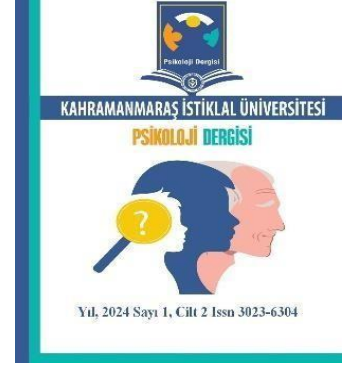

**KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ
PSİKOLOJİ DERGİSİ**

Kahramanmaraş İstiklal University
Journal of Psychology

Dergi Sahibi /Journal Owner

Prof. Dr. İsmail BAKAN

Baş Editör /Editor in Chief

Prof. Dr. Hatice Seçil FETTAHLIOĞLU

Editör /Editor

Doç. Dr. Yasin DEMİR

Editör Yardımcısı /Assistant Editor

Arş. Gör. Ramazan KAYGUSUZ

Türkçe Dil Editörü /Turkish Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Şeyma Nur ZARARSIZ

İngilizce Dil Editörü /English Language Editor

Öğr. Gör. Sibel TOKSÖZ

Mizanpaj /Layout

Semanur DİNİZ AŞÇI

İletişim / Contact

Adres /Address: Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, 46050, Onikişubat, Kahramanmaraş

e-mail: psikolojidergisi@istiklal.edu.tr

Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1

Haziran / June 2024

YAYIN ve DANIŞMA KURULU/ EDITORIAL and ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN, cengiz.sahin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice KUMCAĞIZ, haticek@omu.edu.tr, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Gökay KELDAL, gokay.keldal@inonu.edu.tr, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Pervin TUNÇ, pervin.tunc@istinye.edu.tr, İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Rahmi SAYLIK, r.saylik@alparslan.edu.tr, Muş Alparslan Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ/ REVIEWERS

Doç. Dr. Kemal ÖZCAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Nesrullah OKAN, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar BARUT, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Derya KARATAŞ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Merve DALMAZ, İstanbul Esenyurt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Merve Sefa YILMAZ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AKA, Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nihat KÖSE, Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AYNA, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zerrin BÖLÜKBAŞI MACİT, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Burcu Ebru AYDOĞDU, Dicle Üniversitesi

Dr. Fatima Elif ERGÜNEY OKUMUŞ, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

TAKDİM/ PRESENTATION

Kıymetli okuyucular,

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi'nin Haziran sayısına hoş geldiniz. Bu sayımızda, psikolojinin farklı alanlarında gerçekleştirilen özgün araştırmalara yer vererek, bilim dünyasına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz. Amacımız, akademik bilgi birikimine ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik bilimsel çalışmaları desteklemek ve paylaşmaktır.

Dergimizin ikinci sayısında psikoloji alanındaki gelişmeler, güncel olayların bireye ve topluma etkileri ve gelişimsel bir bakış açısı ile bireylerin psikolojik durumları üzerinde belirleyici faktörler gibi çeşitli konulardaki çalışmaları okuyucularımızla buluşturuyoruz.

Her biri alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınan bu çalışmalar, psikoloji biliminin derinlemesine incelenmesine ve anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Haziran sayımızın yayınlanmasında emeği geçen tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve editörlerimize teşekkür ediyoruz. Ayrıca, dergimizi takip eden siz değerli okuyucularımıza da teşekkürlerimizi sunarız.

Bilimsel bilgiye olan ilginiz ve katkılarınız, dergimizin gelişmesine ve zenginleşmesine olanak sağlamaktadır. Dergimizin bu sayısının, siz değerli okuyucularımıza yeni perspektifler kazandırmasını ve psikoloji bilimine olan ilginizi daha da artırmasını diliyoruz.

Prof. Dr. İsmail BAKAN

Rektör

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

EDİTÖRDEN / FROM EDITOR IN CHIEF

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi 2. cilt 1. sayısı ile akademik yayın hayatına devam etmektedir. Bu sayımızda hakem görüşleri çerçevesinde beş makaleye yer verilmiştir. Bu sayıda Sude TOBAY, Büşra ÖZDOĞAN, Eylem ÖZTEN ve Feride Gökben HIZLI SAYAR “The Role of Emotional Intelligence in the Relationship Between Childhood Traumas and Prosocial Behaviors of Young Adults”, Ramazan KAYGUSUZ “1990 ile 2000 Yılları Arasında Yapılan Okul Konsültasyonu Konulu Çalışmalar: Meta-Sentez Çalışması”, Emre GÜRKAN ve Muhammed AKBAŞ “Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de Manevi Danışmanlığın Gelişimi”, Kenan TAZEFİDAN “Deprem Travmasının Birey ve Toplum İlişkisine Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, ve Gülçin KARADENİZ “Olumsuz Çocukluk Yaşantıları ve Zihinsel Temsiller” başlıklı makaleleri ile dergimize katkıda bulunmuşlardır.

Bu sayımızda çalışmalarını dergimizde değerlendiren yazarlara ve makaleleri titizlikle inceleyen hakemlere teşekkürlerimizi sunuyoruz. Dergimize psikoloji alanındaki nitelikli ve özgün çalışmaları göndermeleri için ülkemizdeki ve dünyadaki tüm ruh sağlığı çalışanlarına ve psikoloji bilimi ile ilgilenen alan uzmanlarına çağrıda bulunuyoruz.

Prof. Dr. Hatice Seçil FETTAHLIOĞLU

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi Baş Editörü

Haziran 2024, Kahramanmaraş

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

TAKDİM /PRESENTATION.....	iii
EDİTÖRDEN /FROM EDITOR in CHIEF.....	iv
The Role of Emotional Intelligence in the Relationship Between Childhood Traumas and Prosocial Behaviors of Young Adults <i>Genç Yetişkinlerin Çocukluk Çağı Travmalarının Bireylerin Prososyal Davranışları ile İlişkisinde Duygusal Zekânın Rolü</i> Sude TOBAY, Büşra ÖZDOĞAN, Eylem ÖZTEN ve Feride Gökben HIZLI SAYAR.....	1-17
1990 ile 2000 Yılları Arasında Yapılan Okul Konsültasyonu Konulu Çalışmalar: Meta-Sentez Çalışması <i>Studies on School Consultation Conducted Between 1990 and 2000: A Meta-Synthesis Study</i> Ramazan KAYGUSUZ	18-40
Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de Manevi Danışmanlığın Gelişimi <i>Spiritual Guidance and Psychotherapy: Evolution of Spiritual Counseling in Global and Turkish Contexts</i> Emre GÜRKAN ve Muhammed AKBAŞ	41-60
Deprem Travmasının Birey ve Toplum İlişkisine Etkisi Üzerine Bir İnceleme <i>A Study on the Effect of Earthquake Trauma on the Relationship Between Individuals and Society</i> Kenan TAZEFİDAN	61-75
Olumsuz Çocukluk Yaşantıları ve Zihinsel Temsiller <i>Negative Childhood Experiences and Mental Representations of Attachment</i> Gülçin KARADENİZ.....	76-103

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

The Role of Emotional Intelligence in the Relationship Between Childhood Traumas and Prosocial Behaviors of Young Adults

Genç Yetişkinlerin Çocukluk Çağı Travmalarının Bireylerin Prososyal Davranışları ile İlişkisinde Duygusal Zekânın Rolü

Sude BEYAZ TOBAY¹, Büşra ÖZDOĞAN², Eylem ÖZTEN³, Feride Gökben HIZLI SAYAR⁴

Article Type: Araştırma Makalesi

Application Date: 13 Şubat 2024

Accepted Date: 21 Mart 2024

To Cite This Article: Beyaz Tobay, S., Özdoğan, B., Özten, E., & Hızlı Sayar, F. G. (2024). The role of emotional intelligence in the relationship between childhood emotional traumas and prosocial behaviors of young adults. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KIÜ)*, 2(1), 1-17.

ABSTRACT: *The current study aims to investigate how prosocial behaviors in young adults are influenced by childhood traumas and how emotional intelligence functions as a mediator in this relationship. It demonstrates the critical influence that early trauma experiences have on people's conduct. A total of 238 participants, 153 women and 85 men between the ages of 20 to 30, were involved in the research for the study. The Revised Schutte Emotional Intelligence Scale, the Adult Prosociality Scale, the Childhood Trauma Scale, and the Socio-demographic Information Form were filled out by the participants to collect the data. The software IBM SPSS 25.0 was used to analyze the data. First, we looked at the skewness and kurtosis coefficients to see if the scales were appropriate for a normal distribution. The data was then subjected to the Independent Sample T-Test, Analysis of Variance (ANOVA), and Pearson Correlation Tests. It was discovered that an individual's prosocial tendency was influenced by their age, gender, and educational attainment based on the sociodemographic data of the participants. The study's findings showed that the degree of young adults' childhood trauma experiences was negatively correlated with their level of adult prosociality and emotional intelligence, while the degree of adult prosociality and emotional intelligence was positively correlated. Regression analysis was also used to establish the mediating role that emotional intelligence has in the association between an individual's prosocial behaviors and childhood traumas.*

Keywords: *Childhood trauma, emotional intelligence, prosocial behavior*

¹ Sorumlu Yazar, Uzm. Psk., Üsküdar Üniversitesi, sudebeyaztobay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5688-1423

² Üsküdar Üniversitesi, busra.ozdogan@st.eskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2449-9147

³ Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, eylemozten@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5896-0798

⁴ Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi, gokben.hizlisayar@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2514-5682

ÖZET: Çocukluk çağı travma deneyimlerinin bireylerin davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Mevcut araştırmanın amacı çocukluk çağı travmalarının genç yetişkinlerin olumlu sosyal davranışları ile ilişkisini ve bu bağlamda duygusal zekânın aracılık rolünü incelemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, 20-30 yaş arası 153'ü kadın, 85'i erkek olmak üzere toplam 238 kişi araştırmaya dahil edilmiştir. Veriler katılımcılardan, Sosyo-demografik Bilgi Formu, Çocukluk Travması Ölçeği, Yetişkin Sosyallik Ölçeği ve Revize Edilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeği yoluyla elde edilmiş ve IBM SPSS 25.0 programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, öncelikle ölçeklerin normal dağılıma uygunluğuna bakmak amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş, ölçeklerin iç tutarlılık analizi yapılmış ve çalışmaya uygunluğu belirlenmiştir. Daha sonra verilere Bağımsız Örneklem T-Testi, Varyans Analizi (ANOVA) ve Pearson Korelasyon Testleri uygulanmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik verilerine göre bireylerin cinsiyet, yaş ve eğitim durumunun prososyal eğilimlerini etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre genç yetişkinlerin çocukluk çağı travma deneyimlerinin düzeyi ile yetişkin prososyallik ve duygusal zekâ düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğu, yetişkin olumlu sosyallik düzeyi ile duygusal zekâ düzeyi arasında ise pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bireylerin çocukluk çağı travmaları ile olumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide duygusal zekânın aracı rol oynadığı regresyon analizi ile belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Çocukluk çağı travmaları, prososyal davranış, duygusal zekâ

1. INTRODUCTION

Although the psychology-trauma relationship follows a fluctuating course, interest in the phenomenon of childhood trauma in psychology studies continues to increase both at the theoretical and empirical levels. Childhood traumas, which are common problem around the world, are summarized as situations that include abuse (emotional, sexual, and physical) and neglect, that harm the physical, sexual, and emotional integrity of the child, not by accident, and prevent the development of the body or spirit. (Stoltenborgh et al., 2015). Studies in the literature have indicated that individuals, who have experienced childhood trauma are at higher risk of experiencing psychological problems such as mood and anxiety disorders, personality disorders, and alcohol and substance use disorders (Helvacı Çelik and Hocaoglu, 2018). The field of psychology generally focused on the weaknesses of individuals and the improvement of these aspects, which paved the way for the variables included in the research in the literature to be selected in this direction. As an example, studies investigating childhood traumas have generally focused on the role of traumas in exacerbating negative outcomes, and it has not been given much space to reveal the effects on positive social behaviors, which are examples of positive aspects in the functioning of the individual (Yu et al., 2020). Positive social behaviors, also known as prosocial behaviors, are defined as a wide range of actions that are done voluntarily, aimed at helping others, including a series of emotional and behavioral elements such as empathy, sympathy, compassion, concern, comfort, helping, sharing, cooperation, volunteering, and donating (Radke-Yarrow et al., 1983). The characteristic of prosocial behavior is that aid is given purposefully and intentionally to provide benefits and is completely voluntary. Studies have positively associated prosocial behaviors with social skills, self-esteem, academic success, community service behaviors, and developing resistance to stress (Caprara et al. 2005; Laible et al., 2004; Raposa et al. 2016). Additionally, researchers have generally examined positive factors when explaining prosocial behavior. For example, the socialization process, personal needs such as self-improvement (Omoto and Snyder, 1995), and empathy have been examined as factors that may be the source of prosocial behavior. Suggestions have been made that negative factors such as traumatic life events may also be related to the tendency to show prosocial behavior (Vollhardt, 2009). Limited research in the literature reveals that childhood traumatic experiences have negative effects on individuals' prosocial behaviors (Prino and Peyrot, 1994; Yu et al., 2020). According to Smith and Lazarus (1990), stressors like abuse throughout childhood elicit a range of unfavorable feelings, which in turn influence an individual's conduct. Varying childhood traumas may have varying effects on prosocial behavior tendencies. This could be because different childhood traumas elicit distinct emotional reactions. As a result, emotional factors may mediate the association between childhood trauma and prosocial conduct.

Studies reveal that those who experienced childhood maltreatment have reduced empathy towards others in contrast to those who did not experience trauma (Bock, 2020). The capacity to comprehend and manage stressful conditions may be the adaptive stress response. Emotional intelligence

is the term used to describe this adaptive mechanism. In addition, the fact that empathy skill, which is the basis of prosocial behaviors, is also an important sub-component of emotional intelligence, suggests that prosocial behavior and emotional intelligence are related to each other. Emotional intelligence is defined as an individual's ability to evaluate him/herself and others' emotions, to distinguish emotions, and to use the information obtained from this process to direct the thoughts and actions of other people (Mayer et al., 1999). Negative emotional states and perspectives develop in people who have experienced trauma in childhood. People who have been exposed to childhood neglect and emotional abuse tend to self-harm and use substances, so they have difficulty using and regulating their emotional intelligence (Topal, 2016).

In summary, studies predict a relationship between trauma, prosocial behavior, and emotional intelligence separately. However, as far as I know, there is no empirical study has been found that directly investigates the mediating role of emotional intelligence between childhood traumas and prosocial behavior. It is unknown to what extent emotional intelligence may interact with childhood trauma experience in influencing prosocial behavior propensity to varying degrees among adults. Thus, this study aims to investigate the mediating role of emotional intelligence in the relationship between childhood traumas and prosocial behavior tendencies. In addition, the relationships between certain sociodemographic variables and childhood traumas, prosocial behavior, and emotional intelligence will be investigated. In this regard, the research has two main hypotheses: (i) Participants who experienced trauma will show a lower prosocial behavior tendency than participants who did not experience trauma. (ii) Participants' emotional intelligence level will play a mediating role in the relationship between childhood traumas and prosocial behavior tendencies. To conclude, there will be a negative relationship between emotional intelligence and childhood traumas and positive relationship between emotional intelligence and prosocial behavior.

2. METHOD

It is a thesis study that includes a total of 238 adult individuals, 153 of whom were female and 85 were male. Survivors of childhood trauma generally experience a variety of long-term detrimental effects that affect mental health, social relationships, and life goals (Jirsaraie et al., 2019). Using the online form, the non-random sampling technique known as the snowball sampling method was employed as the sampling strategy. Using the snowball sampling technique, reference subjects are chosen based on the study's topic, and it is through these subjects that further subjects are approached. The reason for choosing this method was the difficulty in reaching participants due to the COVID-19 pandemic during the period when the thesis study was conducted. In addition, T.R. Üsküdar University Non-Interventional Research Ethics Committee (61351342/2019-514) reported that the study is ethically appropriate.

2.1. Data Collection Tools

Sociodemographic Data Form: In the first part of the form, which consists of two parts, there are questions about the personal information of young adults, and in the second part, questions about the information about their parents. It includes demographic data such as age, education, and gender.

Childhood Trauma Scale: Bernstein et al. (1994) improved the scale to reveal the traumatic experiences of individuals when they were exposed before the age of 18. It was translated into Turkish by Aslan and Alparslan (1999). The scale includes 40 different items. As a result of the factor analysis, it was revealed that the scale consists of three sub-dimensions: physical abuse, sexual abuse, emotional abuse, and neglect. In the content of the scale, neglect was analyzed together with emotional abuse. The Cronbach's alpha coefficient of the scale was found to be 0.96, and the subscales were found to be between 0.94 and 0.96. There are 15 reverse questions in the scale, and the answer options are 5-point Likert type, as “(1) never, (2) rarely, (3) sometimes, (4) often, and (5) very often”.

Emotional Intelligence (Revised Schutte) Scale: Schutte et al. (1998) developed the scale and it was translated into Turkish by Tatar and his colleagues (2011). Schutte's emotional intelligence scale includes 41 items and 3 sub-factors. The Cronbach's alpha coefficient for the whole scale is 0.82. The sub-dimensions of the scale consisted of optimism/mood regulation, evaluation of emotions, and use of emotions. There are 21 reverse questions in the scale and the answer options are 5-point Likert type “(1); strongly disagree, (2); disagree, (3); no idea, (4); agree, (5); strongly agree”.

Adult Prosociality Scale: Caprara et al. (2005) improved the prosociality scale with 16 items. A high score means that prosocial behaviors are high. There are 15 reverse questions in the scale, and the answer options are 5-point Likert type, as “(1) never, (2) rarely, (3) sometimes, (4) usually, and (5) always”.

2.1.1. Statistical Analysis

All statistical analyses were done with the IBM SPSS 25.0 program. In the research, firstly, internal consistency analysis was conducted for Childhood Trauma, Emotional Intelligence, and Adult Prosociality Scales. Then, the personal information of young adults and their parents was evaluated. Preference was given to parametric test techniques based on skewness and kurtosis coefficients. To identify the differences between the two groups, an independent sample t-test was employed. However, in cases where there were three or more groups, analysis of variance (one-way ANOVA) analysis was employed. The Pearson Correlation test was utilized to investigate the relationships among the variables. The function of emotional intelligence in the link between young adults' childhood traumas and their prosocial behaviors was examined using regression analysis and the Bootstrap bias-corrected confidence interval (Bootstrap CI 95% CI) approach (Shrout and Bolger, 2002). The analysis's significance threshold was set at $p < 0.05$.

3. RESULTS

The analyses include a socio-demographic profile of the young adults, descriptive analysis for research variables, relationship between research variables, and regression analysis.

The frequency analysis of young adults' gender, age, education, mother/father's living situation, mother/father's cohabitation status, mother's education, father's education, marital status and income were examined. The distribution of personal data of the young adults included in the research is presented in Table 1.

The ages of the participants ranged from 20 to 30, with 153 (64.3%) female and 85 (35.7%) male. Young adults were chosen for the study because they had enough time to have elapsed after their childhood traumas to partially fade but still be remembered. According to education distribution, 77.3% of individuals are university graduates. It is seen that 83.2% of the young adults are not married. When their income status is examined, 36.1% of individuals are in the range of minimum wage- 5000 TL.

Table 1. Frequency Analysis of Sociodemographic Data of Young Adults

Variables	Groups	n	%
Gender	Woman	153	64,3
	Man	85	35,7
	Total	238	100,0
Age	20-22	96	40,3
	23-25	89	37,4
	26-30	53	22,3
	Total	238	100,0
Education	Midschool	4	1,7
	Highschool	11	4,6
	University	184	77,3
	Postgraduate+	39	16,4
	Total	238	100,0
Marital Status	Married	40	16,8
	Single	198	83,2
	Total	238	100,0
Socioeconomic Status	Minimum wage and Below	67	28,2
	2000TL -5000TL	86	36,1
	5000 TL-10000TL	46	19,3
	10000TL and above	39	16,4
	Total	238	100,0

The descriptive and internal consistency analysis results in Table 2. were examined. A more accurate approach is to decide on the normality of the distribution by evaluating the skewness and kurtosis values" (Doğan and Başokçu, 2010, s. 65-66). Tabachnick and Fidell (2013) accept that the distribution is a normal distribution when the skewness and kurtosis values are between +1,500 and-

1,500. When the descriptive analysis results in Table 2. were examined; it was determined that all of the variables were within the specified ranges, there were no extreme values provided the assumption of normal distribution, and the applicability of parametric tests was concluded. Considering Cronbach's Alpha values, it shows that the scales are highly reliable (Özdamar, 1999). When the findings obtained from the reliability analysis of the scales were examined, it was concluded that the scales were reliable, young adults gave consistent answers and there was no obstacle to their use in the analysis.

Table 2. Descriptive Analysis Results

Scale	n	Min.	Max.	Avr.	SD	Skewness	Kurtosis	α
Childhood Trauma Scale	238	40,00	115,00	65,76	19,13	1,138	,472	,942
Emotional Abuse and	238	19,00	65,00	32,36	11,85	1,041	,387	,918
Physical Abuse	238	16,00	45,00	27,40	7,12	1,294	,844	,877
Sexual Abuse	238	5,00	7,00	5,46	,70	1,208	,078	,805
Adult Prosociality	238	2,19	5,00	4,24	,57	-,828	,348	,912
Emotional Intelligence	238	95,00	197,00	155,81	18,18	-,346	-,154	,872
Optimism/Mood Regulation	238	59,00	105,00	83,71	9,63	-,160	-,637	,822
Evaluation of Emotions	238	18,00	65,00	48,08	9,66	-,643	,138	,868
Use of Emotions	238	7,00	35,00	24,02	4,92	-,656	,818	,657

The result of the differentiation of sociodemographic data of young adults according to childhood traumas analysis shows that; the total scores of childhood trauma experiences, emotional abuse and neglect, sexual abuse, and physical abuse scores do not differ statistically according to young adults' gender, education, age, and educational status of their parents ($p>0.05$). Childhood traumatic experiences total scores and emotional abuse and neglect scores differ statistically significantly depending on whether the study participants' parents live together ($p<0.05$), and the childhood traumatic experiences and emotional abuse and neglect levels of young adults whose parents live together are lower than young adults in other groups. According to the marital status of young adults, sexual abuse scores differ statistically ($p<0.05$). Single young adults have higher rates of sexual abuse than those who are married. In addition, the income of the participants, and the total scores of childhood traumatic experiences, emotional abuse and neglect, and physical abuse scores differ statistically ($p<0.05$).

The result of the analysis of differentiation of sociodemographic data of young adults according to their prosociality and emotional intelligence scores show that adult prosociality scores of young adults

do not differ statistically significantly according to their parents' living together, their parents' educational status, marital status, and monthly income ($p>0.05$). Adult prosociality scores differ statistically significantly according to the gender of young adults ($p<0.05$). Adult prosociality tendencies of women were found to be higher than men. The result of the analysis has shown that adult prosociality scores differ statistically significantly according to the age of the participants ($p<0.05$). As the age of individuals increases, the prosociality scores increase. Adult Prosociality scale scores differ significantly according to the educational status of the individuals ($p<0.05$), and it was observed that the prosociality levels of young adults with a master's degree and above were higher than those with a university or lower education level.

The emotional intelligence scores of young adults do not differ statistically significantly according to their age, education level, living together with their parents, educational status of their parents, marital status, and monthly income ($p>0.05$). In addition, the scores of emotional intelligence and use of emotions differ statistically significantly according to the gender of young adults ($p<0.05$). Women's levels of adult prosociality, emotional intelligence, and use of emotions are higher than men's. However, the tendency of optimism/mood regulation and evaluation of emotions do not differ statistically ($p>0.05$).

Table 3. Pearson Correlation Analysis Results

		1	2	3
Childhood Trauma	C.C.	1	-,200**	-,345**
	p		0,002	0,000
Adult Prosociality	C.C.		1	,479**
	p			,000
Emotional intelligence	C.C.			1
	p			

** $p<0.001$

As shown in Table 3., there is a negative low correlation between prosociality and childhood experiences and a negative moderate correlation between emotional intelligence and the level of childhood traumatic events of young adults ($p<0.05$). There is a moderate positive correlation between the adult prosociality level and the emotional intelligence level of young adults ($p<0.05$).

According to the results of the linear regression analysis to determine the effect of childhood traumas on emotional intelligence; firstly, this model is statistically significant, and childhood traumas can explain 11.9% of the variance of emotional intelligence ($R^2=.119$; $F(1,236)=31,859$, $p<0.001$). It was found that childhood traumas predicted emotional intelligence negatively and statistically significantly ($\beta=-0.345$, $t=-5.644$, $p<0.001$). The childhood trauma level of the young adults who make up the study group negatively affects their emotional intelligence levels. In addition, when other variables are held

constant, a one-unit increase in the childhood trauma level of young adults will result in a decrease of 0.328 in the emotional intelligence level.

Secondly, the results of the regression analysis performed to determine the effects of childhood traumas on prosocial behaviors; it is understood that this model is statistically significant and can explain 4.0% of the prosocial behavior variance of childhood traumas ($R^2=.40$; $F(1,36)=9.854$, $p=0.002$). According to the results found; childhood traumas predicted prosocial behaviors negatively and statistically significantly ($\beta=-0.200$, $t=-3.139$, $p=0.002$). In other words, the childhood trauma level of the young adults who make up the study group negatively affects their prosocial behavior levels. Also, holding other variables constant, a one-unit increase in the childhood trauma level of young adults will result in a 0.006 decrease in the level of prosocial behavior.

Thirdly, the results of the regression analysis to determine the effect of emotional intelligence on prosocial behaviors; it is seen that this model is statistically significant and emotional intelligence can explain 22.9% of the variance of prosocial behaviors ($R^2=.229$; $F(1,236)=70.157$, $p<0.001$). According to the results found; emotional intelligence predicted prosocial behaviors positively and statistically significantly ($\beta=0.479$, $t=8.376$, $p<0.001$). The emotional intelligence level of the young adults who make up the study group positively affects their prosocial behavior levels. Holding other variables constant, a one-unit increase in young adults' emotional intelligence will result in a 0.015 increase in prosocial behavior.

To evaluate the findings to determine the role of emotional intelligence in the relationship between childhood traumas of young adults and individuals' prosocial behaviors, a three-stage regression analysis recommended by Baron and Kenny (1986) was conducted.

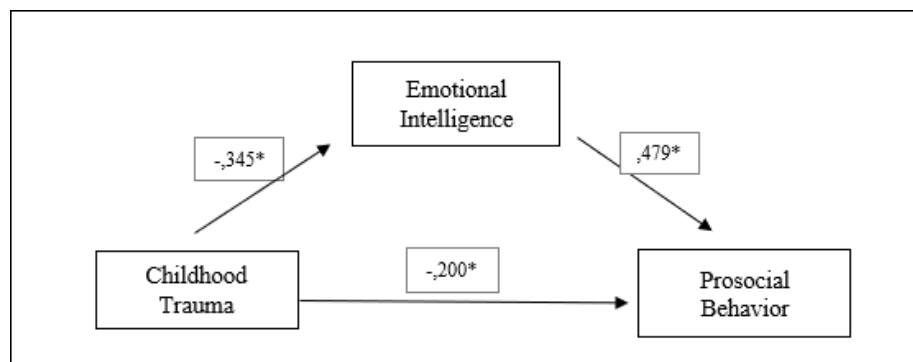
This technique states that "the independent variable must affect the mediating variable" as the first stage. "The independent variable must affect the dependent variable" is the second stage. It states that when the mediator variable is incorporated into the second step of the regression analysis, it can be regarded as partial mediation if the independent variable's regression coefficient on the dependent variable falls, and it can be regarded as full mediation if the independent variable's effect on the dependent variable vanishes. All the requirements are satisfied, and it is evident that the mediator variable affects the dependent variable, but it must have a sizable impact on the latter. Table 4. displays the results of the regression model that was developed once all three phases' requirements were satisfied.

Table 4. The impact of young adults' childhood traumas and emotional intelligence on prosocial behavior

	Non-Standardized Coefficients		Standardized Coefficients			F	R ²
	B	Standard error	β	t	P		
Constant	2,038	0,361		5,648	,000		
Childhood Trauma (X_{CT})	-0,001	0,002	-0,40	-0,654	0,514	1,135	35,207**
Emotional Intelligence (X_{EI})	0,015	0,002	0,465	7,627	,000	1,135	
Dependent variable: Prosocial Behaviors (Y_{PB})							
Impact Examined	B	SE	Preloading		YD %95 CI		
			Lower Limit		Upper Limit		
ChildhoTraumas	-,001*	0,001	-0,004		-0,002		
Prosocial Behavior							
IndirectEffect(ab)	-0,005	0,001	-0,007		-0,002		
mediatorEmotional Intelligence							

** p<0.001 / * p<0.05, VWF: Variance Width Factor

The findings for the regression model created are presented in Table 4. Based on the findings of the regression analysis to ascertain how emotional intelligence and early trauma affect prosocial behaviors; it was found that this model was statistically significant and could explain 23.1% of the variance of childhood trauma and emotional intelligence and prosocial behaviors (R²=.231; F (2.235) =35.207, p<0.001). Emotional intelligence predicted prosocial behaviors positively and statistically (β =0.465, t=7.627, p<0.001), and childhood trauma predicted prosocial behaviors statistically (p<0.05).

*p<0.05

Figure 1. Mediation analysis coefficients

The second step's regression analysis, which included emotional intelligence, revealed that the impact of early traumas on prosocial conduct had vanished. The association between young adults' childhood traumas and their prosocial behaviors can be fully mediated by emotional intelligence, according to the third stage of the three-stage regression analysis developed by Baron and Kenny (1986). The significance of this mediation effect was tested using the bootstrap technique with 5000 resampling options at a 95% confidence interval (Gürbüz and Bayık, 2018). The results obtained are presented in Figure 1.

4. DISCUSSION

The current study aimed to determine the prosocial behavior tendency levels of young adult individuals with childhood trauma experiences and the mediator position of emotional intelligence in this relationship by associating them with socio-demographic variables.

As a result of the study, a significant relationship was found between the genders of individuals and prosocial behavior. The prosocial behavior tendency was determined to be higher in women than in men. The obtained findings are also compatible with the literature. Carlo and Randall (2002) conducted a study on a newly created multidimensional scale to measure the level of prosocial behavior in late adolescents. As a result of the research, it was found that women have more prosocial behavior tendencies than men. Based on the social role theory, Eagle and Crowley (1986) explained the relationship between gender and prosocial behavior through the roles assigned to women and men. According to this theory, the female gender role encourages caregiving and helping behavior. In addition to the current research, many studies indicate that women are more likely than men to show empathy and emotional support, which are prosocial behavior types, as a result of gender roles. (Aries and Johnson, 1983; Feshbach, 1982).

In the current study, prosocial behaviors and the age variable diverge significantly, and older age is better for prosocial tendency. There are studies in which the obtained findings are compatible with the literature. In the literature, Matsumoto et al. (2016) also conducted a study with commonly used behavioral tasks to measure prosocial behaviors in participants aged 20-59 years. As a result of the research, it was concluded that age was positively associated with pro-social behavior. The increase in the probability of exhibiting prosocial behavior as individuals get older is explained by the individual learning hypothesis. According to the individual learning hypothesis, it is known that individuals directly or indirectly observe the positive results of exhibiting prosocial behavior as a consequence of life experiences that accumulate with age, and as a result, they become more prone to prosocial behaviors as they get older (Matsumoto et al., 2016). As a result of the study, it was concluded that the adult prosociality scores differed statistically according to the education of the individuals and the prosocial behavior tendency increased as the education level increased. Consistent with the results of the research, Bekker and Graaf (2005), in their study investigating the various effects of education, found that people with higher levels of education are more likely to exhibit prosocial behavior than those with lower

education levels. In addition, positive social behaviors such as volunteering, donating blood, and organ donation were more common in individuals with higher education levels. It is thought that education is effective in promoting prosocial behaviors, improving the individual's personal qualities, improving communication skills, and facilitating access to channels that reinforce positive social behaviors (Bekker and Graaf, 2005).

According to the findings of the study, there is no relationship between the participants' marital status, income level, parents' educational status, and living separately or together with their prosocial behavior tendencies. In literature, these sociodemographic variables, which were not found to have any relationship with prosocial behavior in the current study, were also found to have a relationship between them in further studies. (Matsumoto et al. 2016; Jackson et al. 1995; Bandy and Wilhelm, 2012). While these differences seen in the studies explain the prosocial behavior tendencies, it suggests that there may be other factors such as family dynamics in addition to income level. In the present study, it was concluded that childhood traumas are negatively related to prosocial behaviors, and as the childhood trauma levels of individuals increase, their tendency to show prosocial behavior decreases. In addition, it was determined that childhood traumas predicted prosocial behavior in a statistically significant negative way. The findings are supported by various studies in the literature. Jirsaraie et al. (2019) conducted a study to reveal whether different variations of early life stress affect the relationship between prosocial behavior and age. The results of the study show that various kinds of early life stress, and exposure to particularly violent people and environments can reduce the tendency of prosocial behavior. In addition, it was concluded that emotional neglect also has long-term negative effects on prosocial behavior. Similarly, Prino et al. (1994) investigated children with a past of physical abuse or neglect in the context of their aggressive, reserved, and prosocial behaviors together with children who have not been abused or neglected. While the lowest level of prosocial behavior tendency was observed in physically abused children, prosocial behaviors were less common in neglected children than in children who had no negative experience. Yu et al. (2020), examined the relationship between childhood traumas and prosocial behavior tendencies with 897 adolescent students and found that maltreatment towards children and prosocial behavior tendencies of adolescents were negatively related. As a result of the study, it was seen that adolescents who have been abused in childhood exhibit less prosocial behavior and that the trauma experienced in the past negatively affects positive behaviors in the long term. Prosocial behaviors often emerge early in life, and children learn to behave appropriately during this period by interacting with their parents (Svetlova et al., 2010). Because children learn prosocial behaviors from their parents in relational ways, it is thought that childhood traumas may be a fundamental factor preventing the development of prosocial behaviors (Luke and Banerjee, 2012). On the other hand, in Canel Çınarbaşı and Doğan's study (2019), different results were obtained from the existing knowledge. According to the results, people who have experienced trauma tend to behave more prosocially. In

addition to this result; post-traumatic growth may play a mediating role in the relationship between post-traumatic stress and prosocial behavior tendency.

In the present study, it was observed that the emotional intelligence levels of the participants without a history of trauma were higher than those who experienced childhood maltreatment. In addition, it was found that childhood traumas predicted emotional intelligence in a statistically significant negative way. In parallel with this result, literature studies on emotional intelligence and emotion regulation and understanding emotion, which are important indicators of emotional intelligence, were examined. Süslü (2020) examined the effects of childhood traumas on emotional intelligence, life satisfaction, and interpersonal communication style of individuals aged 20-45. According to the research findings, there is a significant relationship between childhood traumas and emotional intelligence, and as individuals' childhood trauma reports increase, their emotional intelligence scores decrease. Shipman et al. (2005), on the other hand, examined emotion management skills such as understanding and regulating emotion in neglected children and the effects of neglect on the emotional development of these children. The findings showed that neglected children had more difficulty understanding negative emotions and were less developed in emotion regulation skills compared to their non-neglected peers. In another study by Shipman et al. (2000), the emotion management skills (understanding emotion, and emotion regulation) of 21 sexually abused female participants were examined to determine how the experience of sexual abuse affects emotional development. The findings showed that sexually abused women had a decreased ability to understand and regulate emotion compared to their non-experienced peers. Studies in the literature emphasize the importance of social contexts, such as growing up in an abusive environment, in developing individuals' emotion management skills (Shipman et al., 2000). It is thought that children may believe that it is not right to experience or express various emotions in the environment in which they are abused, and therefore, the development of self-control, including emotion regulation and impulse control, is negatively affected.

In the present study, a positive and statistically significant relationship was found between the emotional intelligence level of individuals and their prosocial behavior tendencies. As the participants' emotional intelligence scores increased, their prosocial behavior scores also increased. In addition, it was found that emotional intelligence predicted prosocial behavior in a statistically significant positive way. There are studies in the literature with similar results. Charbonneau (2002) evaluated 134 adolescent participants who attended a 6-week training camp in his study investigating the relationship between emotional intelligence and gender factors and prosocial behaviors. While the prosocial behavior levels of the participants were evaluated by randomly selected peers, their emotional intelligence levels were measured through the emotional intelligence scale given by them. The findings showed that individuals' emotional intelligence levels were significantly related to their prosocial behavior tendencies. In addition, it was concluded that women's emotional intelligence levels and prosocial behavior tendencies were higher than men's. Probst et al. (2017) also examined the relationship between individuals'

emotional level and their intention to provide social support to a distressed person. Research results show that emotion plays an important role in providing support. Researchers suggest that there may be a relationship between emotional intelligence and prosocial behaviors since emotional intelligence is conceptually associated with empathy and empathy is associated with prosocial behaviors (Charbonneau, 2002).

As a result of this research, it was observed that childhood traumas predicted prosocial behavior and emotional intelligence negatively, and as the childhood trauma levels of young adults increased, there was a decrease in prosocial behavior tendency and emotional intelligence levels. Another statistically significant relationship was also found between childhood traumas and sociodemographic variables such as living together with parents and the income level of the individual. A positive and significant relationship was found between prosocial behavior and the emotional intelligence level of individuals. In addition, the gender, age, and education level of the participants were also related to prosocial behavior, and more positive social behavior was observed in women than in men. The emotional intelligence level of young adults differs significantly according to the gender of the individuals. The emotional intelligence scores of women were found to be higher than men. In addition to these, it has been determined by regression analysis that emotional intelligence has a mediating role in the relationship between childhood traumas and the prosocial behaviors of individuals.

Limitations and Suggestions

The fact that the thesis research included only 238 people between the ages of 20 and 30, in 2020, is open to criticism. Including participants from different age groups, in future studies may be beneficial for the generalizability of the results. On the other hand, since the data collection is provided over the Internet for thesis research, it causes uncertainty as to whether the participants correctly comprehended all the survey items. Moreover, the characteristics of post-traumatic growth in the relationship between trauma and prosocial behavior can also be investigated. It is considered important to include this concept more in future research in terms of understanding the motivations of prosocial behaviors and designing intervention programs to disseminate them.

REFERENCES

- Aries, E. J., & Johnson, F. L. (1983). Close friendship in adulthood: Conversational content between same-sex friends. *Sex Roles, 9*(12), 1183–1196.
<https://doi.org/10.1007/bf00303101>
- Aslan, S. H., & Alparslan, Z. N. (1999). Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği'nin bir üniversite öğrencisi örnekleminde geçerlik, güvenirlik ve faktör yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi, 10*(4), 275–285. <http://www.turkpsikiyatri.com/default.aspx?modul=tekSayi&sa=14>
- Bandy, R., & Ottoni-Wilhelm, M. (2012). Family structure and income during the stages of childhood and subsequent prosocial behavior in young adulthood. *Journal of Adolescence, 35*(4), 1023–1034. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2012.02.010>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(6), 1173–1182.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Bekker, R., & Graaf, N. D. (2005). Field of education and prosocial behavior. *Marktdag Sociologie*.
<https://www.researchgate.net/profile/Nan-De-Graaf/publication/27693906>
- Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., Sapareto, E., & Ruggiero, J. (1994). Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect. *The American Journal of Psychiatry, 151*(8), 1132–1136. <https://doi.org/10.1176/ajp.151.8.1132>
- Bock, B. B., Bastos, C. R., Ardais, A. P., Grellert, M., De Carvalho, H. W., Farias, C. P., Jansen, K., Oses, J. P., Da Silva, R. A., Portela, L. V., Kaster, M. P., Lara, D. R., & Ghisleni, G. (2020). Temperament traits moderate the relationship between Childhood Trauma and Interleukin 1 β profile in young adults. *Psychoneuroendocrinology, 116*, 104671.
<https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2020.104671>
- Canel-Çınarbaş, D., & Doğan, F. (2019). Travma sonrası stres ile prososyal davranış arasındaki ilişkide travma sonrası büyümenin rolü. *Nesne, 7*(15), 201 <https://doi.org/10.7816/nesne-07-15-04>
- Caprara, G. V., Steca, P., Zelli, A., & Capanna, C. (2005). A new scale for measuring adults' prosocialness. *European Journal of Psychological Assessment, 21*(2), 77–89.
<https://doi.org/10.1027/1015-5759.21.2.77>
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence, 31*(1), 31–44.
<https://link.springer.com/article/10.1023/A:1014033032440>
- Charbonneau, D., & Nicol, A. A. (2002). Emotional intelligence and prosocial behaviors in adolescents. *Psychological Reports, 90*(2), 361–370. <https://doi.org/10.2466/pr0.2002.90.2.361>
- Doğan, N., & Başoğlu, T. O. (2010). İstatistik Tutum Ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology, 1*(2), 65–71. <https://dergipark.org.tr/en/pub/epod/issue/5807/77240>
- Eagle, A. H., & Crowley, M. (1986). Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin, 100*(3), 283.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.100.3.283>
- Feshbach, N. D. (1982). Sex differences in empathy and social behavior in children. *The development of prosocial behavior* içinde (s. 315–338). Academic Press.
- Gürbüz S., & Bayık M. E. (2018). Aracılık modellerinin analizinde modern yaklaşım: Baron ve Kenny yöntemi artık terk edilmeli mi? T. Akçakanat, H. H. Uzunbacak, S. Özdemir ve G. Karadeniz (Ed.), *6. Örgütsel Davranış Kongresi bildiriler kitabı* içinde (s. 30–45). Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Helvacı Çelik, F. G., & Hocaoğlu, Ç. (2018). Çocukluk çağı travmaları: Bir gözden geçirme. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(4), 695-711. <https://doi.org/10.31832/smj.454535>
- Jackson, E. F., Bachmeier, M. D., Wood, J. R., & Craft, E. A. (1995). Volunteering and charitable giving: Do religious and associational ties promote helping behavior? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 24(1), 59-78. <https://doi.org/10.1177/089976409502400108>
- Jirsaraie, R. J., Ranby, K. W., & Albeck, D. S. (2019). Early life stress moderates the relationship between age and prosocial behaviors. *Child Abuse & Neglect*, 94, 104029. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104029>
- Laible, D. J., Carlo, G., & Roesch, S. C. (2004). Pathways to self-esteem in late adolescence: the role of parent and peer attachment, empathy, and social behaviours. *Journal of Adolescence*, 27(6), 703–716. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.05.005>
- Lazarus, R. S. (1990). Theory-based stress measurement. *Psychological Inquiry*, 1(1), 3–13. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0101_1
- Luke, N., & Banerjee, R. (2011). Maltreated children's social understanding and empathy: A preliminary exploration of foster carers' perspectives. *Journal of Child and Family Studies*, 21(2), 237–246. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9468-x>
- Matsumoto, Y., Yamagishi, T., Li, Y., & Kiyonari, T. (2016). Prosocial behavior increases with age across five economic games. *PloS One*, 11(7), e0158671. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158671>
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27(4), 267–298. [https://doi.org/10.1016/s0160-2896\(99\)00016-1](https://doi.org/10.1016/s0160-2896(99)00016-1)
- Omoto, A. M., & Snyder, M. (1995). Sustained helping without obligation: Motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 671–686. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.671>
- Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi (Cilt 1)*. Kaan Kitabevi.
- Prino, C. T., & Peyrot, M. (1994). The effect of child physical abuse and neglect on aggressive, withdrawn, and prosocial behavior. *Child Abuse & Neglect*, 18(10), 871–884. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(94\)90066-3](https://doi.org/10.1016/0145-2134(94)90066-3)
- Probst, T. M., Gailey, N. J., Jiang, L., & Bohle, S. L. (2017). Psychological capital: Buffering the longitudinal curvilinear effects of job insecurity on performance. *Safety Science*, 100, 74–82. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.02.002>
- Radke-Yarrow, M., Zahn-Waxler, C., & Chapman, M. (1983). *Children's prosocial disposition and behavior*. Wiley.
- Raposa, E. B., Laws, H. B., & Ansell, E. B. (2016). Prosocial behavior mitigates the negative effects of stress in everyday life. *Clinical Psychological Science*, 4(4), 691–698. <https://doi.org/10.1177/2167702615611073>
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167–177. [https://doi.org/10.1016/s0191-8869\(98\)00001-4](https://doi.org/10.1016/s0191-8869(98)00001-4)
- Shipman, K., Edwards, A., Brown, A., Swisher, L., & Jennings, E. (2005). Managing emotion in a maltreating context: A pilot study examining child neglect. *Child Abuse & Neglect*, 29(9), 1015–1029. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.01.006>
- Shipman, K., Zeman, J., Penza, S., & Champion, K. (2000). Emotion management skills in sexually maltreated and non maltreated girls: A developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 12(1), 47-62. <https://doi.org/10.1017/S0954579400001036>

- Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological Methods*, 7(4), 422–445.
<https://doi.org/10.1037/1082-989x.7.4.422>
- Süslü, G. (2020). *Bireylerin çocukluk çağı travmalarının duygusal zeka düzeyleri ve kişiler arası iletişim tarzları ile ilişkilerinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. DSpace@Gelişim Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11363/2481>
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R. A., & Van IJzendoorn, M. H. (2014). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37–50. <https://doi.org/10.1002/car.2353>
- Svetlova, M., Nichols, S. R., & Brownell, C. A. (2010). Toddlers' prosocial behavior: From instrumental to empathic to altruistic helping. *Child Development*, 81(6), 1814–1827.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01512.x>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Tatar, A., Tok, S., & Saltukoğlu, G. (2011). Gözden geçirilmiş Schutte Duygusal Zeka Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 21(4), 325-338. <https://doi.org/10.5455/bcp.20110624015920>
- Topal, E. (2016). *Çocukluk çağı travmaları ile ruh sağlığı ilişkisinde ontolojik iyi-oluş düzeyinin aracılık etkisinin yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmesi* (Tez No. 620522) [Yüksek lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Vollhardt, J. R. (2009). Altruism born of suffering and prosocial behaviour following adverse life events: A review and conceptualization. *Social Justice Research*, 22(1), 53–97.
<https://doi.org/10.1007/s11211-009-0088-1>
- Yu, G., Li, S., & Zhao, F. (2020). Childhood maltreatment and prosocial behavior among Chinese adolescents: Roles of empathy and gratitude. *Child Abuse & Neglect*, 101, 104319.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104319>

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

1990 ile 2000 Yılları Arasında Yapılan Okul Konsültasyonu Konulu Çalışmalar: Meta-Sentez Çalışması

Studies on School Consultation Conducted Between 1990 and 2000: A Meta-Synthesis Study

Ramazan KAYGUSUZ¹

Makale Türü: Derleme

Başvuru Tarihi: 20 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 13 Mart 2024

Makaleye Atıf Yapmak için: Kaygusuz, R. (2024). 1990 ile 2000 yılları arasında yapılan okul konsültasyonu konulu çalışmalar: Meta-sentez çalışması. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KIÜ)*, 2(1), 18-40.

ÖZET: Bu meta-sentez çalışmasının amacı alanyazında okul konsültasyonu ile ilgili yapılmış olan çalışmalarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 1990 ve 2000 yılları arasında yer alan toplamda 20 makale amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiş ve analiz edilmiştir. Makalelere Google Akademik, Sage Journals ve Taylor & Francis Online veri tabanlarından erişilmiştir. Bu meta-senteze dahil edilen araştırmalar deneysel, yarı deneysel, vaka çalışmaları ve ilişkisel tarama çalışmaları olarak sınıflandırılmıştır. Bu meta-sentez çalışması kapsamına dahil edilen araştırmalardan ulaşılan veriler araştırmaların örnekleme, yöntemleri, konsültasyon modelleri, temel konu başlıkları, veri toplama araçları ve araştırma bulguları başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ayrıca alt temalar ve konsültasyon çalışmalarının etkililiği ile ilgili olabilecek değişkenler dahil edilmiştir. Bulgular, okullarda uygulanan konsültasyon hizmetlerinin daha çok davranışsal konsültasyon modeline dayalı olup, konsültasyonun genel olarak katılımcılar için fayda sağladığına işaret etmektedir. Çalışmalarda konsültasyon sürecinin iş birliği içinde ilerletilmesinin, süreçte performans geribildirimleri sunulmasının, konsültasyonun bireysel ihtiyaçlara ve çevreye göre düzenlenmesinin, takip ve etkililik çalışmaları ile konsültasyon eğitimlerinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Konsültasyon, konsültasyon modelleri, meta-sentez

¹ Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, pskramazan1@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8394-213X

ABSTRACT: *The aim of this meta-synthesis is to examine the studies conducted on school consultation. For this purpose, a total of 20 articles between 1990 and 2000 were selected and analyzed through purposive sampling method. The articles were accessed from Google Scholar, Sage Journals, and Taylor & Francis Online databases. The research included in this meta-synthesis has been classified as experimental, quasi-experimental, case studies (n=19) and survey studies (n=1). Within the scope of this meta-synthesis, the data were evaluated under the headings of the “samples of the studies”, “methods”, “consultation models”, “main topics”, “data collection tools”, and “research findings”. In addition, the subthemes and variables that may be related to the effectiveness of consultation studies were included. According to the findings, consultation services implemented in schools are mostly based on behavioral consultation models, and it is generally understood that consultation is helpful for participants. The importance of progressing the consultation process collaboratively, providing performance feedback during the process, tailoring consultation to individual needs and environments, and the importance of follow-up and effectiveness studies and consultation training were emphasized in the studies.*

Keywords: *Counsultation, counsultation models, meta-syntesis*

1. GİRİŞ

Wagner (2000) konsültasyonu, sistemin ve sistemle ilişkili yapıların işleyişine yardım etmek için kurulmuş, iş birliğine dayanan, gönüllü ve denetleyici olmayan bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Lambert (1974)'e göre, okul temelli konsültasyon öğretmen ve okul ruh sağlığı alanından bir çalışanın etkileşimini ifade etmektedir. Okul temelli konsültasyon öğrencilere sunulan dolaylı bir yardım hizmetidir ve bu hizmet aracılığıyla öğretmenin sınıf içindeki bir soruna çözüm bulması öğrencinin probleminin çözümünü kolaylaştırır. Okul temelli yaklaşım ruh sağlığı çalışanın öğrenci hakkında tuttuğu raporlarla birlikte yürütülebilir ve konsültasyon, öğretmenin sınıftaki bir uygulama hakkında genel bir soru sormasıyla ya da öğrenci yönlendirmesini takip eden ilk görüşmeden sonra başlayabilir. Danışman ve konsültasyonu sunan kişi karşılıklı ve sistematik bir problem çözme sürecine girerler. Danışmanın amaçları hem önleyici hem de iyileştiricidir. Danışman ve konsültasyonu sunan kişi arasındaki ilişki meslektaş dayanışması, koordine edilmiş güç statüsü, gönüllü katılım ve gizlilik ilkeleri ile belirlidir (Gutkin ve Curtis, 2009; Zins ve Erchul, 2002; Zins ve ark., 1993, akt. Erchul, 2011).

Lambert (1974)'e göre okul konsültasyonunun amacı öğrencilerin ve/veya öğretmenlerin davranışlarını değiştirmektir. Konsültasyonun sonuçları için sorumluluk hem öğretmende hem de danışmanda olabilir ve aradaki ilişki gönüllü ya da mecburi olabilir. Okul temelli konsültasyonun diğer amaçları öğretmenlere okul programı hazırlamada gelişimsel ihtiyaçlarına uyum sağlama konusunda yardım etmek, öğrencilerin davranışlarını değerlendirmede daha objektif bir bakış açısı sunmak, danışanla ilgilenirken stres düzeyini kontrol etmek ve danışanların eğitimsel ihtiyaçlarına cevap vermede farklı davranış seçenekleri sunmak olarak sıralanabilir. Geleneksel konsültasyon yaklaşımlarında konsültasyonu sunan kişi konsültasyonu başlatırken daha güncel yaklaşımlarda hem danışman hem konsültasyonu sunan kişi konsültasyonu birlikte başlatabilmektedirler. Geleneksel yaklaşımda konsültasyonu sunan kişinin, danışmanın vereceği yardımı kabul etme ya da reddetme hakkı çok daha fazlayken, daha güncel yaklaşımda bu hakları oldukça kısıtlıdır (Brown ve ark., 2011; Erchul ve Martens, 2010, akt. Erchul, 2011). West ve Idol (1987) konsültasyon uygulamalarının geçmişinde yer alan bu tarz değişimlere rağmen birçok konsültasyon modelinin danışan, konsültasyonu sunan kişi ve danışmandan oluşan üçlü modele dayandığını belirtmişlerdir. Bu üçlü modele göre, danışmanlar direkt olarak öğretmenler gibi konsültasyonu sunan kişi ile çalışırlar ve bu kişi de direkt olarak danışanlarla, yani öğrencilerle etkileşime girer. Genel olarak hem konsültasyonu sunan kişinin hem de danışanın değişimini içerecek şekilde konsültasyon sürecinin etkileşimli olduğu kabul edilmektedir.

Medway ve Forman (1980), bireysel konsültasyon yaklaşımları arasında en çok kullanılan iki yaklaşımın Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli (Süreç Konsültasyonu Modeli) ve Davranışsal Konsültasyon Modeli olduğunu belirtmişlerdir. Davranışsal Konsültasyon Modeli Watson ve Skinner'in geleneksel davranışçı geleneğinden ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu model sosyal öğrenme teorilerinden de etkilenmiştir. Davranışsal konsültasyon, konsültasyon ilişkisinde ve problem çözme aşamasında pekiştirme ilkelerinin kullanımını içerir. Medway ve Forman'a (1980) göre, davranışsal yaklaşımı

benimseyen danışmanlar daha çok yönlendirmeci ve süpervizör rolü benimsemektedirler. Davranışsal konsültasyonda danışanların problemleri davranışlarını devam ettiren pekiştiricileri tanımlama, daha uygun davranışların pekiştirilmesini sağlama ve direkt gözlem yoluyla sonuçları değerlendirme gibi müdahale teknikleri yer alır. Alanyazın incelendiğinde Davranışsal Konsültasyon Modeli'nin yanı sıra Bütünleşik Davranışsal Konsültasyon Modeli'nin de uygulandığı görülmektedir. Sheridan (1997)'a göre, bu yaklaşım geleneksel davranışsal konsültasyonun kuramsal ve pratik bir uzantısıdır. Bu yaklaşımda danışman öğretmen ya da ebeveyn ile eş zamanlı ya da aynı doğrultudaki bir yaklaşımdan ziyade bağımsız olarak çalışabilmektedirler. Model, sistemik etkiler (ev, okul ve diğerleri) ve fonksiyonel etkiler (bağlam, neden olan etkenler ve sonuçlar) gibi durumlara işaret eden eko-sistemlerin ve davranışsal teorilerin bütünleştirilmesine dayanır. Alanda sıkça kullanılan bir diğer model Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli'dir. Caplan (1970)'ın yazıları ile ilişkilendirilen bu model büyük ölçüde danışanın kendi kişilik dinamikleri hakkında farkındalığa ulaşmasını hedefleyen danışan merkezli yaklaşımlara dayanır. Bu modeli benimseyen danışmanlar danışanların becerilerini geliştirmede onların duygularını yansıtma, çabalarını destekleme ve sorunlarını netliğe kavuşturma gibi yaklaşımlara odaklanırlar (Caplan, 1970, akt. Medway ve Forman, 1980). Caplan ve arkadaşlarına (1963) göre Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli'nde konsültasyonun yapıldığı ekolojik çevrenin farkında olarak konsültasyonun gelişimine rehberlik etmek önemlidir. Model tüm konsültasyon aşamalarının açık ve net olması, zorlayıcı olmaması, konsültasyonu sunan kişiyi merkeze alması ve çözüm odaklı olması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Konsültasyon modelleri arasında yaygın olarak kullanılan bir diğer model de Danışan Merkezli Konsültasyon Modeli'dir. Newman ve Ingraham (2016) danışan merkezli konsültasyonun parametrelerden ziyade konsültasyon sürecini vurguladığını belirtmektedirler. Danışan merkezli yaklaşım hiyerarşik ve tanılayıcı olmayan yardım etme ilişkisidir. Hem danışmanın hem de danışanın çalışma ortamına uygun olan iyi oluş, gelişim, kişiler arası ve organizasyonel etkililik hakkında elde edilen bilgileri seçmesi ve yeniden çerçevelemesi esastır. Bu yaklaşımda danışanın elde ettiği sonuçlar danışmandan ziyade danışanın sorumluluğundadır. Newman ve Ingraham hangi model olursa olsun ilişkilerin konsültasyonun temeli olduğunu ifade etmektedirler. Ancak ilişkilerin doğası danışan merkezli yaklaşımda diğer yaklaşımlardan farklıdır. Bu model etkili problem çözmenin gerekliliği olarak danışanın kaynaklarını anlamaya ve bunlara dikkat vermeye odaklanır. Konsültasyon modelleri arasında en çok yararlanılan modellerden biri de grup konsültasyonlarıdır. Gill ve Monsen (1995) tarafından açıklanan yaklaşım belli bir grup ortamında problem analizi çerçevesini uygulayan öğretmenlerin birbirlerine destek olmalarını içerir. Bu yaklaşım dört aşama içerir. Bu aşamalardan ilki gerekli bilgileri toplama yoluyla okuldaki kaynakların değerlendirilmesidir. Bu aşamadan sonra elde edilen bulgular tüm okul personeli ile paylaşılır. İkinci aşama problem analizi çerçevesini davranış yönetimi müdahale becerilerini geliştirmeye odaklama aşamasıdır. Üçüncü ve en önemli aşama ise danışmanla öğretmenlerin haftalık düzenli olarak görüşmelerini içeren aşamadır. Bu görüşmeler sırasında

öğretmenlerin birbirlerini açık ve dürüst bir ortamda desteklemeleri için cesaretlendirmeleri söz konusudur. Bu aşamada öğretmenlerin sorunla ilgili olarak kişisel gözlemlerini paylaşmaları beklenmektedir. Gill ve Monsen, grup konsültasyonu boyunca öğretmenlerin sadece çocuğun kendisinden ya da ev ortamından kaynaklanan faktörlere değil, aynı zamanda davranışlarını etkileyen sistemle ilgili faktörlere de odaklandıklarını belirtmiştir. Konsültasyon modelleri arasında yaygın olarak kullanılan bir diğer model de Örgütsel Gelişim Konsültasyon Modeli (Organizational Development Consultation Model) olarak adlandırılır. Bu yaklaşımın temel amacı kendini yenileyen, karşılaşılan değişimleri organizasyonlarına entegre etmeyi başararak etkili bir eğitim programı sunmaya devam edebilen okullar yaratmaktır. Reschly'ye (1976) göre bu modelde temel amaç okul gibi karmaşık bir sosyal sistemin işlerliğini geliştirmektir. Böylece örgüt var olan kaynaklarını öğrencinin gelişimi ve sorunlarının çözümü için kullanabilir hale gelecektir. Sorunun çözümünde demokratik süreçler uygulanırsa, sistemin üyeleri karar verme sürecinde aktif olursa, iletişim açık olursa, örgütün amaçları, rolleri ve öncelikleri konusunda fikir birliğine varılırsa sosyal sistemler daha etkili olarak işlevsellik gösterirler.

Alanyazında konsültasyon sürecinin etkililiğini belirleyen bazı faktörlere değinilmiştir. Montgomery (1978) konsültasyon sürecinde danışmanların kendilerini uzman olarak sunmamalarını, kısa çözümler önermemelerini, değişim sürecindeki stresten kaçınmamalarını, her sorunu çözmeye kalkışmamalarını ve sınıf içine çok dahil olmamalarını önermiştir. Schmidt ve Medl (1983) danışmanların konsültasyonu sunan kişi ile bir çalışma formatı hazırlarken uygulayabilecekleri bazı basamaklar önermişlerdir. Bunlar bilgi toplama, sorunu netleştirme, probleme işaret etmek için farklı alternatifleri keşfetme, sorumluluk verme ve programı değerlendirme olarak sıralanmıştır. Ramirez ve arkadaşları (1998), konsültasyonu sunan kişilerin konsültasyonun etkililiğini belirleyen bazı kalıpyargılara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Kültürel geçmişten kaynaklanan farklılıklar nedeniyle sahip olunan kalıpyargılar konsültasyonu alan kişilerin ve danışmanların konsültasyon sürecini direkt olarak reddetmeleri ile sonuçlanabilmektedir. Danışman hem gizli hem de örtük etnik yanlılıkları dikkate almalıdır. Ramirez ve arkadaşlarına göre, kültürün yanı sıra konsültasyon sürecinde sosyo-ekonomik düzey de önemli olmaktadır. Birçok azınlık grubu düşük sosyo ekonomik geçmişe sahiptir. Konsültasyon alan kişilerin danışmandan daha düşük bir sosyoekonomik çevreden gelmesi danışmanı bir otorite figürü olarak görmelerine ve aralarına bir mesafe koymalarına neden olabilir. İstediklerini danışmana direkt olarak ifade etme konusunda çekimser davranabilirler, bakış açılarındaki farklılığı dile getiremeyebilirler. Ayrıca konsültasyon uygulamalarına dahil olan kişilerin kültürleri de süreçte belirleyici olabilmektedir. Ramirez ve arkadaşlarına göre konsültasyon alan kişilerin kültürel, ekolojik, dilsel ve fenomenolojik deneyimlerinin anlaşılması konsültasyon sürecinde danışmanlara ve konsültasyonu alan kişiye daha çok fayda sağlayabilir. Tindal ve arkadaşları (1990) ise konsültasyonun başarısını etkileyecek faktörleri “konsültasyon sürecinde yer alan kişiler ile ilgili değişkenler”, “danışma sürecini karakterize eden süreç değişkenleri” ve “prosedürel uygulamaya işaret eden değişkenler” olarak

sınırlamışlardır. Tindal ve arkadaşlarına (1990) göre konsültasyondaki kişilerle ilgili olan değişkenler danışmanların, konsültasyonu sunan kişinin ve danışanların geçmiş deneyimlerini ve becerilerini içerir. Süreç değişkenleri de konsültasyonun nasıl işlediği ile ilgili olan konsültasyon sürecinin karakteristik özelliklerini içerir. Kişisel geçmişle yakından ilişkili olsa da bu kişi, sınıfı organize eden birim danışman ve konsültasyonu sunan kişidir. Bu sınıflamada da dört değişken vardır. Bunlar, danışman ve konsültasyonu sunan kişi arasındaki problem çözme ilişkisi, bu etkileşimdeki teorik perspektif, konsültasyon aşamaları anlamında tanımlanmış olan çalışma ilişkisinin geçmişi ve ilişkilerindeki aktivitenin yapısıdır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu meta-sentez çalışmasının amacı, konsültasyonun tanımını, farklı konsültasyon modellerini ve başarılı bir konsültasyon süreci için alanyazında yer alan önerileri açıklamak, 1990-2000 yılları arasında yer alan konsültasyon alanında yapılan 20 çalışmanın meta-sentezini sunmaktır. 1990'lardan itibaren özellikle özel eğitim uzmanları ve öğretmenler arasındaki konsültasyon hizmetleri olmak üzere eğitim alanında konsültasyon hizmetlerinin hız kazanmaya başladığı görülmektedir. 1990'ların başları farklı konsültasyon yaklaşımlarının ve modellerinin desteklendiği, yönetimlerin kaynaştırma eğitiminde konsültasyon sunan özel eğitim uzmanlarının yetiştirilmesini teşvik ettiği dönemler olmuştur (Von Ahlefeld Nisser, 2017). Ayrıca bu dönemlerde ABD ve İngiltere gibi ülkelerde özel eğitim uzmanlarının konsültasyon sunan öğretmen rollerinin giderek yaygınlaştığı anlaşılmaktadır (Sundqvist ve ark., 2014). Bu çalışma kapsamında derlenen makaleler aracılığı ile konsültasyon çalışmalarının hız kazandığı ve önemli ölçüde desteklenmeye başladığı 1990-2000 yılları değerlendirilerek alanda yapılan çalışmalara bütüncül bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

Araştırma Modeli

Araştırma “meta-sentez” yöntemi ile yürütülmüştür. Meta-sentez yöntemi ile tek bir konu üzerinde yapılan araştırmalar eleştirel olarak sentezlenir ve yorumlanır. Bu sayede daha kapsayıcı bir bakış açısı kullanılarak ve öncelikli alanlar belirlenerek konu daha derin bir biçimde ele alınır. Bu yöntemde ham verilerden farklı olarak birden fazla araştırma sonucu incelenir ve yorumlanır. Meta-sentez kapsamına alınan çalışmalar içerik olarak özetlenmekten çok çalışmaların sonuçları yorumlayıcı bir şekilde ele alınmaktadır (Finfgeld, 2003). Meta-sentezde çalışma sonuçları bir araya getirilmekte, temel özellikleri keşfedilmekte ve bu süreçlerin sonunda elde edilen bulgular bir bütün haline dönüştürülmektedir (Schreiber ve ark., 1997). Meta-sentez dahil edilen çalışmaların temel kavramları ve ilişki örüntülerini netleştirme ve yeni işlevsel model ve kuramlar oluşturma konusunda işlevsel bir yaklaşımdır (Sherwood, 1999).

Verilerin Toplanması

Verileri toplama aşamasında makalelere konsültasyon çalışmalarının yoğunluklu olarak bulunduğu Google Akademik, Sage Journals ve Taylor & Francis Online veri tabanlarından erişilmiştir. Bu meta-sentez çalışmasına alanyazındaki 1990-2000 yılları arasında okul konsültasyonu alanında yapılmış olan toplamda 20 çalışma dahil edilmiştir. Makalelere ulaşma aşamasında “consultation” ve “konsültasyon” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Çalışmaların Dahil Edilme ve Dışlanma Kriterleri

Çalışmada yer alan makalelerin seçilmesinde;

1. Çalışmanın 1990-2000 yılları arasında İngilizce ya da Türkçe dillerinde yayımlanmış olması,
2. Çalışmanın deneysel, yarı deneysel, ilişkisel tarama modeli ya da vaka çalışmasına dayalı olması,
3. Çalışmanın yönteminin, katılımcılarının, ölçme araçlarının ve bulgularının açık şekilde ifade edilmiş olması,
4. Çalışmanın tam metninin erişilebilir olması,
5. Çalışmaların kör hakemlik sürecinden geçmiş olması kriterleri esas alınmıştır.

Bununla birlikte kör hakemlik sürecinden geçmemiş olan, tam metnine ulaşılamayan, katılımcıları, yöntemi, ölçme araçları, bulguları ve deneysel, yarı deneysel ya da vaka çalışmalarında uygulanan konsültasyon modeli açıkça belirtilmeyen, derleme, meta-analiz ya da meta-sentez yöntemlerine dayalı, tam metni İngilizce ya da Türkçe dilleri dışında yazılmış ve 1990-2000 yılları dışında yayımlanmış çalışmalar mevcut çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Bu araştırmaya dahil edilen çalışmaların verilerinin analiz edilmesinde şu aşamalardan yararlanılmıştır:

- 1. Aşama:** Bu aşamada alanyazında eksik olduğu görülen konsültasyon geçmişinin araştırılmasına karar verilmiş ve ilgi alanı belirlenmiştir. Bu amaçla 1990-2000 yılları arasındaki konsültasyon çalışmaları seçilmiştir.
- 2. Aşama:** Bu aşamada konuyla ilgili alanyazın taraması yapılmış ve alanyazında yer alan çalışmaların hangilerinin bu araştırmada kullanılacağı kararlaştırılmıştır. Dahil etme ve hariç tutma süreçlerine uygun olan makaleler belirlenmiştir. Bu makalelerin listesi Tablo 1’de sunulmuştur.
- 3. Aşama:** Bu aşamada veriler okunarak yorumlamalar yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen makalelerde ele alınan temalar ve bu temalarla ilişkili olan kavramlar özetlenmiştir. Ayrıca

verilerin birbirleri ile ilişkilerini belirlemek, verileri birbirlerine dönüştürmek ve sentezlerini yapmak için temalar oluşturulmuştur. Bu temalara Tablo 3'ten ulaşılabilir.

- 4. Aşama:** Bu aşamada verilerin birbirleri ile hangi yönlerden ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Anahtar ifadelerin, bakış açılarının ve kavramların kıyaslanması yoluyla çalışmaların ne açıdan birbirleri ile benzer oldukları ele alınmıştır. Bu çalışmada yer alan araştırmaların genel özellikleri (Tablo 1), çalışmalarda kullanılan ölçüm araçları (Tablo 2), elde edilen temalar ve alt temalar (Tablo 3) ve çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular (Tablo 5) açıklanmıştır.
- 5. Aşama:** Son olarak yapılan sentezler açıklanmıştır. Dahil edilen araştırmalar aracılığıyla ulaşılan veriler yorumlanmış, sentezlenmiş ve hedef kitleye hitap edecek bir biçimde düzenlemeleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yazarları ve yayın yılı, araştırmaların kodlamaları, araştırmaların modeli ve örnekleme ile deneysel, yarı deneysel ya da vaka çalışmasına dayalı araştırmalarda uygulanan konsültasyon modelleri ile ilgili betimsel veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Meta-Senteze Dahil Edilen Araştırmaların Betimsel Verileri

Araştırma	Kodu	Araştırmanın Modeli	Araştırmanın Örneklemi	Araştırmanın Konsültasyon Modeli
Colton ve Sheridan (1998)	A1	DeneySEL Model	Ebeveynler, öğrenciler, öğretmenler	Bütünleşik davranışsal konsültasyon
Galloway ve Sheridan (1994)	A2	DeneySEL Model	Ebeveynler, öğretmenler	Bütünleşik davranışsal konsültasyon
Jones ve arkadaşları (1997)	A3	DeneySEL Model	Öğretmenler	Davranışsal konsültasyon
Costenbader ve arkadaşları (1992)	A4	İlişkisel Tarama Modeli	Psikolojik danışmanlar	Konsültasyon programı uygulanmamıştır.
Rhoades ve Kratochwill (1998)	A5	DeneySEL Model	Ebeveynler, öğretmenler	Davranışsal konsültasyon
Rotto ve Kratochwill (1994)	A6	DeneySEL Model	Ebeveynler	Davranışsal konsültasyon
Wilkinson (1997)	A7	DeneySEL Model	Öğretmenler	Davranışsal konsültasyon
Noell ve arkadaşları (2000)	A8	DeneySEL Model	Öğretmenler	Akran konsültasyonu
Heppner ve Johnston (1994)	A9	DeneySEL Model	Öğretmenler	Akran konsültasyonu
Morey ve arkadaşları (1993)	A10	DeneySEL Model	Öğrenciler	Akran konsültasyonu
Richburg ve Cobia (1994)	A11	DeneySEL Model	Öğretmenler	Davranışsal konsültasyon
Watson ve Heindl (1996)	A12	DeneySEL Model	Ebeveynler	Davranışsal konsültasyon
Noil ve arkadaşları (1993)	A13	DeneySEL Model	Öğretmenler, yöneticiler	Davranışsal konsültasyon
Fuchs ve arkadaşları (1992)	A14	DeneySEL Model	Özel eğitim öğretmenleri, özel gereksinimli çocuklar	Müfredat temelli ölçüme dayalı eğitimsel sistem konsültasyonu
Sheridan ve Colton (1994)	A15	Vaka Çalışması, Yarı DeneySEL Model	Uyku sorunları olan öğrenci, ebeveynler, öğretmen, psikolog	Bütünleşik davranışsal konsültasyon
Wesson (1991)	A16	DeneySEL Model	Özel gereksinimli öğrenciler, öğretmenler	Müfredat temelli ölçüme dayalı konsültasyon, takip çalışması konsültasyonu
Doil ve Kratochwill (1992)	A17	Vaka Çalışması	Karşı gelme bozukluğu olan öğrenci, psikolog, ebeveynler	Teknoloji eğitimine dayalı davranışsal konsültasyon
Sheridan (1992)	A18	DeneySEL Model	Okul psikologları, lisans mezunu öğrenciler, öğretmenler, ebeveynler, ilkökul öğrencileri	Yeterlik temelli davranışsal konsültasyon
Hughes ve DeForest (1993)	A19	DeneySEL Model	Doktora öğrencileri, öğretmenler	Genişletilmiş davranışsal konsültasyon
Fuchs ve arkadaşları (1990)	A20	DeneySEL Model	Öğretmenler, okul danışmanları, öğrenme güçlüğü olan öğrenciler	Davranışsal konsültasyon

Tablo 1'e göre çalışmaların örneklemi çoğunlukla öğretmenler, öğrenciler, ruh sağlığı uzmanları ve ebeveynlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte çalışmaların çoğunlukla deneysel model ile yürütüldüğü ve davranışsal konsültasyon modellerinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Araştırmaların bu betimsel verilerinin yanı sıra, araştırmalar kullanılan ölçüm araçları açısından da değerlendirilmiştir. Tablo 2 meta-senteze dahil edilen araştırmalarda kullanılan ölçüm araçlarını göstermektedir.

Tablo 2. Araştırmalarda Kullanılan Ölçüm Araçları

Kod	Ölçüm Araçları
A1, A5, A6, A7, A15, A17	Child Behavior Checklist (Çocuk Davranış Kontrol Listesi)
A1	Teacher Report Form (Öğretmen Raporları) Attention Deficit Disorders Evaluation Scale-Home and School Versions (Dikkat Eksikliği Bozuklukları Değerlendirme Ölçeği-Ev ve Okul Versiyonları)
A2	The Behavior Intervention Rating Scale (Davranışsal Müdahale Derecelendirme Ölçeği)
A2, A7	Children's Intervention Rating Profile (Çocuklara Yönelik Müdahale Derecelendirme Ölçeği)
A3	Problem Identification Interview (Problem Belirleme Görüşmesi) Problem Analysis Interview (Problem Analiz Görüşmesi) Problem Evaluation Interview (Problem Değerlendirme Görüşmesi)
A4	Danışman ve konsültasyonu sunan kişi arasındaki etik ve prosedürel sorunların çözümüne yönelik öz yeterlik algısını değerlendiren bir öz bildirim ölçeği Araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu sorular
A4, A8	Araştırmacılar tarafından hazırlanan çoktan seçmeli sorular
A5	Homework Problem Checklist (Ev Ödevi Kontrol Listesi) Social Validation Questionnaire (Sosyal Onay Arayışı Anketi) Treatment Evaluation Inventory (Müdahale Değerlendirme Envanteri) Parent Homework Consultation Services Questionnaire (Ebeveyn Ev Ödevi Konsültasyon Hizmetleri Anketi)
A6	Parent Consultation Services Questionnaire (Ebeveyn Konsültasyon Hizmetleri Anketi) Treatment Evaluation Inventory-Short Form (Müdahale Değerlendirme Görüşmesi-Kısa Form) Treatment Evaluation Interview (Müdahale Değerlendirme Görüşmesi) Modified Parent Consultation Services Questionnaire (Uyarlanmış Ebeveyn Konsültasyon Hizmetleri Anketi) Öğrenci görevlerine yönelik kontrol listeleri Ev ortamında davranışsal gözlem
A7	Intervention Rating Profile (Müdahale Değerlendirme Profili)

	<p>Consultant Evaluation Form (Danışman Değerlendirme Formu)</p> <p>Teacher's Report Form of the Child Behavior Checklist (Çocuk Davranış Kontrol Listesi-Öğretmen Formu)</p> <p>Sınıf içi davranışsal gözlem</p> <p>Kısmi zamanlı kayıt süreci</p>
A9	<p>Teacher Evaluation Questionnaire (Öğretmen Değerlendirme Anketi)</p> <p>Araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu sorular</p>
A10	<p>Peer Conselling Helping Style Questionnaire (Akran Danışmanlığı Yardım Tarzları Anketi)</p> <p>Peer Conseling Consumer Satisfaction Questionnaire (Akran Danışmanlığından Yarar Sağlayan Kişinin Memnuniyeti Anketi)</p>
A11, A12	Gözlem ve görüşme
A13	Derecelendirme ölçekleri, anketler, öğretmen kayıtları, kontrol listeleri, kişilik envanterleri, gözlem ve görüşme
A14	<p>Comprehensive Reading Assessment Battery (Kapsamlı Okuma Değerlendirme Bataryası)</p> <p>Reading-Modified Accuracy of Implementation Rating Scale-Revised (Revize Edilmiş Okuma-Uyarlanmış Müdahale Doğruluğu Değerlendirme Ölçeği)</p> <p>CBM Graph Test (Öğrenci okuma puanlarını gösteren grafik)</p> <p>Student Computer Observation (Bilgisayar Temelli Öğrenci Gözlemi)</p> <p>Teacher Efficacy Scale (Öğretmen Yeterlik Ölçeği)</p> <p>Bilgisayar temelli okumayı değerlendirme sistemi</p> <p>Instructional Plan Sheets</p>
A15	<p>The Problem Identification Interview (Problem Tanımlama Görüşmesi)</p> <p>Problem Analysis Interview (Problem Analiz Görüşmesi)</p> <p>Treatment Evaluation Interview (Müdahale Değerlendirme Görüşmesi)</p> <p>Teacher Report Form (Öğretmen Raporu)</p>
A16	<p>Stanford Diagnostic Reading Test (Stanford Tanılayıcı Okuma Testi)</p> <p>Passage Reading Test (Metin Okuma Testi)</p>
A17	Parent Daily Records (Ebeveynlerin Günlük Kayıtları)
A18	<p>The Behavioral Observation Manual (Davranışsal Gözlem Klavuzu)</p> <p>Behavior Intervention Rating Scale (Davranışsal Müdahale Değerlendirme Ölçeği)</p> <p>Training Satisfaction Questionnaire (Eğitim Memnuniyet Anketi)</p> <p>Consultation Services Questionnaire (Konsültasyon Hizmetleri Anketi)</p> <p>Behavioral Intervention Rating Scale-Revised (Gözden Geçirilmiş Davranışsal Müdahale Değerlendirme Ölçeği)</p>
A19	<p>The Consultant Analysis Record (Danışman Analiz Kaydı)</p> <p>Consultant Evaluation Form (Danışman Değerlendirme Formu)</p>

A20	Stanford Achievement Test (Stanford Başarı Testi) Revised Behavior Problem Checklist (Gözden Geçirilmiş Davranış Problemleri Kontrol Listesi) Akademik başarı ve sosyal davranış ölçümü için aralıklı kayıt süreci ve çıktıların değerlendirilmesi Sınıf gözlem formları Müdahale doğruluğu endeksleri Danışman ve öğretmenlerle mülakat
-----	---

Tablo 2’de sunulan ölçüm araçları değerlendirildiğinde araştırmaların bazılarının standardize ölçüm araçlarını, araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu ve çoktan seçmeli soruları ve anketleri kullandıkları, bazı araştırmaların ise bireysel gözlem ve görüşmeler ile değerlendirme yaptıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca aralıklı kayıt süreçleri, öğretmen ve ebeveynlerin gözlemleri ile kayıtlarının da kullanıldığı dikkat çekmektedir. Araştırmalarda konsültasyon müdahalesi sonucunda müdahale etkililiği ölçekleri ile danışman değerlendirme formlarının da kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı araştırmalarda değerlendirme aşamasında bilgisayar destekli ölçümlerin alındığı anlaşılmaktadır. Ölçüm araçlarının yanı sıra araştırmalarda konsültasyon ile ilgili değinilen temel konu başlıkları incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Meta-Senteze Dahil Edilen Araştırmaların Temel Konu Başlıkları

Kod	Temel Konu Başlıkları
A1	Konsültasyon sürecinde işbirliği, bütünlük konsültasyon modeli, konsültasyonun olumlu etkileri, konsültasyon müdahalelerinin ev ortamına genellenmesi ve müdahale bütünlüğünün değerlendirilmesinde direkt ölçümlerin önemi, konsültasyon etkililiği çalışmalarının gerekliliği
A2	Okul temelli konsültasyon araştırmalarında engelleyici faktörler, veri toplama süreci, konsültasyonda hedef davranışın, değerlendirme yöntemlerinin, müdahale programının açıkça belirtilmesinin, takip çalışmalarının ve müdahale bütünlüğünün sağlanmasının önemi, uygulamaların araştırmalarla desteklenmesinin gerekliliği, davranışsal ve bütünlük davranışsal konsültasyon süreçleri
A3	Davranışsal konsültasyon modeli, konsültasyonda geri bildirim alınmasının önemi, konsültasyon bütünlüğünü arttıracak yöntemlerin, konsültasyon süreç değişkenlerinin ve müdahale bütünlüğünde etkili faktörlerin araştırılmasının önemi
A4	Konsültasyonda hizmet öncesi eğitim, konsültasyonda düzenli katılımın ve konsültasyon sunan kişilerin öz yeterliğinin ve eğitimlerinin önemi, konsültasyonda zaman kısıtlılığı ve zamanı verimli kullanma yöntemlerinin araştırılmasının gerekliliği
A5	Konsültasyon etkililiğinde ev ödevleri yapma oranlarının ve ödev doğruluğunun birlikte değerlendirilmesi gerekliliği, konsültasyonda ebeveyn eğitimlerinin rolü, destekleyici ve ev-okul işbirliğine dayalı konsültasyonun etkililiği, konsültasyonda akran desteği, küçük grup, bireysel konsültasyon ve kendine yardıma dayalı konsültasyon müdahaleleri için etkililik çalışmalarının gerekliliği
A6	Vaka ve sistem konsültasyonu, bireysel ve ebeveyn eğitimleri ile beceri eğitimi temelli yaklaşımların uygulama prosedürleri, ebeveyn konsültasyonlarında kendine yardım materyalleri, ebeveynlerin konsültasyon sürecindeki önemi, ekonomik durum ve konsültasyon esnekliğinin konsültasyon etkililiğindeki rolleri, konsültasyonda kazanılan becerilerin ev ortamına genellenememesi ve konsültasyona katılmama gibi sorunlar, konsültasyon

	süresinin, zamanlamanın ve ölçümle ilgili süreçlerin konsültasyon başarısına etkisi
A7	Yönlendirme öncesi müdahale, davranışsal konsültasyon, konsültasyon çalışmalarının yetersizliği, konsültasyonda çoklu veri toplama sürecinin önemi, konsültasyonda direkt gözlemin, davranışsal kontrol listelerinin ve müdahale bütünlüğünün önemi, konsültasyondan memnuniyetin ölçülmesi gerekliliği
A8	Konsültasyona katılan bireylerin rolleri, takip çalışmalarının önemi, konsültasyon geliştirme ve uygulamadaki zorluklar, yazılı plan, tartışma ve günlük görüşme gibi süreçlerle konsültasyonun desteklenmesi gerekliliği, hiyerarşik olmayan ilişkinin önemi, konsültasyonu alan kişinin mesleki deneyiminin takip sürecindeki etkileri, konsültasyonda pekiştirmenin önemi, hedef davranışa ulaşmada minimum şartların ve geri bildirim konsültasyon sunan kişinin özelliklerine göre uyarlanmasında etkili yöntemlerin araştırılması gerekliliği
A9	Akran konsültasyonu, spesifik ve detaylı geri bildirimlerin uygun zamanda sunulması ve işlevselliğinin değerlendirilmesinin önemi, akran konsültasyonundan fayda sağlayan kişilerin konsültasyona yönelik bakış açılarının değerlendirilmesi gerekliliği, akran konsültasyonunda işbirliğinin önemi, programın planlanmasında akran konsültasyonundan fayda sağlayan öğrencilerin bireysel özelliklerinin rolü, programa katılımı teşvik edecek yöntemlerin incelenmesi gerekliliği
A10	Akran konsültasyonunun amacı ve destekleyici yönü, akran konsültasyonunda etkililik çalışmalarının yetersizliği, akran konsültasyonunun olumlu etkileri, akran danışmanların sahip olması gereken problem odaklılık, empati, anlayış gibi nitelikler, problemi tanımlama ve çözümü planlamada akran danışmanlara destek olmanın önemi
A11	Seçici konuşmazlıkta davranışsal müdahalelerin, konsültasyonda işbirliğinin ve konsültasyon sürecini takip etmenin önemi
A12	Davranışsal konsültasyon, konsültasyon etkililik çalışmalarının önemi, pekiştirme süreçlerinin konsültasyondaki rolü, konsültasyon etkililik çalışmalarında kullanılan direkt ya da dolaylı ölçüm yöntemleri, konsültasyon vaka çalışmalarının avantaj ve dezavantajları
A13	Yönlendirme öncesi müdahale, konsültasyonda işbirliğinin önemi, davranışsal konsültasyon
A14	Müfredat temelli ölçüm, eğitim hizmetlerinin kalitesini arttırmada müfredat temelli ölçümün önemi, eğitsel desteğin öğretmenlerin konsültasyon programlarını daha çeşitli bir şekilde uygulamadaki etkisi, okuma doğruluğunu arttırmayı hedefleyen konsültasyonda boşluk doldurma aktivitelerinin avantajları
A15	Bütünleşik davranışsal konsültasyon tanımı, süreci, amaçları ve avantajları, okul konsültasyonu çalışmalarının artışı ve çalışmalarda odaklanılan sorunlar, bütünleşik davranışsal konsültasyonda iş birliği, problemi tanımlama, analiz etme, müdahale ve değerlendirme aşamaları, bütünleşik davranışsal konsültasyon etkililik çalışmaları, vaka çalışmalarının avantaj ve dezavantajları
A16	Müfredat temelli ölçüm ve eğitsel aktiviteleri değerlendirme ile bireysel eğitim planı oluşturmadaki avantajları, hedef davranış belirlemedeki hatalar, müfredat temelli ölçüm konusunda yapılan çalışmaların eksiklikleri, takip çalışması konsültasyonu, müfredat temelli ölçümden elde edilen verinin müdahale uyarlamasındaki önemi, konsültasyon etkililiğinde önemli faktörler
A17	Karşı gelme bozukluğu olan ergenlere işlevsel yaklaşım tarzları, zorlayıcı ilişkilerin olduğu ailelerde müdahale uygulama zorlukları, Zorlama Kuramı (Coercion Theory), ebeveyn yönetim eğitimi, konsültasyonun ebeveyn yönetim eğitimindeki yeri
A18	Öğrencilerin ihtiyaçları ve konsültasyon uygulamaları arasındaki tutarsızlık, eğitim hizmetlerinde konsültasyonun önemi, davranışsal konsültasyonun tanımı, amaçları, süreci, işlevleri ve diğer konsültasyon modellerinden farkı, okul konsültasyon çalışmalarının eksikliğinde rol oynayan faktörler, konsültasyon eğitiminin önemi, yeterlik temelli konsültasyon
A19	Konsültasyon çalışmalarındaki artış, konsültasyon çalışmalarının azlığı, konsültasyonda sözel iletişimin, ilişkisel

	becerilerin, motivasyonun, aktif, açık ve güven veren ilişkinin önemi, konsültasyonda baskınlık ve otoriterlik, genişletilmiş davranışsal konsültasyon ve bu konsültasyonda çerçeveleme, somutluk ve olumluyu vurgulama gibi yeterlikler, geleneksel davranışsal konsültasyon, davranışsal değerlendirme ve müdahalede sistem modelleri
A20	Yanlış tanılamamın olumsuz etkileri, yönlendirme öncesi müdahale ve işlevleri, davranışsal konsültasyon ve aşamaları, davranışsal konsültasyonun içerik analizi, konsültasyonda süreç-sonuç araştırmalarının eksikliği, içerik analizinin yeterli ve verimli konsültasyonun tanımlanmasındaki önemi

Tablo 3'e göre meta-senteze dahil edilen araştırmaların daha sıklıkla "farklı konsültasyon modellerinin bileşenleri, amaçları ve süreçleri", "konsültasyonda işbirliği", "konsültasyon etkililiğini arttıran ve azaltan faktörler", "konsültasyon kazanımlarının genellenmesi", "uygun veri toplama süreçleri", "konsültasyonda süreç-sonuç araştırmalarının eksikliği", "konsültasyon sunan kişilerin mesleki yeterlikleri", "yönlendirme öncesi müdahale", "takip çalışmalarının önemi", "konsültasyon ilişkisinin niteliği", "konsültasyon alan kişilerin bireysel ihtiyaçları" konularına odaklandıkları anlaşılmaktadır. Araştırmalarda ele alınan bu konu başlıklarına ek olarak, mevcut meta-sentez çalışmasına dahil edilen araştırmaların temel bulguları incelenmiş ve Tablo 4'te ulaşılan sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 4. Araştırmaların Bulguları

Araştırma Kodu	Bulgular
A1	Öğrencilerin okuma, dil ve matematik ve genel akademik başarı puanlarında gelişim gösterdikleri görülmüştür.
A2	3 öğrenciden ikisi kabul edilebilir düzeyde matematik puanları almış, bu ilerleme konsültasyonla birlikte ödevlerle ilgili ev notları uygulaması kullanıldığında kararlı olarak devam etmiştir. Ev notları verme ödev doğruluğunu arttırmıştır.
A3	Öğretmenlere verilen performans geribildirimi uygulamasından sonra öğretmenlerin pekiştireç kullanma oranları artmıştır.
A4	Katılımcıların %63'ü bir akademik dönemden daha uzun konsültasyon hazırlığı aldıklarını, %74'ü konsültasyon için formal bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Doktora düzeyindeki psikologların aldıkları konsültasyon eğitimi daha fazladır ve kendi aldıkları eğitimleri daha iyi olarak değerlendirmektedirler. Ortalama konsültasyon eğitimi 8 yıldır. Daha yakın zamanda eğitim almış katılımcılar aldıkları eğitimden daha memnun olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar ortalama olarak konsültasyon sürecinde en çok öğretmenlerle (%42) zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yarısı konsültasyon uygulamalarını engelleyen en büyük faktörün zaman olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar genel olarak konsültasyon çalışmalarını yürütmeye kendi becerilerini ortalama olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların konsültasyonun değerlendirme süreçleri hakkında kendilerine daha düşük puanlar verdikleri görülmüştür. Öz yeterlik konsültasyon süresi ile pozitif yönde ilişkilidir. Okul psikologları zamanlarının ortalama %11 ile %20'sini konsültasyon ile geçirmektedirler.

A5	Öğrencilerin ödevleri %80 oranında doğruluk değerine ulaşmıştır. Öğrenciler ev ödevleri konusunda herhangi bir endişelerinin olmadığını rapor etmişlerdir. Öğrenci Davranışı Kontrol Listesi'nde ölçülen davranış puanları açısından normal örneklem grubu puanları elde edilmiştir. Ebeveynler yeterlilik konusunda orta düzeyde doyum sağlamış ve konsültasyondan yüksek düzeyde memnun kalmışlardır.
A6	Annelerin uygun pekiştirme/cezalandırma kullanımları ve problem davranışta müdahale uygulama becerileri artmıştır. Bir ebeveyn müdahalenin tüm kısımlarının faydalı olduğunu; bir ebeveyn çocuğun davranışı ile başa çıkmada yeni yöntemler öğrenmenin konsültasyonun en faydalı tarafı olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar konsültasyon programının cezalandırma, görmezden gelme ve video kaydı kullanımı bölümlerini en az faydalı bulmuşlardır. Katılımcılar ebeveyn-çocuk etkileşimleri ile ilgili danışmanların geri bildirimde bulunmalarının, kendileri ile daha çok bireysel zaman geçirmelerinin, ek süre ve program içerikleri hakkında bir çizelge vermelerinin gerekliliğini belirtmişlerdir.
A7	Öğrencilerin yıkıcı ve ihmalkar davranışlarında belirgin bir azalma olmuştur. Dışsallaştırma problemleri için takip çalışmasında 2. öğrencinin gerileme davranışı gösterdiği bulunmuştur. Öğrenciler ve öğretmenler konsültasyonu orta ve yüksek düzeylerde kabul ettiklerini rapor etmişler, konsültasyonu adil ve kabul edilebilir olarak algıladıklarında müdahaleye katılım oranları artmıştır.
A8	Öğrencilerin kavrama sorularına doğru olarak cevap verme oranları artmıştır. Öğretmenlerin müdahale doğruluğundan puanları müdahalenin son aşamasına doğru artmıştır. Takip çalışması sonucunda 3 öğretmen için konsültasyon etkisiz olmuş; 1 öğretmen orta düzeyde gelişim sağlamış ve 1 öğretmenin müdahale uygulaması önemli ölçüde artmıştır. Müdahale bütünlüğü performans geribildirimini ile takip çalışmasındaki seviyelerin üstüne çıkmıştır.
A9	Akran konsültasyonunda öğrenci geri bildirimini almanın faydalı olduğu görülmüştür. Katılımcılar eğitim amaçlarını ve öğretim stratejilerini değiştireceklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler konsültasyon deneyimini pozitif olarak değerlendirmişlerdir. Öğrenciler ve fakülte üyeleri akran konsültasyonunun anketlerden daha bilgilendirici olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler değer ve saygı gördüklerini, görüşlerinin alındığını ve süreçten memnun olduklarını belirtmişlerdir.
A10	Kendi istekleri ile başlamış olan öğrenciler akran danışmanlığından daha çok memnun kalmışlardır. Danışmanların empati ve problemle özdeşleşme, aile ilişkileri, problem çözme ve okulla ilişkiler gibi alanlarda danışana yardım etmeleri danışanların doyum düzeylerini arttırmıştır. Kadın danışanlar ilişkisel konularda danışmandan yardım almaktan daha çok doyum sağlamışlardır. Danışanlar danışmanların sorunlarını anlamalarını, empati kurmalarını ve profesyonel görünmelerini önemsediklerini belirtmişlerdir.
A11	Seçici konuşmazlık tanılı öğrencinin sözel iletişim davranışları artmış ve bunu sosyal ortamlara genellemiştir. Öğretmenin öğrencinin ev ortamını

	bilmesi, arkadaşlarının desteğini alması ve pekiştireçleri kazanmak için yapılan hedef davranışların düzenlenmesi ile öğrencinin konuşması genellenmiştir.
A12	Öğrencinin psikojenik öksürük sıklığı ilk aşamalarda önemli ölçüde azalmış, müdahale programının uyarlanması ile problem davranış tamamen ortadan kalkmıştır.
A13	Katılımcılar programın profesyonelliği, yardım sağlayan ve yargılayıcı olmayan yönü, öğrencilerin özel ihtiyaçları ve bu öğrencileri genel eğitim sınıflarına dahil etmenin yolları hakkında bilgi verici oluşu gibi özelliklerini işlevsel bulmuşlardır. Katılımcılar daha fazla konsültasyon alma ihtiyacı hissettiklerini, iş yüklerinin problemi belirleme ve takip etmeyi engellediğini belirtmişlerdir. Müdahale sonrasında uzun süreli konsültasyon ihtiyacı olmayan öğrencilerin bu servislere yönlendirilmesi azalmıştır.
A14	CBM-ES (eğitim programlarının planlanmasında uzman sistem konsültasyonu alan müfredat temelli ölçüme dayalı deneysel grup) grubundaki öğretmenlerin çözümlene, akıcılık ve görüntüsel söz varlığına odaklı eğitimsel aktiviteleri daha çok uyguladığı görülmüştür. Her iki deneysel grupta da (CBM-ES ve konsültasyon almayan müfredat temelli ölçüm deneysel grubunu ifade eden CBM-NES) öğretmenlerin öğrencileri kelimeleri doğru okuma, akıcılık ve labirent görevlerinde doğru hatırlamada kontrol grubu öğrencilerinden daha yüksek puan almıştır. Kelimeleri doğru hatırlama konusunda CBM-ES grubu öğrencileri daha başarılı olmuştur. İki deney grubunda da öğrenciler başarı grafiklerini yorumlama konusunda yüksek düzeyde puan almışlardır. İki deney grubunda da öğretmenler uzmanların önerilerini yüksek düzeyde doğrulukla uygulamışlardır. Okuma yeterliği konusunda her iki deney grubu öğrencileri de kontrol grubundaki öğrencilerden takip çalışması boyunca daha yüksek puanlar almıştır. CBM-ES grubu eğitim müfredatlarına daha fazla akıcılık, anlama, çözümlene ve görme kelime hafızası (sight vocabulary) aktiviteleri; CBM-NES grubu da daha fazla kelime tamamlama aktiviteleri eklemeye başlamıştır.
A15	Öğrenci müdahalenin ilk aşamalarından itibaren gelişmeler göstererek kendi odasında uyumaya başlamıştır. Ayrıca öğrencinin okul içinde canavar ve böcek korkuları ile ilgili hikayeler anlatmayı bıraktığı görülmüştür. Bu gelişmeler 18 aylık takip süresi boyunca korunmuştur. Öğrencinin annesi müdahale programından memnun kalmış ve olası davranışsal sorunlar ile etkili bir şekilde başa çıkabileceğine inandığını belirtmiştir.
A16	Öğrenciler konsültasyon yaklaşımlarına göre dört gruba atanmıştır (Müdahale A'da öğretmenler bireysel olarak eğitim amaçları ile değerlendirme sistemi ve bireysel konsültasyon; müdahale B'de müfredat temelli ölçüm amaçları ile değerlendirme sistemi ve bireysel konsültasyon; müdahale C'de bireysel olarak eğitim amaçları ile değerlendirme sistemi ve grup konsültasyonu; müdahale D'de müfredat temelli ölçüm amaçları ile değerlendirme sistemi ve grup konsültasyonu süreçleri uygulamışlardır). Dört müdahale grubunda da metin okuma testinden anlamlı olarak yüksek puanlar alınmıştır. Müdahale D'nin metin okuma testi puanları diğer üç gruptan daha yüksek bulunmuştur. Müfredat temelli ölçüm amaçları ve ilerleme değerlendirme stratejisi ile grup konsültasyonu grubunun

	öğretmenlerin bireysel olarak eğitim amaçları ve değerlendirme sistemleri geliştirerek grup konsültasyonları aldığı diğer gruplardan daha etkili olduğu anlaşılmıştır.
A17	Ebeveynler aile sorunlarının sıklığının azaldığını belirtmişlerdir. Öğrenci ve ebeveynleri arasındaki iletişim daha işlevsel bir hale gelmiştir. Aile üyeleri işlevsel problem çözüme ve iletişim stratejilerini öğrenme konusunda ilerleme göstermişlerdir. Aile içinde konuşulmayan önemli konular tartışılmaya ve çözülmeye başlanmıştır.
A18	Bir öğrencinin sınıfta gürültü yapma davranışı belirgin biçimde azalmıştır. Bir öğrencinin ödev yapma oranında düşük düzeyde artış görülse de çocuğun annesi konsültasyonun ev ve okul arasındaki iletişimi arttırmada etkili olduğunu belirtmiştir. Sınıf içi aktivitelere düşük düzeyde katılım gösteren bir öğrenci soru sorma, cevap verme ve test sonucunu öğretmeni ile paylaşma gibi alanlarda düşük düzeyde ilerleme göstermiş, ancak müdahalenin bazı günlerinde veri toplanamamıştır. Bir öğrencinin öğretmenin sorularına kısa ancak daha sık bir şekilde cevap verdiği görülmüştür. Öğretmeni ise öğrencinin sosyal becerilerinde gelişim olduğunu rapor etmiş, ancak müdahale sonucunda elde edilen veri sınırlı kalmıştır. Bir öğrencinin öğretmenin sözünü kesme davranışında azalmalar görülmüştür. Öğretmenler genel olarak konsültasyondan memnun kaldıklarını belirtmişlerdir.
A19	Konsültasyondaki problemlerle ilgili kişisel destek ve nedensel açıklama sağlayan danışmanlar konsültasyon alan kişiler tarafından daha etkili olarak değerlendirilmiştir. Danışmanların olumlu onay tepkisi (positive validation elicitor) ile Danışman Değerlendirme Formu toplam puanları arasında negatif; çıkarımsal cevaplar (inference emitters) ve bireysel destek ile Danışman Değerlendirme Formu toplam puanları arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Konsültasyon alan kişiler öğrencilerine yaklaşım tarzlarını değiştirdiklerini ve konsültasyon alan kişilerin yarısı öğrencilerin problem davranışlarında azalma olduğunu belirtmişlerdir.
A20	Öğrenciler ve öğretmenler farklı düzeylerdeki üç davranışsal konsültasyon grubuna dahil edilmiştir (Birinci grup problem tanımlama ve analizini içeren, müdahale uygulamasında destek almayan, en az kapsayıcı olan grup; ikinci grup problem tanımlama, analiz etme ve danışman gözlem ve geribildirim doğrultusunda müdahale uygulamayı içeren orta düzeyde kapsayıcı grup; üçüncü grup problem tanımlama, analiz etme, müdahale uygulama ve danışman ile iş birliği içinde müdahale etkilerini değerlendirmeyi içeren en kapsayıcı grup olarak belirlenmiştir). İkinci ve üçüncü grupların problem davranışı azaltmada daha etkili olduğu anlaşılmıştır. Öğretmenler konsültasyon aktivitelerini ve değerlendirme prosedürlerini uygulanabilir olarak değerlendirmişlerdir. İkinci gruptaki öğretmenler öğrencilerinin davranış bozukluklarının daha yüksek düzeyde azalmalar gösterdiğini belirtmişlerdir. Olumlu davranış değişimleri yaşadıklarını belirten öğrenciler müdahaleyi adil, eğlenceli ve önemli bulmuşlar, değişim için büyük oranda çaba göstermişlerdir. Bu gelişmeler 3 aylık takip çalışması boyunca korunmuştur.

Tablo 4'te özetlenen araştırma sonuçları konsültasyon hizmetlerinin genel olarak etkili sonuçlar verdiğini, konsültasyon alan ve konsültasyondan yarar sağlayan kişilerin müdahalelerden memnuniyet duyduklarını göstermektedir. Bu araştırmalarda genel olarak öğrencilerin problem davranışlarında azalmalar ve akademik başarılarında gelişmeler sağlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin problem davranışı kontrol etmede bireysel becerilerinin ve öz yeterliklerinin arttığı ifade edilmiştir. Konsültasyon sürecinde hizmet alanların performans geri bildirimlerine ihtiyaç duyduklarını ve bundan fayda sağladıklarını gösteren çalışmalar vardır. Çalışmalardan bazıları konsültasyon müdahalesinin konsültasyon alan ve konsültasyondan fayda sağlayan kişilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanmasının etkililiği arttırdığını göstermiştir. Konsültasyon programının öğretmenlerin öğrenciye yaklaşımlarında gelişmeler sağladığını rapor eden bir çalışma bulunmaktadır. İlişkisel tarama yöntemi ile yapılan çalışma da konsültasyon eğitiminin genel olarak yetersiz olduğunu, konsültasyonda en çok öğretmenlerle zaman geçirildiğini ve en çok zamanla ilgili sorunların yaşandığını göstermiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1990-2000 yılları arasında alanyazında okul konsültasyonu kapsamında yer alan 20 makalenin meta-sentezi sunulmuştur. Çalışmada yer verilen makalelerin sonuçlarından yola çıkılarak konsültasyon çalışmalarının problem davranışlar, akademik başarı, sosyal beceriler ve öğretmen tutumları gibi birçok alanda fayda sağladığı ve bilgilendirici olduğu görülmektedir. Çalışmalar genel olarak konsültasyon sürecinde kapsayıcı, bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmış, geribildirimlere ve iş birliğine dayanan çalışmaların etkili olduğunu rapor etmişlerdir.

Konsültasyon çalışmalarında farklı modeller ve yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre en çok tercih edilen model davranışsal konsültasyon modeli olup konsültasyon sürecinde daha sıklıkla akademik başarı gelişimine odaklanılmaktadır. Akademik başarıyı geliştirme konusunda yapılan uygulamaların konsültasyonla birlikte yürütülmesi gerekliliğine işaret eden bir çalışmada ev ödevlerinin takip edilmesi ve daha etkili olarak uygulanması amacıyla konsültasyon hizmeti verilmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Galloway ve Sheridan, 1994). Akademik başarının yanı sıra konsültasyon çalışmalarının aile içi ilişkiler, problem çözme becerileri ve iletişim sorunları (Doll ve Kratochwill, 1992) ile kaygı problemlerinde (Sheridan ve Colton, 1994) de gelişmeler sağladığını belirten araştırmalar bulunmaktadır. Bu problem alanlarına ek olarak, konsültasyonun öğretmenlerin eğitimsel aktivitelerinde de bazı gelişmeler sağladığı ifade edilmektedir (Fuchs ve ark., 1992). Bazı araştırmaların sonuçları iş birliğine dayanan konsültasyon yaklaşımlarının müdahalenin etkililiğinin artmasında etkili olduğunu ifade etmektedir (Noell ve ark., 2000; Rhoades ve Kratochwill, 1998; Sheridan, 1992). Ayrıca konsültasyonda iş birliği sürecinde konsültasyon sunan ve konsültasyondan fayda sağlayan kişiler arasındaki iletişim tarzlarının önemli olduğu gösterilmiştir (Hughes ve DeForest, 1993). Konsültasyon sürecine katılan ebeveynlerin müdahale sonrasında kendi öz yeterliliklerini daha yüksek düzeyde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır (Sheridan ve Colton, 1994).

Konsültasyon çalışmalarının iş birliği içinde gerçekleştirilmesinin ebeveynlerin sürece aktif katılımı aracılığı ile konsültasyon etkililiğini arttırdığı düşünülebilir. Konsültasyon sürecinde ebeveynlerin uygun pekiştirme/cezalandırma ve müdahale yaklaşımlarını kullanma konusunda gelişme gösterdikleri anlaşılmaktadır (Rotto ve Kratochwill, 1994). Bununla birlikte konsültasyondaki bu kazanımların farklı ortamlara ne düzeyde genellendiğini değerlendirmek konsültasyon etkililiği konusunda daha kapsamlı bir anlayış sunabilir. Araştırmalarda konsültasyon kazanımlarının genellenebilmesi amacıyla ev gözlemleri ve kayıtlarının alındığı görülmektedir (Galloway ve Sheridan, 1994; Rotto ve Kratochwill, 1994). Richburg ve Cobia (1994) hedef davranışı genelleme amacına ulaşmada olduğunda akran desteğinin alınması, ev ortamını göz önünde bulundurarak hedef davranışta düzenlemeler yapılması ile konsültasyon amacına ulaşmışlardır. Ayrıca araştırmalarda konsültasyon alan ve konsültasyondan fayda sağlayan kişilerin geribildirimlerinin önemine de değinilmiştir (Fuchs ve ark., 1990; Jones ve ark., 1997; Rhoades ve Kratochwill, 1998; Sheridan, 1992). Performans geribildirimlerinin konsültasyon sürecinde önemli işlevleri bulunmaktadır. Çalışmalarda performans geribildirimini vermenin pekiştireç kullanımlarını (Watson ve Heindl, 1996) ve öğretmenler tarafından uygulanan müdahalenin doğruluğunu arttırmada (Noell ve ark., 2010) etkili olduğu gösterilmiştir. Performans geribildirimleri uygulanan müdahale programlarında yapılması gereken uyarlamalar konusunda da bilgi sağlayıcı olabilir. Watson ve Heindl (1996) uygulanan müdahalenin etkili olması için pekiştireç değiştirme uygulaması yapmış ve hedef davranışa ulaşmışlardır. Bireylerin konsültasyondan memnuniyet düzeylerini inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır (Fuchs ve ark., 1990; Heppner ve Johnston, 1994; Rotto ve Kratochwill, 1994; Sheridan, 1992; Wilkinson, 1997). Bireylerin konsültasyon deneyimlerinin anlaşılmasının konsültasyon başarısında etkili faktörlerden biri olduğu düşünülebilir. Uygulanan müdahalenin adil ve kabul edilebilir olarak algılanmasının konsültasyon katılımını arttırdığını rapor eden bir çalışma bulunmaktadır (Wilkinson, 1997). Konsültasyon programlarının yeterli konsültasyon eğitimi almış uzmanlar tarafından uygulanmasının konsültasyon etkililiğinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilir. Ancak yapılan bir çalışma eğitim alanında çalışan ruh sağlığı uzmanlarının yeterli konsültasyon eğitimi ve deneyimine sahip olmadıklarını göstermiştir (Costenbader ve ark., 1992).

Bu meta-sentez çalışmasından elde edilen sonuçlardan yola çıkıldığında ileride yapılacak çalışmalar ve konsültasyon alanında çalışan uzmanlara şu öneriler sunulabilir:

1. Alanyazında yer alan çalışmaların büyük çoğunluğunun davranışsal konsültasyon modelini benimsemesi nedeniyle diğer modellerin etkililiğine yönelik çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.
2. Konsültasyon sunan kişilerin iş birliğine önem vermeleri ve konsültasyon hizmetlerini daha geniş kesimlere tanıtmaları daha fazla katılımı sağlayabilir.
3. Müdahalenin kabul edilebilirliği ile ilgili değişkenlerin belirlenmesi konsültasyon hizmetlerinin daha etkili olarak sunulmasını kolaylaştırabilir.

4. Daha uzun süreli ve sık olarak uygulanan konsültasyon süreçleri olumlu etkilerin daha kalıcı olmasını sağlayabilir.
5. Araştırma sonuçları konsültasyon etkililiği konusunda takip çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda değerlendirme yöntemleri, zaman ve ortamla ilgili sınırlılıklar gibi faktörler bir arada değerlendirilerek yeterli düzeyde takip çalışmalarının yapılması önemlidir. Ayrıca konsültasyon çalışmalarında performans geribildirim sunma konusunda etkili yaklaşımların araştırılması konsültasyon etkililiğini arttırabilir.
6. Konsültasyonu alan ve konsültasyonu veren kişilerin bireysel özelliklerini ve ortamın özelliklerini değerlendirmek bireyselleştirilmiş planların uygulanmasında ve etkili sonuçların alınmasında faydalı olabilir.
7. Gelecekteki çalışmalar konsültasyon uygulamalarında çok önemli bir yere sahip olan pekiştireç seçimi konusuna da odaklanabilir. Uygun pekiştireç seçimi konsültasyon alan kişilerin motivasyon düzeylerini arttırabilir. Bu açıdan doğru pekiştireç seçmek önemlidir ve bu alanda yapılacak çalışmalar müdahale etkililiğini arttırabilir. Ayrıca doğru sırada uygulanan bir yöntemle katılımcıların süreçteki dirençleri azaltılabilir.
8. Konsültasyon uygulayıcılarının kendilerini gözlemleyerek süreci rapor etmeleri önemlidir. Bu da uygulanan ve ileriki zamanlarda uygulanacak çalışmalar için konsültasyon alan ve veren kişiler arasındaki iş birliğini arttırabilir ve konsültasyonun eksik yanlarının görülmesini sağlayabilir.
9. Okul psikolojik danışmanları konsültasyon uygulamaları ile ilgili yıllık planlar hazırlamalı ve bu planların uygulanmasına yönelik olarak diğer öğretmenleri eğitmelilerdir. Okul rehberlik servislerinin hazırladıkları yıllık planların uygulanması psikolojik danışmanların iş yüklerini azaltabilir ve yönlendirme öncesi müdahaleleri arttırabilir. Ayrıca hizmet içi eğitimlerin de bireylerin özel ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmeleri daha etkili bir konsültasyon süreci sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abidin, R. R. (1975). Negative effects of behavioral consultation: "I know I ought to, but it hurts too much." *Journal of School Psychology, 13*(1), 51–57.
[https://doi.org/10.1016/0022-4405\(75\)90036-9](https://doi.org/10.1016/0022-4405(75)90036-9)
- Bergan, J. R., & Tombari, M. L. (1975). The analysis of verbal interactions occurring during consultation. *Journal of School Psychology, 13*(3), 209–226. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(75\)90004-7](https://doi.org/10.1016/0022-4405(75)90004-7)
- Blocher, D. H. (1965). Issues in counselling: Elusive and illusional. *The Personnel and Guidance Journal, 43*(8), 796–800. <https://doi.org/10.1002/j.2164-4918.1965.tb02827.x>
- Caplan, G. (1963). Types of mental health consultation. *American Journal of Orthopsychiatry, 33*(3), 470–481. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1963.tb00381.x>
- Caplan, G. (1970). *The theory and practice of mental health consultation*. Basic Books.
- Colton, D. L., & Sheridan, S. M. (1998). Conjoint behavioral consultation and social skills training: Enhancing the play behaviors of boys with attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Educational and Psychological Consultation, 9*(1), 3–28.
https://doi.org/10.1207/s1532768xjepc0901_1
- Costenbader, V., Swartz, J., & Petrix, L. (1992). Consultation in the schools: the relationship between preservice training, perception of consultative skills, and actual time spent in consultation. *School Psychology Review, 21*(1), 95–108. <https://doi.org/10.1080/02796015.1992.12085598>
- Doll, B., & Kratochwill, T. (1992). Treatment of parent-adolescent conflict through behavioral technology training: A case study. *Journal of Educational and Psychological Consultation, 3*(4), 281–300. http://dx.doi.org/10.1207/s1532768xjepc0304_1
- Erchul, W. P. (2011). School consultation and response to intervention: A tale of two literatures. *Journal of Educational and Psychological Consultation, 21*(3), 191–208.
<https://doi.org/10.1080/10474412.2011.595198>
- Farouk, S. (2004) Group work in schools: A process consultation approach. *Educational Psychology in Practice: Theory, research and practice in educational psychology, 20*(3), 207–220,
<https://doi.org/10.1080/0266736042000251790>
- Finfgeld, D.L. (2003). Metasynthesis: The state of the art-so far. *Qualitative Health Research, 13*(7), 893–904.
- Fuchs, D., Fuchs, L. S., Bahr, M. W., Fernstrom, P., & Stecker, P. M. (1990). Prereferral intervention: A prescriptive approach. *Exceptional Children, 56*(6), 493–513.
<https://doi.org/10.1177/001440299005600602>
- Fuchs, L. S., Hamlett, C. L., & Ferguson, C. (1992). Effects of expert system consultation within curriculum-based measurement, using a reading maze task. *Exceptional Children, 58*(5), 436–450.
<https://doi.org/10.1177/001440299205800507>
- Galloway, J. A., & Sheridan, S. M. (1994). Implementing scientific practices through case studies: Examples using home-school interventions and consultation. *Journal of School Psychology, 32*(4), 385–413. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(94\)90035-3](https://doi.org/10.1016/0022-4405(94)90035-3)
- Gill, D., & Monsen, J. (1995). The staff sharing scheme: A school-based management system for working with challenging child behaviour. *Educational and Child Psychology, 12*(2), 71–80.
- Goldfried, M. R., & Kent, R. N. (1972). Traditional versus behavioral personality assessment: A comparison of methodological and theoretical assumptions. *Psychological Bulletin, 77*(6), 409–420. <https://doi.org/10.1037/h0032714>
- Gresham, F. M. (2009). Using response to intervention for identification of specific learning disabilities (A. Akin-Little, S. G. Little, M. A. Bray, & T. J. Kehle, Ed.), *School psychology. Behavioral*

- interventions in schools: Evidence-based positive strategies* içinde (s. 205–220). American Psychological Association.
- Heppner, P. P., & Johnston, J. A. (1994). Peer consultation: Faculty and students working together to improve teaching. *Journal of Counseling & Development*, 72(5), 492–499. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1994.tb00979.x>
- Hughes, J. N., & DeForest, P. A. (1993). Consultant directiveness and support as predictors of consultation outcomes. *Journal of School Psychology*, 31(3), 355–373. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(93\)90001-y](https://doi.org/10.1016/0022-4405(93)90001-y)
- Jones, K. M., Wickstrom, K. F., & Friman, P. C. (1997). The effects of observational feedback on treatment integrity in school-based behavioral consultation. *School Psychology Quarterly*, 12(4), 316–326. <https://doi.org/10.1037/h0088965>
- Kratochwill, T. R., & Bergan, J. R. (1990). *Behavioral consultation in applied settings: An individual guide*. Plenum.
- Lambert, N. M. (1974). A school-based consultation model. *Professional Psychology*, 5(3), 267–276. <https://doi.org/10.1037/h0037311>
- Medway, F. J., & Forman, S. G. (1980). Psychologists' and teachers' reactions to mental health and behavioral school consultation. *Journal of School Psychology*, 18, 338–348. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(80\)90005-9](https://doi.org/10.1016/0022-4405(80)90005-9)
- Meyer, G. R., Mitchell, I. K., Clementi, T., & Clement-Robertson, E. (1993). A dropout prevention program for at-risk high school students: Emphasizing consulting to promote positive climates. *Education and Treatment of Children*, 16, 135–146.
- Montgomery, M. D. (1978). The special educator as consultant: Some strategies. *TEACHING Exceptional Children*, 10, 110–112. <https://doi.org/10.1177/004005997801000404>
- Morey, R. E., Miller, C. D., Rosen, L. A., & Fulton, R. (1993). High school peer counseling: The relationship between student satisfaction and peer counselors' style of helping. *The School Counsellor*, 40, 293–300.
- Mowder, B. A., Harvey, V. S., Moy, L., & Pedro, M. (1995). Parent role characteristics: Parent views and their implications for school psychologists. *Psychology in the Schools*, 32(1), 27–37. [https://doi.org/10.1002/1520-6807\(199501\)32:1<27::AID-PITS2310320106>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/1520-6807(199501)32:1<27::AID-PITS2310320106>3.0.CO;2-M)
- Newman, D. S., & Ingraham, C. L. (2016). Consultee-centered consultation: Contemporary perspectives and a framework for the future. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 27(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/10474412.2016.1175307>
- Noell, G. H., Witt, J. C., LaFleur, L. H., Mortenson, B. P., Ranier, D. D., & LeVelle, J. (2000). Increasing intervention implementation in general education following consultation: A comparison of two follow-up strategies. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 33(3), 271–284. <https://doi.org/10.1901/jaba.2000.33-271>
- Noll, M. B., Kamps, D., & Seaborn, C. F. (1993). Prereferral intervention for students with emotional or behavioral risks. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 1(4), 203–214. <https://doi.org/10.1177/106342669300100402>
- Ramirez, S. Z., Lepage, K. M., Kratochwill, T. R., & Duffy, J. L. (1998). Multicultural issues in school-based consultation. *Journal of School Psychology*, 36(4), 479–509. [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(98\)00014-4](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(98)00014-4)
- Reschly, D. J. (1976). School psychology consultation: “Frenzied, faddish, or fundamental?” *Journal of School Psychology*, 14(2), 105–113. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(76\)90045-5](https://doi.org/10.1016/0022-4405(76)90045-5)
- Reschly, D. J., & Bergstrom, M. K. (2009). Response to intervention (T. B. Gutkin & C. R. Reynolds, Ed.), *Handbook of school psychology* içinde (s. 434–460). Wiley.

- Rhoades, M. M., & Kratochwill, T. R. (1998). Parent training and consultation: An analysis of a homework intervention program. *School Psychology Quarterly*, 13(3), 241–264. <https://doi.org/10.1037/h0088984>
- Richburg, M. L., & Cobia, D. C. (1994). Using behavioral techniques to treat elective mutism. *Elementary School Guidance & Counselling*, 28(3), 214–220.
- Rotto, P. C., & Kratochwill, T. R. (1994). Behavioral consultation with parents: Using competency-based training to modify child non-compliance. *School Psychology Review*, 23(4), 669–693. <https://doi.org/10.1080/02796015.1994.12085741>
- Schein, H. E. (1988). *Process consultation: Its role in organization development* (2. baskı). Addison-Wesley.
- Schmidt, J. J., & Medl, W. A. (1983). Six magic steps of consulting. *The School Counselor*, 30(3), 212–216.
- Schmuck, R. A. (1976). Process consultation and organization development. *Professional Psychology*, 7(4), 626–631. <https://doi.org/10.1037/h0078613>
- Schreiber, R., Crooks, D., & Stern, P. N. (1997). Qualitative meta-analysis (J. M. Morse, Ed.), *Completing a qualitative project: Details and dialogue* içinde (s. 311–326). Sage.
- Sheridan, S. M. (1992). Consultant and client outcomes of competency-based behavioral consultation training. *School Psychology Quarterly*, 7(4), 245–270. <https://doi.org/10.1037/h0088262>
- Sheridan, S. M. (1997). Conceptual and empirical bases of conjoint behavioral consultation. *School Psychology Quarterly*, 12(2), 119–133. <https://doi.org/10.1037/h0088954>
- Sheridan, S. M., & Colton, D. L. (1994). Conjoint Behavioral Consultation: A review and case study. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 5(3), 211–228. https://doi.org/10.1207/s1532768xjepc0503_2
- Sherwood, G. (1999). Meta-synthesis: Merging qualitative studies to develop nursing knowledge. *International Journal for Human Caring*, 3, 37–42.
- Sundqvist, C., Von Ahlefeld Nisser, D., & Ström, K. (2014). Consultation in special needs education in Sweden and Finland: A comparative approach. *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), 297–312. <https://doi.org/10.1080/08856257.2014.908022>
- Tindal, G., Shinn, M. R., & Rodden-Nord, K. (1990). Contextually based school consultation: Influential variables. *Exceptional Children*, 56(4), 324–336. <https://doi.org/10.1177/001440299005600405>
- Von Ahlefeld Nisser, D. (2017). Can collaborative consultation, based on communicative theory, promote an inclusive school culture? *Issues in Educational Research*, 27(4), 874–891. <http://www.ier.org.au/ier27/von-ahlefeld-nisser.pdf>
- Wagner, P. (2000). Consultation: Developing a comprehensive approach to service delivery. *Educational Psychology in Practice*, 16(1), 9–18. <https://doi.org/10.1080/026673600115229>
- Watson, T. S., & Heindl, B. (1996). Behavioral case consultation with parents and teachers: An example using differential reinforcement to treat psychogenic cough. *Journal of School Psychology*, 34(4), 365–378. [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(96\)00022-](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(96)00022-)
- Wesson, C. (1991). Curriculum-based measurement and two models of follow-up consultation. *Exceptional Children*, 57(3), 246–256. <https://doi.org/10.1177/001440299105700307>
- West, J. F., & Idol, L. (1987). School consultation; An interdisciplinary perspective on theory, models, and research. *Journal of Learning Disabilities*, 20(1), 388–408. <https://doi.org/10.1177/002221948702000702>
- Wilkinson, L. A. (1997). School-based behavioral consultation: Delivering treatment for children's externalizing behavior in the classroom. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 8(3), 255–276. https://doi.org/10.1207/s1532768xjepc0803_1

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de Manevi Danışmanlığın Gelişimi

Spiritual Guidance and Psychotherapy: Evolution of Spiritual Counseling in Global and Turkish Contexts

Emre GÜRKAN¹, Muhammed AKBAŞ²

Makale Türü: Derleme

Başvuru Tarihi: 25 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 24 Haziran 2024

Makaleye Atıf Yapmak için: Gürkan, E., & Akbaş, M. (2024). Manevi danışmanlık ve psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de manevi danışmanlığın gelişimi. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KİÜ)*, 2(1), 41-60.

ÖZET: Maneviyat genellikle bireysel inanç ve pratiklerle ilişkilendirilir; kutsallık ve evrene bağlılık duygusu, bireyin gelişimi, kişisel potansiyellerin gerçekleşmesi, anlam arayışı ve yaşam memnuniyeti gibi konuları içerir. Maneviyat, bireyin gelişiminin önemli bir parçası olarak kabul edilir ve psikolojik danışma ilişkilerini, süreçlerini ve sonuçlarını etkileyebilen kültürel bir unsur ve başa çıkma aracı olarak kabul edilir. Pozitif psikolojinin ana unsurlarından biri olan maneviye, psikolojik danışma alanında geliştirilen iyilik hali modelinin temel öğelerinden biridir. Maneviyatın psikolojik danışma ve psikoterapi süreçlerine entegre edilmesi; iç görüyü artırma, umut sağlama ve değişimi kolaylaştırma konusunda etkili bir yöntem olabilir. Yine maneviye ve manevi yönelim, psikolojik danışma ve psikoterapi kuramlarının tedavi ve sağaltım araçlarına ek olarak danışmanın/terapistin alet çantasındaki, danışanın iyiliğine yardımcı olacak terapötik bir motivasyon olabilmektedir. Bu çalışmada maneviye kavramı incelenerek maneviye terapötik bir araç olarak psikolojik danışma ve psikoterapi sürecinde kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmış; Batı’da ortaya çıkmış “manevi danışmanlık” kavramı ve Dünyada ve Türkiye’deki uygulamaları değerlendirilmiştir. Yine “manevi yönelimli psikoterapi kuram, yöntem ve uygulamaları” hakkında literatür taranmış ve bu alandaki Dünya ve Türkiye’deki uygulamalar incelenmiştir. Böylelikle Manevi Danışmanlık ve Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma hakkında temel bir bakış açısı oluşturulmak amaç edinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Manevi danışmanlık, manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma, psikoterapi

¹ Sorumlu Yazar, Uzm. Psk. Dan., Marmara Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, emregurkan66@gmail.com, 0000-0001-9924-0570

² Uzm. Psk. Dan., On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, muhammed.akbas@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1088-4618

ABSTRACT: *Spirituality is commonly associated with individual beliefs and practices, encompassing notions of sacredness, connection to the universe, personal development, the realization of potential, the quest for meaning, and life satisfaction. Regarded as a significant component of individual development, spirituality is acknowledged as a cultural element and coping mechanism that can influence the dynamics and outcomes of psychological counseling relationships. As a fundamental aspect of positive psychology, spirituality constitutes one of the foundational elements of the well-being model developed in the field of psychological counseling. The integration of spirituality into psychological counseling and psychotherapeutic processes holds potential as an effective method for enhancing insight, fostering hope, and facilitating change. Moreover, spirituality and spiritual orientation can serve as therapeutic motivations in the counselor's toolkit, complementing therapeutic theories and tools in the realm of psychological counseling and psychotherapy. This study explores the concept of spirituality, discussing its potential utilization as a therapeutic tool in psychological counseling and psychotherapy processes. The concept of 'spiritual counseling' originating in the West is evaluated, along with its global and Turkish applications. Additionally, a review of literature on 'spiritually oriented psychotherapy theories, methods, and applications' is conducted, examining practices both globally and within Türkiye. Thus, the aim of this study is to provide a foundational perspective on Spiritual Counseling Spiritually Oriented Psychotherapy, and Psychological Counseling.*

Keywords: *Spiritual counseling, spiritually oriented psychotherapy and psychological counseling, psychotherapy.*

1. GİRİŞ

Psikolojinin bir bilim dalı olarak kurumsallaştığı tarihsel dönemde hâkim olan bilimsel paradigma pozitivistdir. Pozitivist felsefe, nesnel olarak görünen dünyadan bilgi edinilmesini ön gören ve metafiziksel veya kurgusal tartışmaların bilim dışı olması gerektiğini savunan bir temele oturur (Schultz ve Schultz, 2007). Bununla birlikte, William James ve Gordon Allport gibi kuramcılar, manevi deneyimler konusunda psikolojinin temel bilim boyutunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu isimlerin çalışmaları alanda merak uyandırmış ve başka incelemelere öncülük etmiştir. Psikoterapi ya da genel anlamıyla psikolojik yardım süreçleri bağlamında maneviyat ile ilgili uygulamalı çalışmalar ise görece daha zayıf ilerlemiştir (Ekşi ve Kaya, 2016). Oysaki bireyleri zorlayan stresli yaşantılarla baş etmede maneviyatla ilgili deneyimlerin etkili olduğu tarihsel süreç içerisinde yapılan birçok araştırmada değinilen bir konu olmuştur (Pargament, 2002). Maneviyat-psikoterapi ilişkisi açısından dikkate değer olan süreçlerden biri, özellikle Hristiyanlık inancıyla özdeşleşen pastoral (dinî) danışmanlık hizmetlerinde, danışan ve danışman boyutlarının yanı sıra manevi ve dinsel boyutların da önemli olmaya başlamasıdır. Danışanın anlattığı, danışmanın anlattığı ve sorunun dinsel ve manevi boyutu bir arada değerlendirilir (Özdoğan, 2006).

Maneviyat, bireyin kişilik gelişiminin ayrılmaz ve zorunlu bir unsuru olarak psikoloji alanında giderek daha fazla yer edinmekte ve psikolojik danışma ilişkilerini, süreçlerini etkileyebilen kültürel bir unsur ve başa çıkma faktörü olarak görülmektedir. Özellikle 21. yüzyılda, psikolojik danışma uygulamalarında, danışanların yaşamlarında çok kültürlü bir yaklaşıma duyarlı olma vurgulanmaktadır. Manevi ve dinî inançlara yönelik farkındalık ve duyarlılık, Amerikan Psikolojik Danışma Derneği (ACA) tarafından belirlenen mesleki etik kurallarıyla güvence altına alınmıştır (ACA, 2014). Ayrıca, 2000-2004 yılları arasında ACA tarafından yayınlanan dergilerde “psikolojik danışma ve maneviyat” terimlerini içeren 332 makale, Amerikan Psikoloji Derneği veri tabanında bulunan 75 kitap ve 73 tez yer almıştır (Kasapoğlu, 2017). Manevi yönelimli psikoloji ve psikoterapi yaklaşımlarının ilk kapsamlı ve eleştirel sunumu olarak kabul edilen Manevi Yönelimli Psikoterapi (*Spiritually Oriented Psychotherapy*) kitabının Amerikan Psikoloji Derneği (APA) yayınlarından çıkmış olması, bu alanın olgunlaşmaya başladığının önemli bir göstergesi olarak ele alınabilir. Böyle bir kitabın 2007 yılında basılmış olması ise bu alanın gelişime açık ve yeni bir alan olduğu gerçeğini doğrulamaktadır (Ekşi ve Kaya, 2016).

Bununla birlikte Batı'da, manevi yönelimli danışmanlık ve rehberlik uygulamaları genellikle Hristiyan geleneklerinden türemiştir. Hz. İsa'nın (as) bireylere özel ilgi göstermesi ve tedavi etmesinden hareketle, kilise tarafından bu bir misyon olarak ele alınmış, dolayısıyla Hristiyanlık'ta hastalıklara ve hasta ziyaretlerine özel bir önem verilmiştir. Bu nedenle, Hristiyanlığın erken dönem gelenekleri, öğretileri ve uygulamaları, manevi danışmanlık ve rehberlik için önemli bir kaynak olmuştur (Kılınçer, 2017). Sonraki dönemlerde ise İslami odaklı psikolojik danışma ve model oluşturma çalışmaları hız kazanmış ve hatırı sayılır derecede yayınlar ve araştırmalar ortaya atılmıştır. İnsan doğası çözümlemesine dair İslam dininin açıklamaları “fitrat” kavramı üzerinden ilerler. Fitrat da ruh ve nefis

olarak iki kavram üzerinden açıklanır. Ruh, ulvî, masum ve melekvarî bir saflık taşıyan bir yönüken, nefis ise dünyevi olarak tanımlanan biyolojik dürtülerden sorumlu yandır. İçsel ve dışsal olarak değerlendirilebilecek bu yanların insanda dengeli olması, İslami gelenek açısından sağlıklı bir psikolojiye işaret eder. İslami Psikoterapi yaklaşımları Kur'an ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnetinden hareketle, yansıtıcı, yönlendirici ve eleştirel bir bakış açısı geliştirerek psikolojinin ampirik araçlarını kullanır (Shah, 2005). İşte dinî danışmanlar, danışanlarına yönelik hizmet verirken pozitif bilimin yöntemlerine ve tekniklerine daha fazla ilgi göstererek manevi danışmanlık alanında daha nitelikli ve etkili danışmanlık yapma yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte, din ve maneviyatla birlikte, psikolojinin kaynakları ve yöntemleri zamanla manevi danışmanlık ve rehberlik pratiğinde kullanılmaya başlanmıştır (Kılınçer, 2017).

Din ve maneviyat, psikoloji sahasına değer katmakta ve dünya hayatına dair getirmiş olduğu açıklamaları sebebiyle insan ilişkilerine dair gelişimsel katkılar sunmaktadır. Dinî danışmanlık, bireylerin kendilerini arama çabasına dinden istifade ile ve psikolojiyle ilgili teorik ve araştırma zemininden kopmadan yardımcı olmaya çalışır (Özdoğan, 2006). Yapılan birçok çalışmada, ruh sağlığı çalışanlarının maneviyat ve dini, psikolojik danışmanlık ve psikoterapi süreçlerinde dâhil etme konusunda yeterli eğitimi almadıklarına ve klinik uygulamalarda manevi ve dinî konuların uygun şekilde nasıl ele alınacağı konusunda eğitimle birlikte potansiyel önyargıların varlığı bulgulanmıştır. Psikolojik danışmanların yaklaşık dörtte üçünün maneviyatın psikolojik danışmanlık görüşmelerinde değerlendirmenin önemli olduğunu düşündükleri ancak kendilerini yetkin hissetmedikleri ifade edilmektedir (Hickson ve ark., 2000; Vieten ve ark., 2013). Maneviyat, manevi danışmanlık ve manevi odaklı psikoterapi kavramları, kapsamlı bir eğitim ve araştırmanın önemi vurgulanarak güncel literatür temelinde incelenecektir.

2. MANEVİYAT VE MANEVİ DANIŞMANLIK

Maneviyat kavramına belirgin ve herkes tarafından kabul görmüş standart bir tanım koymak pek mümkün değildir. Hem Batı'da hem ülkemizde bu belirsizlik henüz aşılamamıştır. Çok boyutlu olması sebebiyle bir tek tanımın yapılamaması, yapılanların da birbirinden farklı ve sınırlayıcı olması, birtakım disiplinler tarafından farklı yönleri ön plana çıkartılarak tanımlanması sebebiyle maneviyat kavramı üzerinde tam olarak bir fikir birliği sağlanamamıştır (Kılınçer, 2017). Maneviyat kavramının, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde "maddi olmayan, manevi şeyler", "yürek, moral gücü", "inanç, ahlak, erdem vb. değerler bütünü" ve dinî başa çıkma anlamında "karşılaşılan zorluk ve tehlikeler karşısında inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü" olarak dört farklı tanımı bulunmaktadır (TDK, t.y.). Sıfat olarak "manevi" kelimesi ise "görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı" anlamındadır. Maneviyat, Arapça kökenli bir kelimedir ve uzun yıllardır Türkçe'de kullanılmasıyla birlikte son yıllarda "spirituality" kelimesinin karşılığı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. "Spirituality" Türkçe'de "maneviyat" kelimesiyle beraber "ruhsallık, tinsellik (ruhsal olma durumu) vb." olarak da

ifade edilmiştir (Kılınçer, 2017). Aynı zamanda din ve maneviyat tanımlarının da birbirlerinden çoğunlukla ayrı tanımlandığı görülmektedir. Din, daha çok bir inanç sistemine sahip olma ve bu inanç sisteminin önerdiği pratiklere gönülden bağlılık olarak değerlendirilirken, maneviyat daha üst bir kavram gibi görülür ve kutsal/ulvî olan ilahi bir varlığa veya bir hakikate karşı genel bir yakınlık duygusu olarak tanımlanabilir (Hill ve ark., 2013). Maneviyat, dinî bir açıdan değerlendirildiğinde de dinden bağımsız bir perspektifle ele alındığında da bireye güç veren ve çözüm arayışlarında etkisi olan dinamik bir kuvvet olarak ortaya çıkmaktadır (Düzgüner, 2021; Kasapoğlu, 2020). İnsanlık tarihine bakıldığında, farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen her toplumda birçok bireyin dinî veya manevi bir bağlılığa sahip olduğu görülmektedir (Ekşi ve ark., 2020). İnsanlık, tarih boyunca manevi değerlere ve dinî yönelimlere olan ihtiyacını sürdürmüştür (Gökmen, 2021).

Psikoloji literatüründe giderek artan ilgi ve dikkat çeken maneviyat kavramı ve maneviyata yönelik çalışmalarda artış maneviyat kavramına yeni anlamlar yüklenmesine sebep olmuş ve psikoloji alanına bir hareket getirmiştir. Maneviyat, kutsal olana yakınlık ve bağlanma duygusudur. Maneviyat, insanın özü içerisinde bir bağlılık ve yakınlık duygusu uyandırması ve bireylerin huşu ve merak hislerini tahrik etmesi noktalarından (Aten ve Leach, 2009), aynı zamanda dua, ibadet, takdir etme, tövbe, şükür, tevekkül gibi manevi pratiklerle psikolojik sağlamlık ve dinî başa çıkma motivasyonu olarak görülmesinden (Aytan ve Sağır, 2014; Gören, 2023; Gürkan, 2022; Korkmaz ve ark., 2023; Shah, 2005) ve anlam arayışları içermesinden (Frankl, 2019; Göka, 2021; Yalom, 2017) ötürü psikolojinin bir çok farklı noktasına temas etmektedir. Psikoloji sahasından birçok araştırmacının din ve maneviyat hakkında çeşitli görüşleri mevcuttur. Özellikle varoluşçu ve fenomenolojik yaklaşımların özünün kişisel deneyimler olması noktasında dinin ve maneviyatın varoluşsal olduğu ifade edilebilir (Aytan, 2017).

Maneviyat üzerinde araştırmaların yoğunlaştığı görülmekte ve son zamanlarda yapılan çalışmalarda maneviyat kavramı ile ilgili kültürel düzeyde farklı tanım ve yansımaların olduğu açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) 36. bölümü olan *Din Psikolojisi*, bu yeni araştırmaların sonuçları ışığında 2011 yılında oy birliği ile kurumsal adımları "*Din ve Maneviyat Psikolojisi*" olarak değiştirdiğini ilan etmiş ve din ile maneviyatın ayrı değerlendirilmesinin tarihsel dönüşümüne işaret etmiştir (Düzgüner, 2018). Nitekim maneviyatın sadece dinle tanımlanmanın ötesinde farklı şekillerde ele alınabileceği öne sürülmektedir. Örneğin, Worthington ve Aten (2009) (1) dinî maneviyat, (2) hümanist maneviyat, (3) doğa maneviyatı ve (4) kozmos maneviyatı olarak maneviyat deneyimlerinin farklı boyutları olacağını ifade etmişler. Bunu destekler nitelikte maneviyat tanımıyla ilgili yapılan çalışmaların % 67'sinde "kutsal ya da kutsalı arama" açıklamasında görüş birliği bulunmuşken, geri kalan tanımlar anlam, amaç ve bilgelik gibi diğer psikolojik manevi yapılar olmaktadır (Vieten ve ark., 2013).

Türkiye'deki alan yazında özellikle 2010 yılından sonra, maneviyatla ilgili olarak birçok sahada yayınlar üretilmeye başlanmıştır. Sosyal hizmetler, sanat, işletme, eğitim, psikoloji, din psikolojisi ve

özellikle hemşirelik bölümü başta olmak üzere sağlık bölümü bunlardan bazılarıdır. 2012 yılından itibaren ise Türkiye’de maneviyatla ilgili konulara yönelik ilgide oldukça yüksek bir artış görülmüştür. Akademik alandaki bu dinamizm, politik düzeyde de etkisini göstermiş ve din psikolojisi ve manevi bakımla ilgili çalıştaylar ve Diyanet ve Sağlık Bakanlığı gibi devlet kurumları arasında manevi alanda çalışmalara yapmak üzere protokoller imzalanmıştır (Düzgüner, 2018). Psikolojik danışmanlık eğitimi noktasında ele alındığında ise manevi yönelimli müdahalelerin değerinin arttığını ve YÖK müfredatlarına “Manevi Danışmanlık” derslerinin girdiğini söylemek mümkündür (Ekşi, 2022).

Son yıllarda, manevi danışmanlık dünya genelinde hızla gelişen bir alandır. Bu alana başvuran birçok kişi, çeşitli dinî zorluklarla karşılaşmakta olup psikolojik tedavi yöntemlerinin entegrasyonu ile yaşadıkları sorunlarda önemli ilerlemeler kaydetmektedir ve bu ilerleme devam etmektedir (Gürsu, 2022). Manevi danışmanlık ve rehberlik; hastalık, yas, ölüm, mahkûmluk, askerlik, yaşlılık, afetler, anlam arayışı, varoluşsal bunalımlar gibi kişinin rutin yaşamını sarsan, zorlu ve sıkıntılı süreçlerde ihtiyaç duyduğu yardım ve moral desteğinin sağlandığı bir hizmet alanıdır. Manevi danışmanlık ve rehberliğin temel amacı, bireylerin yaşamın farklı aşamalarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkarken hissettikleri acı, üzüntü, korku, kaygı, öfke, panik, yalnızlık gibi duygular içinde onlara eşlik etmektir. Bu süreçte, bireylerin yaşamlarını düzenleme ve yaşadıkları olaylara anlam kazandırma konusunda yardımcı olmak da amaçlanır (Ayten ve Düzgüner, 2020; Koç, 2018).

Manevi danışmanlık konusundaki literatürde tek ve kapsamlı bir tanım bulunmamakla birlikte, birçok farklı tanıma ulaşmak mümkündür. Manevi danışmanlık, psikoloji ve teoloji bilgisine sahip uzmanlar tarafından sunulan, sadece zihinsel ve bedensel değil, aynı zamanda ruhsal ihtiyaçlara odaklanan bir yardım hizmetidir (Özkan, 2017). Manevi danışmanlık veya manevi yönelimli psikoterapi, bireylerin hayatında var olan krizlerin çözülmesinde ön ayak olabilir. Maneviyat temelde psikolojik bir kaynak olarak işlev görür, maneviyat korunması, beslenmesi ve dönüştürülmesi gereken alanlara sahiptir ve bazı durumlarda manevi arayış bireysel olarak gerekli olabilir. Manevi yönelimli danışma süreci, danışanların manevi arayışlarını cesaretlendirir ve gelişmelerine yardımcı olur (Shafranske ve Sperry, 2007). Bu danışma sürecinde ihtiyaca göre, dinî veya manevi referanslardan faydalanarak, inanç farklılıkları da dikkate alınarak bireylere rehberlik edilir (Kars ve Kula, 2023).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların manevi bağlılıklarına ve dinî ritüellerine saygı göstererek, onlara nihai değerler ve anlamlar konusundaki sorunlarıyla başa çıkma konusunda rehberlik eder. Dinî danışmanlık uygulamalarının farklı alanlara yayılması, belirli bir dine özgü olmayıp diğer dinleri de içermesi, kişilerin kendilerini farklı şekillerde tanımlamaları ve din ile maneviyat arasındaki farkları vurgulamaları, zaman içinde dinî danışmanlık ile manevi danışmanlığın ayrılmasına neden olmuştur (Kılınçer, 2017). Maneviyatla ilgilenen bir ruh sağlığı profesyonelinin yetkin hissetmesi adına danışan deneyimlerinin yalnızca dinî yönlerine değil, aynı zamanda bunların daha az kolay tanımlanan manevi yönlerine de aşına olması önemlidir. Manevi danışmanlık ve manevi yönelimli çalışmalar

yürütecek profesyonellerin aynı zamanda birçok insanın herhangi bir dinî ya da manevi uygulamayla meşgul olmadığına da farkında olması önemlidir (Vieten ve ark., 2013). Şimşek'in (2019) belirttiğine göre, manevi danışmanlığın temel ilkeleri yedi ana başlık altında özetlenebilir: İçtenlik, koşulsuz kabul, empati, somutluk, pozitif atmosfer, doğallık, tutarlık ve güven. Bu prensipler birçok farklı bağlamda uygulanabilir. Bu ilkeler ışığında manevi danışmanlık hakkında özellikle ülkemizde uygulamayı destekleyenlerle desteklemeyenler arasında yaşanan bilimsel ve politik tartışmalar devam etmektedir. Manevi danışmanlık uygulamasına karşı çıkanlar, manevi danışmanlık uygulamasını dindarlaştırma, dine yönlendirme, yetkisi olmadığı halde terapi yapma gibi konularda itirazda bulunurken, destekleyenler ise manevi danışmanlık görev ve yetkilerinin tanımı, kaynakları, yöntemleri ve kavramsal çerçevesinin isimlendirilmesi gibi konularda tartışmaları sürdürmektedir. Dolayısıyla ülkemizde manevi danışmanlık uygulayıcılarının görev tanımı, eğitim süreçleri, görev, yetki, sorumluluk ve akreditasyon meselelerinde problemlerinin devam ettiği görülmektedir (Düzgüner, 2018).

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE MANEVİ DANIŞMANLIK

Batı'da manevi danışmanlık, “spiritual”, “religious” ve “pastoral” terimleriyle tanımlanmaktadır. Bu terimler, bu uygulamanın tarihini, kapsamını ve yöntemini belirleyen bazı öncül varsayımları içermektedir. Özellikle “spiritual” olarak çevrilen terim, dinî veya dinî olmayan danışmanlık ve bakım için geniş içerikli bir terimdir (Baygeldi, 2018). Toplumlar tarihsel olarak, din adamlarından sadece dinî konularda rehberlik ve bilgi alma değil, aynı zamanda ihtiyaç duyan kişilere daha yakından ilgi gösterme ve manevi destek sağlama beklentisi içinde olmuşlardır. Orta Çağ'daki skolastik düşünce ve dinî liderlerin toplumlara olan etkileri, manevi rehberlik hizmetlerinin de önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir (Ertunç, 2021). Modern psikoloji ve din olgusu bir araya geldikten sonra psikolojik danışmanlıklarının manevi yönü tartışılmış ve hizmet sürecine kısa sürede başlanmıştır. Amerikan Pastoral Danışmanlık Birliği (American Association of Pastoral Counseling-AAPC), Amerikan Hristiyan Danışmanlar Birliği (American Association of Christian Counselors-AACC) gibi dernekler bu sürecin farklı dönemlerdeki sonuçlarıdır. Manevi danışmanların eğitimini ve danışmanlık sürecine ait sorumluluğunu yine günümüze kadar çok sayıda faaliyet gösteren dernekler üstlenmiştir (Baygeldi, 2018).

Manevi danışmanlığın Batı'da yerleşmesi ve kurumsal bir yapı kazanması, resmî eğitimlerin başlamasıyla gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık'ta, 2011-2020 döneminde, manevi danışmanlık alanında eğitimle ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Hristiyanlık dinine ait bilgileri öne çıkarmayı amaçlayan manevi danışmanlık hizmetlerinde, üniversitelerde lisans ve yüksek lisans/doktora programlarına olanak tanındığı ve özel enstitülerde çeşitli eğitimlerin sunulduğu bilinmektedir (Koç, 2020). Aynı şekilde, Amerikan Dinî Danışmanlar Birliği, manevi danışmanlık alanında çalışanlar ve uzmanlar için aşağıdaki etik ilkeleri belirlemiştir (Dilan, 2019):

- Dinî inançlara ve değerlere karşı mutlak bir saygı gösterilmelidir.
- Dinî ve psikolojik bilgi konusunda yeterlilik sağlanmalıdır.
- Toplumdaki dinî kurumlara karşı sorumluluklar bulunmaktadır.
- Ayrıştırmaktan kaçınılmalıdır.
- Birey-toplum ve toplum-birey ilişkisi ihmal edilmemelidir.
- Çeşitli kültürler ve milletler dikkate alınmalıdır.
- Profesyonellik öncelikle ön planda olmalıdır.
- Bireysel haklara saygı ve gizlilik prensipleri gözetilmelidir.
- Danışanın yararı ve çıkarları öncelik taşınmalıdır.
- Manevi Danışmanlık ve Hümanistik Psikoloji yaklaşımları arasındaki değerlendirmeler göz önünde bulundurulmalıdır.

Hıristiyan Batı dünyasında özellikle büyük bir öneme sahip olan manevi danışmanlığın hedefleri arasında manevi eksikliklerin giderilmesi, anlam arayışına çözüm sunmak, çeşitli ruhsal sorunlarda destek sağlanması ve toplumsal işlevselliğin yeniden kazandırılması bulunmaktadır (Ağılkaya-Şahin, 2016; Şimşek, 2019; Yıldırım, 2019). Batı dünyasında, manevi danışmanlık süreçlerinin denetimi ise JCAHO (Joint Commission on the Accreditation of Healthcare Organizations) veya CCAPS (Counseling Center Assessment of Psychological Symptoms) gibi kurumlar tarafından yürütülmektedir (Koç, 2012).

Manevi danışmanlık, Türkiye’de son yıllarda keşfedilen ve ilgi gören bir alan olmasına rağmen, aynı zamanda geliştirilmesi ve daha fazla incelenmesi gereken bir sahadır (Gökmen, 2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin ilk olarak hastanelerde uygulanması, 1900’lerin sonlarında gündeme gelmiştir (Ağılkaya-Şahin, 2017; Ayten, 2018; Karaaslan, 2018; Yücel, 2018). Bu dönemde çeşitli isimlerle anılan uygulama, 19.01.1995’te Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çeşitli müftülüklere talimatıyla hastanelerde sunulmaya başlanmıştır (Kılınçer, 2017). Ancak, hizmetin başlamasını takiben çeşitli eleştiriler nedeniyle yaklaşık bir buçuk yıl sonra sonlandırılmıştır (Kesgin, 2020). 2015 yılında, manevi destek hizmetinin hastanelerde uygulanması konusu tekrar gündeme gelmiştir (Koç, 2018). Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan bir protokol çerçevesinde, Ankara, Ordu, Kayseri, Erzurum, İstanbul ve Samsun illerinde pilot uygulamaya başlanmıştır. Bu bağlamda, 12 sağlık kuruluşunda toplam 13 Diyanet personeli görevlendirilmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise 14 ilde, 76 manevi destek personeliyle hizmet verilen şehirlerin ve hastanelerin sayısı artmıştır (Ayten, 2018; Ayten ve Özkan, 2020; Kesgin, 2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Göç ve Manevi Destek Birimi’nin 2022 verilerine göre, hastanelerde görev yapan manevi destek personeli sayısı 74 şehirde 205’e yükselmiştir (Kars ve Kula, 2023). Türkiye’de manevi danışmanlık; Sağlık Bakanlığı tarafından hasta ve hasta yakınlarına kurumsal ve düzenli bir şekilde yardım sağlamak amacıyla (Altıntaş, 2018); Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından aile bireyleri ve toplumsal bağların korunması için (Kaya, 2020); Adalet Bakanlığı tarafından cezaevleri ve adli süreçler için (Kesgin ve Erdem, 2018); Diyanet İşleri Başkanlığı

tarafından insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere (Topuz, 2015) ve madde bağımlılığı ile mücadele eden kurumlar tarafından (Çoban, 2016) geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, Türkiye’de yeni bir hizmet alanı olduğu için uygulamanın adlandırılması konusunda henüz bir genel fikir birliği sağlanamamıştır. Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından 7 Ağustos 2019’da alınan 2019/104 sayılı kararla “Manevi Danışman” unvanı bir meslek profesyoneli olarak tanınmış ve 25 Ekim 2019 tarihinde bu karar Resmî Gazete’de yayınlanarak mesleğin adı resmî olarak ilan edilmiştir. Ancak, uygulamanın farklı alanlarda farklı isimlerle anılmaya devam ettiği gözlemlenmektedir (Ayten ve Düzgüner, 2020). Uygulama, "manevi destek", "dinî danışmanlık", "manevi danışmanlık ve rehberlik" gibi çeşitli isimlerle ifade edilmektedir. Diyanet İşleri tarafından kullanıldığında ise uygulamanın hizmet verdiği kurumlara bağlı olarak farklı isimlendirildiği görülmektedir. Özellikle hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti için "manevi destek" terimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik sunan personel, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Göç ve Manevi Destek" birimine bağlı olarak çalışmakta olup, kendilerine ayrılan odalardaki isim levhalarında "Manevi Destek Birimi" ifadesi bulunmakta ve personel, uyguladıkları hizmet için genellikle "manevi destek" terimini kullanmaktadır. Bu nedenle bazı çalışmalarda, uygulamanın genel anlamda tanımlandığı durumlarda "manevi danışmanlık/manevi danışmanlık ve rehberlik" terimleri tercih edilirken, hizmetin hastanelerdeki yönüne odaklanıldığında "manevi destek" terimi kullanılmaktadır (Kars ve Kula, 2023). Türkiye’de manevi danışmanlık uygulamasının en belirleyici özelliği, akademik derneklerde ortaya çıkan mülahazalardan ziyade halkın rehberlik ve dinî destek alma hakkı konusunda devletin sorumluluğuna dair tartışmalardır (Baygeldi, 2018).

4. MANEVİ DANIŞMANLIĞIN UYGULAMA ALANLARI

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, kurumsal anlamda ilk olarak askeri alanda uygulanmıştır (Karaaslan, 2018). İkinci olarak, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hastanelerde kullanılmaya başlanmıştır (Şirin, 2016). Hekimler ve sağlık personeli, bireyin fiziksel sağlık boyutuna odaklanırken; psikologlar, psikolojik danışmanlar ve psikiyatristler psikososyal boyutlarına yardım sağlamaktadırlar. Manevi danışmanlar ise bireylerin kendi sorunlarına, inançlarıyla ilişkilendirilmiş çözümler geliştirmelerine destek olmaktadır (Güven, 2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, huzurevleri, cezaevleri, yurtlar, kadın sığınma evleri, çocuk esirgeme kurumları gibi insanların manevi destek ve rehberliğe ihtiyaç duydukları hemen her yerde bu hizmet sunulmaya başlanmıştır (Baygeldi, 2018; Karaaslan, 2018; Topuz, 2016).

İnsan, biyo-psiko-sosyal-manevi bir varlık olarak, bu dört boyutun dengeli bir ilişkisi sayesinde sağlıklı bir yaşam sürdürebilmektedir. Bu perspektif, günümüzde sağlık hizmetlerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Artık hastaların yalnızca fiziksel sağlık yönlerine odaklanan tıbbi yaklaşım yerine, hastalık sürecinden geçen bireyin biyolojik, psikolojik, sosyal ve manevi yönlerini de içeren

bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği giderek daha fazla vurgulanmaktadır (Boztilki ve Ardiç, 2017; Pieper ve ark., 2016). Bu sebeple manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin hastane, okul, ordu, huzurevleri, öğrenci yurtları, kadın sığınma evleri ve çocuk esirgeme kurumları gibi farklı kurumlarda uygulanması bir gerekliliktir.

Yapılan çalışmalar yas sürecinde manevi boyutlardan destek alınması ile olumlu kazanımların elde edilebildiğini ortaya koymaktadır. Maneviyatın yaşla ilgili destek verilirken duygusal sağlığa ve ruhsal iyi oluşa katkıları bakımından çok farklı düzeylerde faydalanılabilecek bir alan olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Yaman, 2017). Hastalık gibi zorlu süreçler, geleneksel yaşam düzeninde çeşitli değişikliklere neden olmaktadır. Hastane ortamının sosyal izolasyona yol açan etkisi, hastalığın getirdiği acı ve kaygı, psikososyal uyum sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Ayten ve Özkan, 2020; Seçer ve ark., 2021). Bu nedenle birey, bu süreçte kendisi, çevresi ve Yaratıcı ile olan ilişkilerinde olumsuzluklar yaşayabilir. İlişkiler sorgulanabilir, kurulan bağlantılarda yeniden düzenlenme ihtiyacı duyulabilir. Bu bağlamda birey hem psikososyal hem de manevi anlamda bir bunalıma sürüklenebilir.

Hayatı etkileyen olumsuz olaylara karşı din/maneviyat, birçok insan için teselli kaynağı olabilir. Din ve maneviyat, yaşanan zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olarak kişiye güç ve destek sağlar (Ayten ve Düzgüner, 2020; Ekşi ve ark., 2016). Maneviyat ve dinin psikolojik açıdan en önemli faydası, bireyin anlam dünyasını oluşturmasına yardımcı olan sunduğu değerler ve hayata dair açıklamalarıdır. Ayrıca din/maneviyat, sosyal açıdan da kişinin sağlıklı ilişkiler kurmasına katkı sağlayarak yönlendirici bir rol oynar (Ekşi ve ark., 2016). Araştırmalar, dinin ve maneviyatın sosyal destek sağlaması ve sosyal uyumu kolaylaştırmasının, yalnızlık duygusunu ve sosyal izolasyonu azalttığını ve psikolojik sağlamlığı olumlu etkilediğini göstermektedir (Ekşi ve ark., 2020; Gürkan, 2022).

5. PSİKOTERAPİDE MANEVİYATIN KULLANIMI

Kadim insan anlayışında, varoluşçu ve post modern psikoloji yaklaşımlarında insanın aşkın gelişim ihtiyacının engellenmesinden kaynaklanan psikolojik nitelikli birtakım problemlerin varlığı ortaya konulmaktadır (Ekşi ve ark., 2016). Childs'un (2014) ifadesiyle, psikolojinin önde gelen isimleri Freud ve Ellis, din ve maneviyatın psikoterapiye entegre edilmesine olumsuz yaklaşırken; Jung, Maslow ve Allport gibi diğer psikologlar bu entegrasyonu savunmuşlardır. Özellikle dindar danışanlarda, din ve maneviyat unsurlarının psikoterapiyle birleştirilmesinin klinik müdahalenin daha etkili olmasına yol açtığı bulgusu, dinin psikoterapide yer almaması gerektiğini düşünenlerin, din ve maneviyatın psikoterapiyle birleştirilmesinin zorunluluğu ve değeri konusunda ikna olmalarına neden olmuştur (Kasapoğlu, 2017). Maneviyatla çalışan terapistler için din ve maneviyatın ne anlama geldiğini bilmek, terapide kullanım açısından güçlü bir bakış açısı sağlar (Summermatter, 2017). Maneviyatla çalışacak psikoterapistlerin, kendilerine (1) danışanları için ruhsal açıdan güvenli ve onaylayıcı bir terapötik ortam yaratma, (2) etkili bir terapi yürütme becerisine sahip olup olmadıklarını sorarak manevi yeterlilik düzeylerini kendi kendine değerlendirebilmeleri için cesaretlendirme, (3) eğer belirtilirse, danışanların

tedavi ve iyileşme sırasında inanç ve maneviyat kaynaklarına erişmelerine yardımcı olmak için dinî ve manevi müdahaleleri kullanma veya teşvik etme ve (4) etkili bir şekilde danışma ve işbirliği yapma ve ihtiyaç halinde din adamlarına ve diğer pastoral profesyonellere başvurma konularına açık olmaları gerekmektedir (Richards, 2009). Pargament (2007), maneviyatın terapide kullanımını danışandan, terapistten ve süreçten kaynaklı olarak üçe ayırmış ve her birini ayrı ayrı açıklamıştır. Ona göre maneviyatın;

- a. Danışandan kaynaklı olarak terapide kullanılmasının nedenleri şöyledir:
 - Danışanın maneviyatı güçlüyse bunu seansların dışında bırakamaz.
 - Danışanın maneviyatla ilgili problemleri psikolojik sorunlara neden olabilir.
 - Danışanın psikolojik sorunları manevi problemlere neden olabilir.
 - Danışanın probleminin çözümünde maneviyat iyi bir kaynak olabilir.
 - Maneviyat sorunu çözmeye karşı bir direnç kaynağı olabilir.
 - Danışan daha büyük sosyal, kültürel ve/veya dinî bağlamı terapiye getirebilir.
- b. Terapistten kaynaklı maneviyatın kullanım nedenleri:
 - Terapist, manevi inançlarını oturum dışında bırakamaz.
 - Maneviyatı seanslara dâhil etmek, terapistin manevi yönelimli terapideki profesyonelliğine göre değişir.
 - Manevi yönelimli psikoterapi, terapistin yetkinliğini gerektirir. Buna manevi bilgi, açıklık, hoşgörü, öz-farkındalık, mutluluk ve özgünlük de dâhildir.
- c. Süreci zenginleştirmek için manevi yönelimli psikoterapiyi benimseme nedenleri:
 - Psikoterapinin manevi bir boyutu vardır.
 - Terapistin ve danışanın manevi bakış açısı terapiyi etkiler.
 - Psikolojik ve manevi değişiklikler, kutsallık doğrudan bir odak noktası olmasa bile birlikte gerçekleşir.
 - Teknikler, herhangi bir terapötik yöntemin açıkça maneviyat boyutuna odaklanmasıyla zenginleştirilir.
 - Maneviyatı ele almak, psikolojik sorunlara yeni bakış açıları ve çözümler sağlayabilir.
 - Din ve maneviyat kişilerin psikolojik yönelimlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendini dindar veya maneviyatlı olarak tanımlayan insanlar içinde de psikolojik işlevsellik açısından maneviyatın hayatlarının merkezinde olduğu bireyler olabildiği gibi, maneviyatın yaşamlarındaki etkisi daha az olan bireyler de vardır.

Maneviyat, dinî aidiyet ve dinî katılım konuları psikoterapide, her bir danışanda dikkate alınmalıdır. Maneviyat ve dinî deneyim, merkezde olmadığı durumlarda bile iyileşme sürecine katkıda bulunacaktır. Terapi süreci, bireyin manevi deneyimlerini ifade etmesine olanak sağlayacaktır. Terapi sürecinde manevi alana duyarlı olmak bu yaklaşımda teşvik edilmekle birlikte bazı durumlarda

maneviyat yönelimli psikoterapinin uygulanarak doğrudan manevi alanda çalışılması da faydalı olacaktır (Pargament, 2007).

Din ve maneviyat insanın bütün davranış, tecrübe ve duygu dünyası ile olumlu ya da olumsuz sürekli bir ilişki içerisinde olmuş ve araştırmalarla bu ilişki irdelenmiştir (Kılınçer, 2017). Örneğin, 2018 yılında İngiltere'de gerçekleştirilen bir araştırmada, 16 yaşlı bireyle yapılan görüşmelerle maneviyatın yaşlılar için taşıdığı anlamlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, din yaşlıların yaşamlarında bir güç kaynağı olarak işlev görmekte, zorlu yaşam olaylarıyla başa çıkmada rahatlatma ve umut sağlamakta, aidiyet ve bütünlük hissi oluşturmaktadır. Ayrıca, yaşlılar yaşam olaylarına ek olarak yaşlılıkla birlikte gelen zorlukları dua ve inanç sayesinde aşabildiklerini ifade etmişlerdir (Malone ve Dadswell, 2018). Bu araştırmadan elde edilen verilerin, yaşlılarla çalışan psikoterapistler için terapi sürecine yansıtılmasının önemi kaçınılmazdır.

Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu değişimlerden biri maneviyatın insanın ruh sağlığı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini fark etmek ve bunun sağaltım sürecindeki işlevini test etmek olmuştur. Bu gelişimle birlikte din terapiden dışlanmak yerine bazı danışmanlar için terapinin anahtarlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Son dönemde pastoral terapi, transpersonal (sufi) terapi gibi manevi temelli yaklaşımlar olduğu gibi, bilişsel davranışçı yaklaşım, hümanist yaklaşım gibi seküler yaklaşımlara manevi uygulamalar entegre edilerek uygulamalar yapılmış ve bu uygulamalar test edilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalar, maneviyatın olumsuz stresle baş etme de dâhil önleyici ve koruyucu bir faktör olduğu ve iyileşmeye kaynaklık ettiği, semptomlar kötüleştikçe inançtan davranışsal ve bilişsel olarak uzaklaştığı tespitleriyle daha da önem kazanmaktadır (Shafranske ve Sperry, 2007). Yapılan bazı araştırmalar, manevi düşünce ve davranışların bazen danışanların sorunlarını çözmeye destekleyici olabileceğini, bazen ise var olan sorunun kötüleşmesine veya sorunların kaynağı olmasına neden olabileceğini göstermiştir (Summermatter ve Kaya, 2017).

Dinî düşünceler ve davranışlar sadece Hristiyan ve Yahudi danışanlarda değil, Müslüman danışanlarda psikopatolojik semptomların artmasında ya da tam tersi azalmasında önemli bir role sahiptir. Bazı klinik çalışmalarda kendini dindar hisseden Müslüman danışanlar için seküler tedavilere dinî yönelimli psikoterapi teknikleri eklenerek klinik iyileştirme hızlandırılabilir (Vasegh, 2009). Başka bir çalışmada, yaygın anksiyete bozukluğu tanısı almış dindar Müslüman danışanlarda standart bilişsel terapi (BDT) ile dinî tekniklerin birlikte kullanılmasının iyileştirmeyi hızlandırdığı belirlenmiştir. Yine kayıp yaşayan dinî yönelimli psikoterapi alan danışanların, sadece standart psikoterapi alan kontrol grubuna göre daha hızlı iyileştikleri tespit edilmiştir (Amer ve Jalal, 2015). Dinî metinler aracılığıyla işlevsiz, rahatsız edici ve kendi kendine yıkıcı düşünceleri tartışmak, bu düşünce ve davranışları kaydetmek, danışanların şükrettiklerini fark etmelerini ve mucizeleri hatırlamalarını sağlamak, dinî müzikler ve ilahiler kullanmak, günlük tutma, dua ve ibadetleri takip etmek ve bu etkinlikleri

değerlendirme stratejileri ile birçok farklı manevi yöntem, psikoterapi seanslarına entegre edilebilmektedir (Tan ve Johnson, 2007).

Maneviyatın içerisinde kendisine yer bulduğu Hümanist psikoloji bağlamında, danışanlara manevi anlamda destek olmak isteyen bir psikoterapist, önce kendi ruhuyla temas ve ilişki halinde olmalıdır. Terapist önce kendi ruhunun nasıl beslendiğini öğrenmeli ve kendi maneviyatını geliştirmelidir. Bununla birlikte eğer danışan manevi seviyede iyileşmek istiyorsa, terapist-danışan ilişkisi daha fazla önem kazanmaktadır (Kılıç, 2017). Tasavvufi yaklaşımlardan olan Sufi terapide maneviyatın kullanımını ele aldığımızda, insanların eşit görülmesi, şefkat ve merhametle muamele sunulmasıyla birlikte hem ruh hem de mana boyutunun anlaşılması için bir mürşit gerekmektedir. Sufi terapide amaç, asıl keşif yolculuğuna çıkan kişinin danışanın kendi olması ve danışanın nasıl bir hayat yaşamak istediği ile yüzleşmesinin önemidir (Reis, 2015). Anlam kazandırma yoluyla tedaviyi amaçlayan logoterapiye göre ise, insanın varoluş amacı haz, iktidar veya kendini gerçekleştirmek değil, anlam kazanmaktır. Maneviyat anlamla yakından ilişkilidir. Çünkü insanın varoluşu, anlam arayışı içeren bir varoluştur ve insan, anlamın tam olarak ne olduğunu bilmese bile anlam hakkında önceden bir tür bilgi, inanç ve maneviyata sahiptir. Logoterapide danışan, hayatın anlamıyla yüzleştirilir ve bu anlamı keşfetmeye yönlendirilir. Hayatın anlamına ulaşmak, danışanın nevrozunu aşmasına katkıda bulunur (Frankl, 2019). Farkındalık temelli psikoterapilerden Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) de maneviyatın yoğun bir şekilde çalışıldığı ekollerin başında gelmektedir. ACT'in temel vurgusu psikolojik esnekliktir (Harris, 2022). Maneviyatın bir değer olarak terapi sürecine katılması, bilişsel ve duygusal esnekliği artırabilir, psikoterapi sürecinin çözüme yaklaşmasını hızlandırabilir, umut duygusunu artırabilir, maneviyat gibi danışanın/kişinin yaşamının birçok alanına olumlu katkı sağlayacağı düşünülebilir (Akbaş, 2021; Aslan ve Türk, 2022; Gürkan, 2022).

6. SONUÇ

Literatüre bakıldığı zaman, manevi danışmanlık alanı ülkemizde yeni gelişmekte olan bir alandır. 1900'lerin başında Amerika'da ortaya çıkmış olan Pastoral/Dinî Danışmanlık benzeri uygulamalar, ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı nezareti altında yürütülmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, maneviyat ve manevi yönelim danışanlar için kültüre duyarlı bir motivasyon kaynağı olabilmektedir. Danışanın terapötik ortama ya da danışma ortamına getirdiği manevi materyal, eğer danışanın iyi olmasına katkı sağlayacak ise değerlendirilmeli, eğer danışana zarar verecek bir minvalde ise maneviyatın danışana zarar veren boyutları çalışılmalı ve farkındalığa odaklanılmalıdır. İnsanın manevi boyutu ele alındığında, yaşamına yüklediği anlamların, hedeflerin ve benimsediği inançların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Maneviyat, "ilgi ve önem", "anlam ve amaç", "değer ve inanç" gibi üç temel unsura dayanmaktadır (Ayten ve Düzgüner, 2020). Dinî ve manevi yönelim, kişinin yaşadığı zorluklarla başa çıkma sürecinde pasif bir tutum yerine etkin bir destek sağlamaktadır. Din ve maneviyatın sunduğu

perspektif ile birey, mevcut olumsuz bakış açısını değiştirerek karşılaştığı zorlayıcı durumu, kişisel gelişimi ve değişimi için bir fırsata dönüştürebilmektedir (Özkan, 2019).

Dünya'daki Dinî/Pastoral/Manevi Danışmanlık hizmetleri, manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma uygulamaları ile Türkiye'deki gelişmeler birlikte göz önüne alındığı zaman, yeni kuram ve yaklaşımlar geliştirilmeli ve kültüre duyarlı çalışmalar yapılmalıdır. Meslek sınırları ve tanımları netleştirilerek, literatürdeki kavram karmaşası önlenmeli ve literatüre berraklık kazandırılmalıdır. Bununla birlikte, manevi danışmanlığın profesyonel ve bilimsel bir ruh sağlığı hizmeti verebilmesi için ve maneviyatın psikoterapi ve psikolojik danışma süreçlerinde sağlıklı bir sağaltım aracı olarak kullanılması adına etik çerçeve ve sınırlar belirlenmelidir.

Türkiye'de manevi danışmanlık ya da manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma adına yapılacak ruh sağlığı hizmetleri, kültüre duyarlı maneviyat “motivasyonunu” ve “terapötik sağaltım aracını” göz ardı etmeden, bilimsel temelli ve psikoloji biliminin bir asrı aşkın birikiminden hareketle etik bir çerçevede uygulanmalı ve danışanın iyiliği yönünde faydalı bir yardım hizmeti sunmalıdır. Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, Diyanet İşleri Başkanlığı, manevi danışmanlıkla ilgili kurullar ve akademi iş birliğiyle gelişme gösterdiği belirtilmiştir. Aile ve dinî rehberlik çalışmalarının, çocuk sevgi evleri, kadın konukevleri, huzurevleri, cezaevleri, öğrenci yurtları, hastaneler ve rehabilitasyon merkezlerinde sürdürüldüğü ve olumlu geri bildirimler alındığı ifade edilmektedir (Ayten ve Düzgüner, 2020).

Özetle, maneviyat temelinde manevi danışmanlık ve manevi yönelimli psikoterapi birbirinden ayrılmaktadır. Manevi danışmanlık daha çok dinî literatür üzerinden ilerlerken, manevi yönelimli psikoterapi, psikolojik danışma sürecinde ağırlıklı olarak manevi konuların çalışılması anlamına gelmektedir. Psikolojik danışmanlık süreci, danışanın önem verdiği ve çalışmayı istediği konuları derin bir özveri ve açık yüreklilikle konuşulabilmesi sanatı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, maneviyat dinî kaynaklı bir kavram gibi değerlendirilse de özellikle pozitif psikolojinin ortaya çıkması ile daha fazla konuşulur ve araştırılır hâle gelmiştir. İnsanlara her ne iyi geliyorsa onun terapide konuşulması ve çalışılmasına daha fazla kıymet verilen bir bakış açısıyla birlikte maneviyat araştırmaları daha da geliştirilmiştir. Kabul ve Kararlılık Terapisi gibi farkındalık temelli terapi yaklaşımlarının vesilesiyle psikoloji sahasındaki ortodoksi kırılmış ve karakter güçlerinin geliştirilmesinin altı çizilerek, patolojilere odaklanmak yerine pozitif becerilerin geliştirilmesine odaklanan bir anlayış daha fazla hâkim olmaya başlamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, maneviyat gibi aşkınlık deneyimlerinin ve kişisel tecrübelerin psikolojik danışmanlık süreçlerinde konuşulmasının ve belirli kuramlar çerçevesinde araştırmalara konu olmasının önemini vurgulayan bir derleme çalışması yapılmaya niyet edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACA. (2014). Code of ethics. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf> adresinden adresinden 04 Ocak 2019 tarihinde alınmıştır.
- Ağılkaya-Şahin, Z. (2017). *Manevi bakım ve danışmanlık*. Marmara Akademi Yayınları.
- Ağılkaya-Şahin, Z. (2016). Theoretical foundations of pastoral care in Christian tradition. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(1), 47-77. <https://doi.org/10.12738/spc.2016.1.0002>
- Akbaş, M. (2021). *Umudu yordamada şükran ve özgecilik* (Tez No. 669085) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Altıntaş, M. E. (2018). Hastanelerde gerçekleştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine nitel bir araştırma (Kayseri örneği). *Review of the Faculty of Divinity of Amasya University*, 11(11), 221-256. <https://doi.org/10.18498/amauidf.503975>
- Amer, M. M. & Jalal, B. (2015). Bireysel psikoterapi/psikolojik danışma (S. Ahmed & M. M. Amer, Ed.), *Müslümanlar için psikolojik danışma kültürü ve dine duyarlı ruh sağlığı müdahaleleri* içinde (V. Yorgun, Çev., s. 87-117). Nobel.
- Aslan, Ş., & Türk, F. (2022). Comparison of concepts of cognitive flexibility and psychological flexibility. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 119-130. <https://doi.org/10.18863/pgy.917360>
- Aten, J. D., & Leach, M. M. (2009). A primer on spirituality and mental health (J. D. Aten & M. M. Leach, Ed.), *Spirituality and the therapeutic process: A comprehensive resource from intake to termination* içinde (s. 9-14). American Psychological Association. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/11853-001>
- Ayten, A. (2017). Psikoloji ve din psikologların din ve tanrı görüşleri (5. baskı). İz Yayınları.
- Ayten, A., & Düzgüner, S. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 5-18. <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>
- Ayten, A. (2018). *Din ve sağlık*. Marmara Akademi Yayınları.
- Ayten, A., & Özkan, A. (2020). *Hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri* (2. baskı) (A. Ayten & S. Düzgüner, Ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baygeldi, M. R. (2018). Türkiye’de modern sorunlara dini bir çözüm olarak manevi danışmanlık uygulaması: Mevcut durum ve öneriler. *SETA Analiz*, 234, 1-31.
- Boztilki, M., & Ardıç, E. (2017). *Spirituality and health*. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 39-45. <https://doi.org/10.5222/jaren.2017.1008>
- Childs, C. Y. (2014). *Exploratory factor analysis of the spiritual wellness inventory*. [Doktora tezi, Cleveland State University]. ETD Archive. <https://engagedscholarship.csuohio.edu/etdarchive/65>
- Çoban, M. (2016). Uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadelede manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının yeri ve önemi: İstanbul örneği (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik* içinde (s. 127- 165). DEM.
- Dilan, H. (2019). *Manevi danışmanlık ve varoluşçu psikoterapi* (Tez No. 591905) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Düzgüner, S. (2018). Nereden çıktı bu maneviyat: Manevi bakımın temellerine ilişkin kültürlerarası bir analiz (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik cilt-1* içinde (s. 17). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

- Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat algısı ve yansımaları*. Çamlıca Yayınları.
- Ekşi, H. (2022). *Manevi yönelimli psikolojik danışma* (2. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık
- Ekşi, H., & Kaya, Ç., (2016). *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma*. Kaknüs Yayınları.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma (H. Ekşi & Ç. Kaya, Ed.), *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma içinde* (s. 13-28). Kaknüs Psikoloji.
- Ekşi, H., Kırca, B., Aydoğdu, B. N., & Saruhan, V. (2020). Manevî danışmanlık uygulama alanları (H. Ekşi, Ed.), *Manevî yönelimli psikolojik danışma içinde* (s. 300-340). Nobel Yayıncılık.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Okan, N. (2020). Maneviyat ve psikolojik danışma (H. Ekşi, Ed.), *Manevi yönelimli psikolojik danışma içinde* (s. 1-24). Nobel Yayıncılık.
- Ertunç, A. (2021). Sağlık tesislerinde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir değerlendirme. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 556-580. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.898315>
- Frankl, E. V. (2019). *İnsanın anlam arayışı* (54. baskı) (S. Budak, Çev.). Okuyan Us Yayıncılık.
- Göka, E. (2021). *Psikoloji, varoluş, maneviyat*. Kapı Yayınları.
- Gökmen, A. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi (2017-2020). *Akif*, 51(1), 174-195. <https://doi.org/10.51121/akif.2021.21>
- Gören, A. B. (2023). Afet sonrası ikincil travmatik stres ve dini başa çıkma: Kahramanmaraş depremi örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 80-100. <https://doi.org/10.33420/marife.1280604>
- Gürkan, E. (2022). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarını yordamada bilişsel esneklik ve maneviyatın rolü* (Tez No. 753035) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gürsu, O. (2022). *Manevi danışmanlar için kılavuz: Danışma ilke, beceri ve teknikleri*. Çamlıca Yayınları.
- Güven, H. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 3, 203-212. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/63388/871842>
- Harris, R. (2022). *Kabul ve kararlılık terapisi. ACT'i kolay öğrenmek: İlkeler ve ötesi için hızlı bir başlangıç* (Hasan T. Karatepe & K. Fatih Yavuz, Çev. Ed.). Litera Yayıncılık.
- Hickson, J., Housley, W., & Wages, D. (2000). Counselors' perceptions of spirituality in the therapeutic process. *Counseling and Values*, 45(1), 58-66. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2000.tb00183.x>
- Hill Peter C., Pargament Kenneth I., Hood Ralph W., McCullough Michael E., Swyers James P., Larson David B., & Zinnbauer Brian J. (2013). Din ve maneviyatı kavramlaştırma: Birleşme ve ayrılma noktaları (N. Kınter, Çev.). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 85-118. <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuifd/issue/4096/53999>
- Karaaslan, S. (2018). Manevi bakım hizmetlerinde etik kurallar ve profesyonel standartlar (ABD, Kanada ve İngiltere örnekleri) (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik cilt-1* içinde (2. baskı, s. 281-302). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik danışma süreci ve maneviyat bir bütünleştirme arayışı. *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 19, 141-157. <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v10i19.361>
- Kasapoğlu, F. (2020). *Psikolojik danışmanların manevi konulara ilişkin tutumları*. Gece Yayınları.

- Kars, M. S., & Kula, M. N. (2023). Çevresel ve manevi faktörler bağlamında hastanelerdeki manevi destek hizmetinin psikososyal uyuma etkisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 7, 65-100. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1254178>
- Kaya, S. N. (2020). Sosyal hizmetlerde manevi danışmanlık ve rehberlik. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2, 235-241. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/59144/822600>
- Kesgin, B., & Erdem, M. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 69-92. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=778236>
- Kesgin, H. (2020). Sosyal hizmet kurumlarında manevi destek hizmetleri. *Maneviyata duyarlı sosyal hizmet içinde* (s. 243-270). Grafiker Yayınları.
- Kılıç, H. N. (2017). Hümanist psikoloji bağlamında maneviyat (H. Ekşi, Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar içinde* (s. 115-141). Kaknüs Psikoloji.
- Kılınçer, H. (2017). Manevi danışmanlık ve rehberlik (MDR) üzerine: Psikoloji, ilahiyat ve tıp alanlarında maneviyat ve MDR algısı (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Teori ve uygulama alanları içinde* (s. 19- 60). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Koç, M. (2018). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hastanelerdeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (2. baskı, s. 321- 362). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Koç, M. (2020). Birleşik Krallık’ta manevi danışmanlık eğitimi (2020) ve uygulaması (2011) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 1, 13-62. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/55695/743707>
- Koç, M. (2012). Manevî-[psikolojik] danışmanlık ile ilgili Batı’da yapılan bilimsel çalışmaların tarihi ve literatürü (1902-2010) üzerine bir araştırma-I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 201-237. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuilah/issue/4183/54926>
- Korkmaz, S., Akyürek, R. & Karaçalı, M. (2023). Dini başa çıkma, şükür, takdir etme, endişe ve anksiyete ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 738-766. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1305224>
- Malone, J., & Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and/or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics*, 3(2), 28. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>
- Özdoğan, Ö. (2006). İnsanı anlamaya yönelik bir yaklaşım: Pastoral psikoloji. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 127-141. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000054
- Özkan, A. (2017). Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik teori ve uygulama alanları içinde* (s. 61-101). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Özkan, A. (2019). Manevi danışmanlıkta kullanılan kavramlar ve pratikteki algısı (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler içinde* (s. 45-97). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Pargament, K. I. (2002). The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness. *Psychological Inquiry*, 13(3), 168-181. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1303_02
- Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding an adressing the sacred*. The Gullford Press.

- Pieper, J., Hijweege, N., & Smeets, W. (2016). Attentiveness to religious/spiritual coping and meaning questions of patients. *Journal of Empirical Theology*, 29(1), 78-100.
https://brill.com/view/journals/jet/29/1/article-p78_4.xml
- Reis, B. (2015). Tasavvufî sosyal hizmet/sûfilerin manevî terapi yöntemleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 165-170.
- Richards, P. S. (2009). Toward religious and spiritual competence for psychologists: Some reflections and recommendations. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40, 389–391.
- Seçer, İ., Yıldırım, M., Karabulut, F., Dağcı, A., Angın, N. Y., Vural, M. E., Bayram, N. N., Çinici, M., & Kızılgöçer, M. (2021). Covid-19 sürecinde yaşlılarda ruh sağlığı ve dinî başa çıkma uygulamalı bir model geliştirilmesi ve etkililiğinin test edilmesinin tanıtımı (Ö. F. Söylev, O. Gürsu, & B. Demirtaş, Ed.), *Olağanüstü durumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik: disiplinlerarası araştırmalar* içinde (s. 249-273). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi* (Y. Aslay, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Shafranske, E. P., & Sperry, L. (2007). Addressing the spiritual dimension in psychotherapy (L. Sperry & E. P. Shafranske, Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy* içinde (s. 333-350). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10886-001>
- Shah, A. A. (2005). Psychotherapy in vacuum or reality: Secular or Islamic psychotherapy. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 3(1-2), 1-18.
- Summermatter, A. (2017). Bilişsel davranışçı terapiler ve maneviyat (H. Ekşi, Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar* içinde (s. 87-113). Kaknüs Psikoloji.
- Summermatter, A., & Kaya, Ç. (2017). An overview of spiritually oriented cognitive behavioral therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2, 31-53.
<https://doi.org/10.12738/spc.2017.1.0017>
- Şimşek, F. Z. (2019). *Manevi danışmanlık ilkeleri bağlamında Mevlâna ve Yunus Emre düşüncesinin değerlendirilmesi* (Tez No. 596767) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şirin, T. (2016). Manevi danışma ve rehberlikte yeni bir model önerisi: İHSAN modeli ve vaka sunumu (A. Ayten, M. Koç , & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (s. 187-211). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Tan, S.-Y., & Johnson, W. B. (2007). Spiritually oriented cognitive-behavioral therapy (L. Sperry & E. P. Shafranske, Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy* içinde (s. 77–103). American Psychological Association.
- Topuz, İ. (2015). Cami din görevlilerinin yeterliliklerinin manevi danışmanlık açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 27-56.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/sduifd/issue/48318/611697>
- Topuz, İ. (2016). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde temel nitelik ve yeterlilikler (A. Ayten, M. Koç , & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (s. 237-257). Dem Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Maneviyat. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 22 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Vasegh, S. (2009). Psychiatric treatments involving religion: Psychotherapy from an Islamic perspective (P. Huguelet & H. G. Koenig, Ed.), *Religion and spirituality in psychiatry* içinde (s. 301–316). Cambridge University Press.
- Worthington, E. L., & Aten, J. D. (2009). Psychotherapy with religious and spiritual clients: An introduction. *Journal of Clinical Psychology*, 65(2), 123-130.
<https://doi.org/10.1002/jclp.20561>

- Vieten, C., Scammell, S., Pilato, R., Ammondson, I., Pargament, K. I., & Lukoff, D. (2013). Spiritual and religious competencies for psychologists. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3), 129-144. <https://doi.org/10.1037/a0032699>
- Yaman, N. (2017). Yas sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik teori ve uygulama alanları* içinde (s. 273-300). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yalom, I. D. (2017). *Din ve psikiyatri*. Pegasus Yayınları.
- Yıldırım, M. (2019). *İHSAN modeli ile manevi danışmanlık uygulamalarının psikolojik rahatsızlıklar üzerindeki iyileştirici etkisi üzerine deneysel bir çalışma* (Tez No. 553503) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yücel, F. (2018). ABD’de Müslümanlara yönelik dini danışmanlık eğitimi (Hartford Seminary örneği) (A. Ayten, M. Koç, & T. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (2. baskı, s. 373-394). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

Deprem Travmasının Birey ve Toplum İlişkisine Etkisi Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Effect of Earthquake Trauma on the Relationship Between Individuals and Society

Kenan TAZEFİDAN¹

Makale Türü: Derleme

Başvuru Tarihi: 26 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 2 Temmuz 2024

Makaleye Atıf Yapmak için: Tazefidan, K. (2024). Deprem travmasının birey ve toplum ilişkisine etkisi üzerine bir inceleme. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KİÜ)*, 2(1), 61-75.

ÖZET: Deprem sonrası travmanın birey ve toplum üzerindeki risk ilişkisini ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Metot bakımından doküman incelemesi yöntemine müracaat edilmiştir. Asrın felaketi olarak tanımlanan ve toplumda travmatik kaos ortamını yaratan depremler, insan ve toplumları çoğu zaman hazırlıksız yakalamış ve bunun sonucunda da büyük bedeller ödendiği anlaşılmıştır. Doğal afetler, jeoloji bilimleri başta olmak üzere farklı doğa bilimleri tarafından yaygın bir şekilde ele alınırken afetin toplumsal boyutunun ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Sosyal bilimlerde ise afet sonrası meydana gelen şok ve travma durumlarını konu edinen çalışmalar, psikoloji alanında farklı incelemelere tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, toplumsal sorunların çözümüne yönelik çalışmalar hakkında, sosyal bilimlerin kurucu teorisyenlerinden çağdaş teorisyenlere kadar birçok araştırmacı, fikir ve uygulamalarıyla farklı yanıtlar ve arayışlar içerisinde olmuştur. Bu çalışmada, toplumsal problemlere çözüm odaklı yaklaşan sosyal bilimcilerin aldığı sonuçlar doğrultusunda, doğa olaylarının yarattığı sorunlar üzerinde çalışılması gerektiği ve yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının afet öncesi ve sonrasında önemli sorumluluklar alması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Deprem, travma, felaket, toplumsal değişim, risk toplumu.

¹ Sorumlu Yazar, Dr., kenant.fidan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6054-0576

ABSTRACT: *The purpose of the research is to reveal the risk relationship of post-earthquake trauma on the individual and society. In terms of method, the document review method was used. Earthquakes, defined as the disaster of the century and creating a traumatic environment of chaos in society, have often caught people and societies unprepared, and as a result, it has been understood that they have paid a great price. While natural disasters are widely discussed by different natural sciences, especially geological sciences, it has been observed that studies dealing with the social dimension of the disaster are limited. In social sciences, studies on shock and trauma situations that occur after disasters have been subjected to different examinations in the field of psychology. In this context, many researchers, from the founding theorists of social sciences to contemporary theorists, have sought different answers and solutions with their ideas and practices regarding studies aimed at solving social problems. This study concluded that social scientists, who approach social problems with a solution-oriented approach, should work on the problems created by natural events and that local governments and non-governmental organizations should take important responsibilities before and after the disaster.*

Keywords: *Earthquake, trauma, disaster, social change, risk society.*

1. GİRİŞ

İnsan yaşamına zarar veren doğa olayları afet olarak tanımlanır. Türkiye’deki başlıca afetler ise deprem, sel, heyelan, orman yangınları ve çığdır. Ülkemizde son zamanlarda yaşanan ve 11 ili etkileyen depremler, jeolojik yapı ile ilgilidir. Büyük çoğunluğu deprem kuşağında yer alan ülkemiz, depremlerin en çok görüldüğü bölgelerden birisi olan Akdeniz deprem kuşağında yer alır. Arabistan ve Avrasya levhalarının birbirlerini sıkıştırması sonucunda Anadolu’da yoğun bir enerji birikmesiyle Türkiye’de depremler meydana gelir. Deprem gibi felaketler, toplumu beklenmedik bir anda vurur. Bu yüzden dünyanın hiçbir yeri felaketlerden muaf değildir: depremler, iş kazaları, terör saldırıları, su baskını veya endüstriyel kazalar, her zaman ve her yerdedir. Türkiye hem doğal hem de insan kaynaklı travmatik olaylar bakımından risk altında olan bir ülke olmasına rağmen ne insanlar ne de profesyoneller Ağustos 1999’daki Marmara ve 6 Şubat felaketlerinin sonrasına yeterince hazırlıklıydı. “Asrın Felaketi” (Akıllı, 2023, s. 3) olarak nitelendirilen deprem, tarihin akış hızı ve yönünü değiştiren belirleyici olgulardan birisidir. Bu süreçler birey ve toplumlardan devletlere her tarihsel şahsiyet için bir sınav niteliğindedir. Depremi ortaya çıkardığı travma, korku, endişe, kaygı ve güvensizlik sonucunda meydana gelen riskler psikolojik bağlamda bireylerin tutum ve davranışlarını etkilemiş, sosyal münasebetler ve rollerde, kurumlarda ve toplumsal sistemin bütününde ani değişim ve dönüşümlere yol açmıştır.

Meydana gelen depremler sonucunda yıkımlara bağlı olarak ortaya çıkan ölümler birey ve toplum ilişkisini, insanların kararları ile eylemlerini etkiler. Sürekli değişime açık bir özellikte olan birey ve toplumlar, tarihsel süreçte yeniden inşa süreçlerine dâhil olan bir fonksiyona sahiptir. Toplumlar her ne kadar değişim ve dönüşüme açık özellikte olsalar da belli bir yapı ile sosyal düzene sahiptirler. Düzen, değişim/dönüşüm ve çatışma toplum biliminin ana kavramlarından bir kaçıdır. Afetler birey ve toplumu travmatik kaos ortamına sürükleyen, can ve mal kaybına neden olan, insanların gündelik pratiklerini gerçekleştirmelerine engel teşkil eden, afetten etkilenen afetzedelerin günlük rutinlerini askıya alan ve yaşam alanını etkileyen toplumsal olaylardır. Fiziksel bir olay gibi görünen felaketlerin sonucunda toplumsal yapı sarsılmakta ve insanda görülen travmatik değişiklikler toplumsal düzeni sarsmaktadır. Bu bağlamda asrın felaketi olarak adlandırılan afetler sonrasında toplumların alışlageldikleri düzenin yok olması pek çok toplumsal probleme sebep olmakta, toparlanması uzun zaman alabilecek bir takım yeniden düzen oluşturma süreci başlamaktadır.

Deprem sonrası travmanın birey ve toplum üzerindeki risk ilişkisini ortaya koymak amacını taşıyan bu çalışma, doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Birey ve toplum özelinde deprem travmasının depremedelerin deprem öncesi, deprem anı ve deprem sonrasındaki yaşamsal deneyimlerini depremin oluşturmuş olduğu travmatik kaos süreci içerisinde karşılaştıkları güçlükleri incelemektedir. Yapılan literatür araştırmasında ülkemizde yakın geçmişte meydana gelen Ocak 2020 Elazığ ve 6 Şubat 2023 depremlerinin etkisini konu alan afet sosyolojisi çalışmalarının artışta olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi son zamanlarda meydana gelen birey ve

toplumda travmatik etki oluşturan ve akademik araştırmalarda yeterince konu olmayan depremlerin etkilerini ortaya koymaktır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DEPREM GERÇEĞİ

İnsanlığın başlangıcından bu yana, birey ve toplum faaliyetlerini etkileyen önemli faktörlerden birisi de deprem olmuştur (Şenol, 2023). Deprem, sözlük anlamıyla “yer sarsıntısı” demektir (Doğan, 1990, s. 244). Dünya’da gerçekleşen depremlerin çoğu, yerkabuğunda bulunan levhaların birbirini sıkıştırmaları sonucunda meydana gelmektedir. Yerin derinliklerinde bulunan ve değişik büyüklükteki parçalardan oluşan levhalar, sürekli hareket halinde birbirine yaklaşıp uzaklaşmaktadırlar. Bu hareketler fay hatlarının kırılmasına neden olduğu gibi her kırılma sonucunda büyük bir enerjiyi de açığa çıkarır. Yerkabuğunu oluşturan levhalar değişik katmanlardan oluştuğu için hareket hâlindeki bu levhaların birbirine geçmesiyle meydana gelen fay kırılmaları, büyük sarsıntılara sebep olur. Görüldüğü üzere sürekli hareket hâlinde olan yer kabuğunda birtakım değişimlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Kuzey ve Güney Amerika Levhası, Avrasya Levhası, Nazca Levhası, Pasifik Levhası, Hint-Avrasya Levhası, Afrika Levhası ve Antarktika Levhası ve benzeri gibi dünyamızı oluşturan temel levhalar arasında sürekli bir etkileşim, itme-çekme meydana gelmektedir (Duman, 2016). Dünya kabuğunu oluşturan levhalar arasında nasıl bir etkileşim, değişim/dönüşüm varsa aynı şekilde birey ve toplumda da bir takım değişim dönüşümler yaşanmaktadır. Bu değişim gerek kent-kır arasında yaşanan göç hareketliği olsun, gerekse de sanayileşmeyle birlikte toplumda meydana gelmiş olsun bir şekilde insanın bu değişimden etkilenmesi kaçınılmazdır.

19. yüzyılın ortalarından günümüze endüstriyel değişim büyük bir halk kitlesinin kırsal alanları terk edip kentlere göçünü hızlandırmıştır. Bu dönüşüm günümüze kadar hızını kesmeden devam etmiş ve büyük kitlelerin yaşadığı metropoller olan: Meksiko City, Tokyo, Kuala Lumpur, Hong Kong, Londra, Paris, New York, San Francisco, Rio de Janeiro ve İstanbul bu şehirlerden bazılarıdır. Bu şehirlerin bir kısmı ise sismik aktivitelerin, başka bir deyişle deprem olasılığının yüksek olduğu yerleşim bölgelerinde bulunmaktadır. Bu kentler etrafında kurulan endüstri bölgeleri, yüksek yapılar, enerji santralleri ve uydu şehirler bu tehlikeye her zaman maruz kalmaktadırlar. Bu bölgelerde meydana gelebilecek şiddetli depremlerin etkileri üstesinden gelinmesi güç, derin yaralara yol açmaktadır. Birkaç saniye içerisinde yüz binlerce insan hayatını kaybedebilir ve alt yapılar çökebilir. Tarihsel arka plan açısından bakıldığında yüzyıllar boyunca nice medeniyetler ve şehirler büyük depremlerin yıkıcı etkisiyle geri planda kalmış, bir dönem yıldızı parlar konumdayken afetlerle parlaklığını yitirmiş ya da tamamıyla yok olmuştur. Bunun en meşhur örneklerinden birisi de, bugünkü antik Efes şehridir. Roma İmparatorluğu döneminde Kral Augustus zamanında başkentlik yapan Efes şehri, civardaki bataklık alanların kurutulmasıyla hızlı bir yapılanma arayışı içerisine girmiştir. M.S. 23 ve 27 yıllarında meydana gelen depremler ise bu ilerleyişi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tarihsel süreçten iki yüzyıl sonra 262’de daha şiddetli bir şekilde meydana gelen deprem, Artemis tapınağının yıkılmasına sebep olmuştur. Bu yapının yanı başında yıkılan binalar, kentin savunma gücünü azaltmış ve yüzyıllar boyunca biriktirilen

hazine yağmacıların hedefi olmuştur. Bu büyük afetlerden sonra Efes şehrinin büyük oranda gelir kaynağı olan para basımı, durma noktasına gelmiş, kent eski önemini yitirmiş ve 4. yüzyılın ortalarındaki heybetli sarsıntılardan sonra kullanılamaz hâle gelmiştir (Çokcan ve Bell Çokcan, 2003).

Çin yazılı tarihi, yüzyıllar boyunca depremlerden çok acı çeken bir ülkeyi ortaya koymuştur. Çin'in üçte birinin depreme karşı savunmasız olduğu bilinmektedir. Çin'deki deprem aktivitesinin yüksek görülmesinin sıklığı, Himalayalar'daki Avrasya ve Hint-Avustralya levhaları arasındaki çarpışmanın ikinci dereceden etkileri olarak yorumlanabilecek levha içi tektonik kuvvetlerden kaynaklanmaktadır. Çeşitli rivayetlere göre son 3000 yılda 3000'den fazla ortalama deprem meydana gelmiştir. Bu depremler sonucunda maddî ve manevî kayıp çok büyük olmuştur. Merkezi Huaxian, Shaanxi'de bulunan 1556 depreminde 100.000'dan fazla kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Daha yakın tarihlerde 1949-1979 döneminde meydana gelen deprem sonucunda 272.576 kişinin öldüğü bilinmektedir. Çağdaş kayıtlara bakıldığında, büyük sanayi kenti Tangshan'ı yerle bir eden Pekin'e ve Kuzey Çin'in geri kalanına terör getiren 1979 depremi idi. Meydana gelen bu depremlerin resmî bilançosu 242.000 ölü ve iki milyar dolarlık hasardır, fakat resmî olmayan rakamlar 700.000 can kaybının yaşandığı yönündedir (Ross, 1984).

Dünya genelinde kentlerin ve insanların afetlerle yüzleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu depremlerin yıkıcıları arasında bir diğeri de yaklaşık bini aşkın kişinin ölümüyle sonuçlanan ve bir milyar dolar hasara yol açan 1905 San Francisco depremidir. Çelik çerçeveli binalar nispeten az hasar görmesine rağmen deprem sonucunda alev alan binaların oluşturmuş olduğu can kaybı bini aşmıştır. Bu büyük yıkıcı afetten sonra San Francisco Yapısal Derneği ve Amerika Sismoloji Derneği kurulmuştur. Böylece daha sonra meydana gelecek depremler için önceden önlem alınması ve giderek daha sıkı hâle gelen bir dizi inşaat yönetmeliği gerekliliği ortaya çıkmıştır (Cutcliffe, 2000). Ülkemizde meydana gelen afetlere bakıldığında 17 Ağustos 1999'da Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan ve ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi olan Marmara Bölgesi'nde meydana gelen depremin merkez üssü İzmit'tir. Adapazarı ve Avcılar/ İstanbul ilçelerini kapsayan 7,4 şiddetindeki depremde, yaklaşık 20 milyon insan etkilenmiş, 18.000'i ölmüş, 50.000'i yaralanmıştı (Peykan ve Hacıoğlu, 1999).

Yakın dönemde 11 ilin afet alanı ilanı ile sonuçlanan Kahramanmaraş merkezli deprem tarihe asrın felaketi olarak geçmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin güneydoğu bölgesini iki büyük deprem vurdu. Kahramanmaraş merkezli meydana gelen deprem, çok şiddetliydi; Pazarcık depremi 7,7 Elbistan depremi ise 7,6 büyüklüğündeydi. Bu büyüklükteki depremlerin etkisi Ürdün, İsrail, Libya, Mısır ve Lübnan kadar uzaklardan bile hissedildi. İlk deprem yerel saatle 04.17'de Pazarcık'ta meydana geldi ve 06.30'a kadar sürdü; 42 artçı sarsıntı kaydedildi. Elbistan'da yerel saatle 13.24'te ikinci deprem meydana geldi. Bu depremi, en büyüğü 6,6 büyüklüğünde olmak üzere 16.620 artçı sarsıntı izledi. Depremler ve artçı sarsıntılar sonucunda 10'dan fazla şehirde hasara yol açan depremde Türkiye, 11 büyük şehrin afet bölgesi ilan edilmesiyle yüzyılın yıkımıyla karşı karşıya kaldı. 232.000'e yakın bina hasar gördü ve ne yazık ki 50.000'den fazla insan yaşamını kaybetti. Asrın felaketi olarak adlandırılan

ve insanlık tarihinde eşi benzeri görülmeyen bu felaket, 110.000 km alanda 13,5 milyon insanı etkilemiştir. Asrın felaketinin sebep olduğu hasar yüzlerce atom bombasının patlamasıyla karşılaştırılabilecek düzeydeydi (Akıllı, 2023). Yıkıcı travma etkisiyle önemli afetlerden birisi olan depremler, sarsıntının heybetine göre oluştuğu merkezden başlayarak ve kırılan fayların yönüne göre geniş bir alanı etkileyebilir. Birden gelişen ve domino etkisi yaratan depremler ikincil, üçüncül ve hatta daha uzun süreli travmalara ve karmaşık afet zincirine sebep olabilirler (Özer ve ark., 2023). Risklerle birlikte yaşayan günümüz toplumları, geleneksel toplumlara göre daha fazla tehlike, korku ve kaygılarla yaşamaktadır. Bunun en bariz göstergesi, doğal yaşam alanlarını bozan ve kaos ortamı yaratan afetlerdir. Bu bağlamda bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de afetlerin insan psikolojisinde yarattığı travmanın birey ve topluma etkisini anlamaya yönelik bilimsel çalışmalar yapılmış ve de yapılmaya da devam etmektedir.

Birey ve toplumun sosyal hayatı üzerinde travma etkisi yaratan depremler, çok kısa süre içinde gerçekleşiyor olmalarına rağmen etkileri çok uzun yıllara kadar uzanmaktadır. Yüzlerce atom bombası etkisiyle travmatik kaos ortamı yaratan depremler, insanlık tarihinde derin yaralar açmıştır. 19. ve 20. yüzyılda psikolojik literatür hariç travma kavramı psikolojik çağrışımdan ziyade daha çok fiziksel yaralanmalar için kullanılıyordu (Jones ve Wessly, 2007). Afetlerin insan travmasına neden olduğu psikolojik durumlara bakıldığında: Depremin neden olduğu bir acil durum veya afetin, birey ve toplum üzerinde olayın tekrar olması korkusu, belirgin ruh hâli değişikliği, tedirginlik ve kızgınlık, konsantrasyon ve hafıza problemi, kendini ve başkalarını suçlama gibi bazı psikolojik belirtilerin oluşması kaçınılmazdır. Bu etkilerin aşılması pek çok faktöre bağlı olarak, kişiden kişiye göre farklılaşan zamanlarda gerçekleşir ve hatta bu durum birkaç gün veya aylarla ifade edilebilir (AKUT, 2008).

Depremin psikolojik travma etkilerinin yanında bireysel ve toplumsal yaşam üzerinde de etkisi vardır. Depremle birlikte bireyin sosyal ve ekonomik yaşamında ortaya çıkan bir değişimi gözlemlemek mümkündür. Depremin yaratmış olduğu travmatik kaosla birlikte toplumun günlük yaşam pratikleri, aile ve akrabalık ilişkileri, mesleği ve bireysel alışkanlıkları önemli ölçüde etkilenmektedir. Her alanda olduğu gibi başta bireylerin yaşam alanını etkileyen deprem, birey ve toplumda çaresizlik hissi yaratmakta ve yaşanan bu çaresizlik karşısında insanların birbirine daha fazla yardım etme noktasında kolektif bilinci daha aktif şekilde harekete geçirmektedir (Duman, 2016).

Ülkemizde olduğu gibi deprem tehlikesiyle iç içe yaşayan toplumlar, sıkı yapı yasaları uygulama yoluna gitmiş olsalar da afetlerin önünü kesmemekle birlikte ancak travmatik etkisini hafifletme yoluna gidebilmişlerdir. Afetlerin en yıkıcısı olan deprem olgusu, yaşadığımız coğrafyanın göz ardı edilmez bir gerçeğidir. Bu yönüyle depremin oluşturmuş olduğu psikolojik, sosyolojik ve ekonomik etki bize, bu olguyu toplum olarak hep birlikte tekrardan iyi algılamamız gerektiğini özellikle yakın zamandaki 6 Şubat depremiyle bir kez daha hatırlatmıştır.

Gerek 1939 Erzincan depremi, gerekse de son zamanda 2023 Kahramanmaraş merkezli yıkıcı depremlerin ülkemizde meydana getirdiği korkunç tahribatın neden ve sonuçlarını iyi anlayıp irdelemeden bu felaketlere ilişkin sağlıklı bir analiz yapmak pek mümkün olmayacağı gibi, birey ve toplumların can ve mal güvenliğinin de hiçbir zaman garantisi olmayacaktır.

Türkiye deprem riski taşıyan bir ülkedir ve geçmişten günümüze ülkenin farklı bölgelerinde büyük ölçekli depremler meydana gelmiştir. Pek çok insan yaşamını kaybetmiş, pek çoğu da fiziksel ve psikolojik bir travma yaşamıştır. Bu bağlamda, afetlerin psikolojik yönü, ekonomik yönü ve sosyolojik yönü başta olmak üzere buna bağlı olarak bilimsel önlemlerin alınması ve sağlıklı bir denetim mekanizmasının işletilmesi ile özellikle yerel yönetimlerin bu alandaki kamusal duyarlılığı gibi olması gereken birtakım önlemlerin önemine yönelmek kayda değerdir.

3. GİZLİ VE GÖRÜNMEZ BİR TEHLİKE OLARAK DEPREM RİSKİ

Tarihsel arka planı açısından düşünüldüğünde hemen hemen bütün toplumlar doğanın negatif etkileriyle mücadele etmişlerdir. Hatta bu olumsuzlukları olumluya çevirme çabası içine de girmiş, çağın bilim ve teknolojisi ile tabiat olaylarını açıklamaya ve kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bilindiği gibi ülkemizde son zamanlarda meydana gelen afetler genellikle büyük yıkımlarla sonuçlanmıştır. Örneğin 27 Aralık 1939 Erzincan depremi, 1 Ekim 1995 Dinar depremi, 24 Ocak 2020 tarihinde gerçekleşen Elazığ depremi ve son olarak 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremi Asrın felaketi olarak imgenenmiştir.

İnsanı ve yaşadığı çevreyi derin bir şekilde etkileyerek şok etkisi uyandıran depremler, insanların yaşama şeklini, eğitimini, aile ilişkilerini etkilemiştir. Afet sonrasında çevresel stres kaynaklı toplumsal düzenin bozulması insanda travma etkisi oluşturmaktadır. Bireylerin davranışlarını içinde yaşadığı sosyal ve kültürel ortam içerisinde ele alan sosyal psikoloji, sosyal çevre tarafından kontrol altına alınan, etkilenen ve sınırlandırılan insan davranışına da açıklık getirir. Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere kesişen noktalar sosyal çevre ve birey davranışı ilişkisidir. Bu iki ayrım sosyal psikolojiyi; psikolojik sosyal psikoloji ve sosyolojik sosyal psikoloji şeklinde iki alana ayırır. Birincisi, olayları “içten-dışa (bireyden-topluma) doğru” ele alırken; ikincisi, “dıştan-içe (çevreden bireye) doğru” ele alır (Kağıtçıbaşı, 1988, s. 2-3).

Bireyin çevresel stres kaynaklı ilişkisi üzerinde duran psikolog Jude Cassidy *Psikolojiyi Anlamak* adlı eserinde çevrenin psikolojimizi farklı biçimlerde etkilediğini ileri sürer. Örneğin, birçok kişi için yurtdışına çıkmak dinlendirici ve rahatlatıcı bir deneyimken, bazıları için canlı ve hareketli bir çarşıda dolaşmak insanı mutlu eden bir deneyim olabilir. Fakat insanın içerisinde bulunduğu çevresi bazen de karşıt etkiler de yaratabilir. Çevremizde meydana gelen olaylar veya çevredekiler bizi gergin ya da kaygılı yapabilir veya gündelik yaşamımızda gerginliğimizin artmasına sebep olabilir (Hayes, 2011). Bu anlamda insan psikolojisi, çevresinden bağımsız değildir. Bazı çevresel tecrübeler yüksek

derece korkulu, stresli olabilir. Farkında olsak da olmasak da insan çevresindeki dünyadan sürekli bir bilgi alır.

Orhan Öztürk ve Aylın Uluşahin, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları* adlı çalışmasında da değindikleri üzere, doğa karşısında güçsüz, çaresiz kalan insan, derin korkular ve güvensizlik duyguları içinde doğa-üstü güçlerin varlığına güvenerek kavrayamadığı bir durumu izah etmeye, aydınlatmaya çalışmış; bunlara göre savunma yolları bulmuştur. İnsanoğlu, hastalıkları ve doğanın yıkıcı güçleri kendi gücü ve elindeki ilkel teknoloji ile yenemeyince, kendi fikrinde bunların oluş şekillerine, bunlardan nasıl kurtulabileceğine, korunabileceğine ilişkin inançlar, kavramlar ve uygulamalar geliştirmiştir. İkel insanın hastalıklara, korku uyandırıcı olaylara, sıkıntıya, bunaltıya karşı mücadelesi yansıtma düzenekleriyle veya oluşturduğu gizemci ve büyüsel fikirlere sığınma yoluyla olmuştur. Temeli, sebebi bilinmeyen hastalıklar, doğal yıkım-olaylar doğaüstü güçlerle açıklanıyor; kasıtlı da olsa bir çözüm yolu önerilebiliyordu. Bu durumun nedeninin ise bilmiyorum, bilmek isterim diyebilmek bilimsel fikrin ilk önemli adımıdır. Fakat güçsüz ve güvensiz, ölümlü insan daha kolay bir biçimde “bilmiyorum” yanıtını veremez. Kişi kendisini güçsüz, güvensiz kılan nedenleri kolayca tanıyamaz; bunun yerine doğa-üstü, bir başka ifadeyle kendinden üstün ve kendisinin ötesinde güçlere inanarak çözüm bulmaya çalışır (Öztürk ve Uluşahin, 2013).

Görüldüğü üzere, çevresindeki dünyayla sürekli bir bilgi alışverişiyle dolu olan insanlık tarihi, toplumların yaşadığı çevresiyle, doğayla ve toplumsal sorunlarla mücadelesini konu alır. Deprem her ne kadar doğal bir olay olsa da hem fiziksel hem de sosyal çevrede hasara, yıkılan binalara, ölümlere, evsiz ve aç insanlara, psikolojik zararlara sebep olur. Bu sebeple Fen ve Sosyal bilimciler bu hasarı en asgari seviyeye indirmek için önleyici tedbirler alınması konusunda birlikte çalışmalıdır. Deprem ve benzeri afetlerin ardından yaygın olarak görülen fizyolojik, davranışsal, bilişsel ve duygusal tepkiler birincil belirtilerdir. Bu belirtiler travmatik olaydan hemen sonra görülebileceği gibi daha sonra da ortaya çıkabilir. Geride kalanların deprem sonrası tepkileri, afet öncesindeki yapısal ve duyuşsal özelliklerine, afetle ilgili yaşam deneyimlerine ve yaşadıkları toplumun kültürel özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Afetlerden sağ kurtulanların pek çoğu benzer duygu ve davranışları paylaşıyor ve birbirlerine destek vermenin benzer yollarını aramaktadırlar. Sosyologlar, psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları bu nedenle insanları sosyokültürel çevreleri içinde ele almakta ve onları mevcut sistemlerin bir parçası olarak görmektedir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2004).

Birey ve toplumun devam eden çevresel bir strese maruz kalmasıyla bir afete maruz kalması çok farklı bir tecrübedir. Bir yandan insanlar açısından diğer yandan toplumun düzgün ve güvenli işleyişi bakımından ağır sonuçlar doğuran birtakım olaylar meydana gelir. Örneğin Çernobil'deki nükleer patlama, Hillsborough futbol stadyumu faciası, Zeebrugge feribot faciası Hatfield tren kazası ve benzeri bu boyutta pek çok travmatik olay binlerce insanın -sadece olayla doğrudan ilgisi olanların değil başka birçok kişinin- yaşamını etkilemiştir (Hayes, 2011).

Deprem, bireyin dünyasını ve güvenliğini tam anlamıyla derinden sarsması, hayati tehlikeyi hissettirmesi, mal kaybı yaşatması ve dehşet verici sahnelere tanıklık etmesi nedeniyle travmatik bir deneyim için iyi bir adaydır. Yapılan araştırmalar, depremle ilişkili travmatik olaylara maruz kalmanın, genellikle psikiyatrik bozukluk riskini artırdığını doğrulamaktadır. Bu konuda kadınların genellikle travmatik durumlara karşı daha savunmasız olduğu görülmüştür (Sezgin ve Punamaki, 2012). Bu bağlamda büyük depremlerin hem zihinsel sağlık üzerinde olumsuz anlamda etkili olduğu hem de korku ve uzun vadeli büyük travmalara yol açtığı bilinmektedir (Ayhan, 2023). Modern toplumun korku ve uzun vadeli travmaları konusunda Alman sosyolog Ulrich Beck, “risk toplumu” kavramını ortaya koymuştur (Beck, 2011, s. 73). Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* adlı çalışmasında 19. yüzyıldan günümüze doğru insanlığın büyük bir çoğunluğunun tecrübe ettiği yıkıcı sonuçlar, sanayileşme ve modernleşmenin toplumsal süreçlerinden kaynaklı olduğunu ileri sürer (Beck, 2011). Görüldüğü üzere, Modern toplumun risklerine değinen Beck, toplumun farklı bir döneme doğru evrildiğinin altını çizmiştir. Korku, kaygı ve riskleri de içerisinde barındıran Modern dönemde herkesin bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde birtakım korkulara kapılabileceğini ileri sürmüştür.

Korku, beklenmedik ve ön görülemeyen bir olayla karşılaşan insanın zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır. Korkmakla bir anlamda haklı olduğumuz pek çok olay vardır. Bireysel tecrübelerimiz hayal gücümüzü ve korkularımızı şekillendirir. Ancak günümüzde yaşadığımız korkuların birçoğu kendi bireysel tecrübelerimizden kaynaklanmamaktadır (Furedi, 2017).

İnsanların tarih boyunca her zaman ve her coğrafyada afetlerle karşılaşmış olmaları kaçınılmazdır. Afetler, meydana geldiği yerlerde, bazen yerleşim birimlerini ortadan kaldırmış, bazen de yüz binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Afetler birey ve toplumların kontrol algılarını kısıtlayan kendilerinin ve sevdiklerinin hayatlarını travmatik kaos ortamına sürükleyen bir durum olması nedeniyle bir tehdit olarak algılanmıştır. Bir felakete maruz kalan kişilerde hafif, geçici birtakım semptomlar görülebilir ya da ciddi travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon, alkol ve uyuşturucu kullanımı gelişebilir. Görüldüğü gibi çok yönlü bir biçimde birey ve toplum ilişkilerinin risk çerçevesinde ele alındığı bir ortam yaratan deprem, toplum hayatında sosyolojik, psikolojik ve ekonomik açıdan pek çok etkiye neden olmuştur. İnsanlar bu kaos durumuyla karşılaştıklarında kendilerini koruma altına alma ve korku yaratan durumları ortadan kaldırmak için bir takım davranış farklılığına başvurarak tehlikelere karşı önlemler almaya başlarlar. Sonuç olarak travmatik kaos ortamı yaratan afetler, farklı şekillerde meydana gelerek birey ve toplumlarda yapı değişikliğine, korku ve kaygıya neden olurlar.

4. DEPREM SONRASINDA TRAVMATİK KAOS VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Bütün dünya ülkeleri gibi Türkiye de son derece hızlı bir gelişimin içerisinde yer almaktadır. Bu değişimi yalnızca kişi başına düşen gelir bağlamında düşünmemek lazımdır. Toplumumuzun bilgi seviyesi de hız kesmeden değişmektedir. Bu değişim ve dönüşümün en önemli nedenlerinden birisi de içinde bulunduğumuz iletişim çağı ile bu iletişim çağına belli bir ölçüde ayak uydurmuş olmamızdır.

Gelecek neslin devamlılığı açısından ise bu gelişimin sağlıklı bir biçimde devam edebilmesi için, belirli noktalarda durup geçmişe bakmamız ve tecrübe ettiğimiz olayları, edindiğimiz deneyimleri dikkatlice değerlendirmemiz, bazı dersler çıkarmamız gerekmektedir. Bu derslerin başında, dünyayı etkisi altına almış ve ileride de etkisi altına almaya devam edecek olan deprem olgusu gelmektedir.

Toplumlar hızlı değişimlerine ve sürekli inşa süreçlerinden geçmelerine karşın, temel yapı dinamiklerini koruyan bir yapıya da sahiptir. Düzen, değişme ve çatışma bu nedenle sosyal bilimlerin temel kavramlarıdır. Bu yönüyle deprem gibi doğal afetler, toplumdaki mevcut düzeni alt üst ettiğinden toplumbilimler açısından kayda değer bir öneme sahiptir. Meydana gelen afetler nedeniyle insanların gerçekleştirdikleri ve alıştıkları hayatları sarsmaktadır. Var olan sosyal düzenin yıkılması ve toplumsal çözülmenin yaygınlaşması toplumda tekrardan düzenleme ihtiyacını doğurmuştur (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001). Değişimin birey ve toplumlar üzerindeki etkisi Eski Yunan düşünürlerinin de temelde üzerinde durdukları konular arasında yer almıştır.

Eski Yunan düşünürlerinden Herakleitos, değişim düşüncesini keşfeden ilk filozoftur. Onun öncesinde Yunan filozofları, Doğu fikrinden etkilenerek evreni bir inşa malzemesi olan devasa maddi şeyler diye görüyorlardı. Onlara göre dünya eşyanın bir toplamıydı. Herakleitos dünyayı bir yapı olarak görmekten ziyade, daha çok devasa bir süreç olarak görmüştür. Ona göre, “Her şey akıştadır ve hiçbir şey duruşta değildir”, sözü felsefenin özünü oluşturur. Herakleitos’un bu iddiası Yunan filozoflarını ve felsefesini ileriye taşımıştır. Bu görüşün etkisi “her şeyin sarsıldığı bir deprem” e benzetilmiştir (Poper, 2014, s. 42).

Değişimin toplum üzerindeki etkisi düşünce tarihinin en eski tartışma konularından birisidir. Yaşam memnuniyetini her zaman keşfetme arayışında olan insan için bu kavramın tanımı birçok düşünür tarafından farklı biçimlerde yapılmıştır. Değişim konusunda Polonyalı Marksist Rosa Luxemburg şunu ileri sürer: “Hareket etmeyen zincirlerini fark edemez.” (Luxemburg, 2022, s. 65). Karl Marx ve Friedrich Engels, “Komünist Parti Manifestosu” kitabında “katı ve duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor ve insanlar nihayet yaşam tavırlarına, karşılıklı ilişkilerine, ayrılmış gözlerle bakmak zorunda kalıyorlar” (Marx ve Engels, 2007, s. 45).

Anlaşıldığı üzere düşünürler, değişimi farklı dönemlerde benzer şekilde yorumlamışlar. Bu noktada, toplumsal değişimin bir göstergesi olarak doğada olup bitenleri anlama çabası bizi felsefenin doğduğu döneme götürür. Antik Yunanda ilk felsefe girişimi doğa filozofları ismi verilen bilgiler ile başlar. Bunlar bilgelerin girişimleri sayesinde daha sonra bilim hâlinde yeni bir biçim kazanmış ve fizik, kimya, biyoloji, astronomi, jeoloji gibi doğa bilimleri ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle deprem artık Yeni Çağ’da jeolojinin açıklamayı başardığı bir bilimsel olgudur. O döneme kadar depremlerle karşılaşan insanların doğaüstü güçlere dayanan korku dolu izahları anlamını yitirmiştir. Bu bağlamda, üzerinde yaşadığımız evrenin yapısı gereği meydana gelen afetler bilimsel yollarla izah edilebilir hâle gelmiştir (Atasoy, 2023).

Bir değişim dinamiğini de içerisinde barındıran deprem, insan ve toplumların yaşamlarını doğrudan etkilediğinden sosyolojik bir olgudur. Bir inşa süreci olan toplum dünya üzerinde yaşam alanı oluşturmakta ve toprak zeminle sürekli bir etkileşim hâindedir. Yer kabuğu kırılmaları ya da hareketleri çerçevesinde meydana gelen depremin, canlıları, şehirleri yerle bir etmesi bireyde psikolojik travma ve şoka neden olmaktadır. Adeta “dünyanın sonu” ifadesi (Bayhan, 2012, s. 342) ile her şeyin yok olacağı fikrine kapılan kişi, psikiyatrideki Travma Sonrası Stres Bozukluğu olarak adlandırılan ruhsal rahatsızlığı yaşayabilmektedir. Asrın felaketi olarak imgelenen afetlerin oluşturmuş olduğu travmatik kaos ortamında fert, yaşadıklarını ve başına gelenleri göz önünde canlandırarak bir anlam arayışına ihtiyaç duymaktadır. Şahsını, yaşamını ve içerisinde yaşadığı toplumu hesaba çekme bağlamında, deprem gibi afetlerin nedenlerini bireylerin işlediği günahlardan kaynaklı, ilahi bir adalet olarak Tanrı tarafından verilen bir ceza şeklinde anlamlandırmaktadır. Bu kişisel izah, pozitivist paradigma açısından belki bir anlam ifade etmemektedir. Fakat yorumsamacı paradigma açısından bir izahı vardır. Hermeneutik veya yorumsamacı yaklaşım, bireylerin kendi toplumsal gerçeklerini nasıl anlamlandırarak inşa ettiği konusu üzerinde durur (Bayhan, 2012). Görüldüğü üzere yorumsamacı paradigmanın ve yapılan araştırmaların işaret ettiği üzere, Asrın felaketi olan depreme maruz kalanların sosyolojik, ekonomik ve psikolojik problemlerden kurtulmak için dinî inanca sığınmaya ve olayı dinî inanç perspektifinde yorumlamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca depremezeler, tecrübe etmiş olduğu travmalarla baş etmek için dinî inancı bir strateji bağlamında kullanma eğiliminde olmuşlardır (Duman, 2016). Genelde afetlerin özelde de depremlerin, birey ve toplumların dinî inanç ve davranışları üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Afetlerin neden olduğu ölümler, yaralanmalar, fiziki yıkımlar ve meydana gelen bireysel muhtaçlıkların kaçınılmaz olarak kişisel ve sosyal patolojik sonuçlar üreteceğine inanılmaktadır. Bu tür afetlerden sonra son derece ağır bir biçimde etkilenmiş olan birey ve toplumların tutum ile davranışlarının farklılaşacağı, bu farklılaşmanın sosyal ilişkilere ve dolayısıyla da toplumsal yapıya yansiyarak yapısal çözümlere sebep olacağı ve sonuçta sosyal problemlerle karşılaşılacağı beklenmektedir. Afetler anında ve sonrasında toplumsal yapının da hasar gördüğü, bir kısım kurumların işlemez olduğu, bazı toplumsal normların kalktığı, tutum ve davranışların farklılaştığı gözlemlenmektedir. Buna rağmen, böyle bir durumun etkisiyle güçlenen sosyal yapı özellikleri mevcuttur. Diğer taraftan, savaşlar da dâhil olmak üzere büyük toplumsal olayların ardından toplumun bazı açılardan yeni bir hayatiyet kazandığı, tekrardan yapılandığı, bütünleştiği, büyüdüğü ve sağlık kazandığı da gözlemlenmektedir (Birkök ve Eroğlu, 2002). Bu durumun en somut örneklerini 6 Şubat 2023 tarihinde 11 ili etkisi altına alan ve asrın felaketi imgesiyle imgelenen Kahramanmaraş merkezli depremde görmek mümkündür.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel anlamında dünyamızın, özel anlamında ise ülkemizin yer kabuğunun çok genç bir yapıda olduğu ve bu yer kabuğunun yaşlanması gerektiği bilgisinden yola çıkarak ülke olarak deprem riskiyle karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Bundan dolayı daha bilinçli hareket etmemiz gerekir. Bu anlayıştan hareketle, sismologlar ve deprem mühendisleri, bir yüzyılı aşkın süredir depremleri anlamaya, tahmin etmeye ve bunlara dayanabilecek daha iyi bina tasarımları geliştirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte, her ne kadar iyi sismik tasarım ve afet riskini hafifletme çabaları hız kesmeden devam etse de afetlerin şiddetini, boyutunu ve zamanını kestirmek mümkün değildir.

Dünya genelinde Japonya, İran, Afganistan, Tayvan'da ve son zamanlarda ülkemizde 11 ili etkileyen deprem, doğal olaylar arasında en tehlikeli ve yıkıcı olanıdır. Büyük ölçekli afetlerin yıkılan fiziki yapının birey ve topluma yansması olarak afete maruz kalanlar üzerinde yapılacak bir araştırmanın toplumsal sorunlara kaynaklık edebilecek ruh sağlığı sorunlarının tespit edilerek sosyal yapıyı yeniden iyileştirici yönlerinin bulunması hedef olarak kabul edilmektedir (Birkök ve Eroğlu, 2002).

Deprem Travmasının Birey ve Toplum İlişkisine Etkisi Üzerine Bir İnceleme adlı teorik bir perspektifte ele alınan bu çalışma ile insanın yeryüzüyle bir bütünlük içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Yeryüzünde meydana gelen ve asrın felaketi olarak nitelendirilen deprem ve sel gibi birtakım afetler bireye yapması gereken işin en iyisini yapması gerektiğini hatırlatmış, aksi halde travmatik sonuçlarına katlanılacağına da işaret etmiştir. Afetlerin birey ve toplum üzerinde oluşturmuş olduğu travmaların, risklerin ortaya konulması ve geliştirilebilecek tedbirlerin, stratejik planların yapılmasını hedefleyen projelerin- buna sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları da eklenerek ele alındığında- toplum bilim analizlerin ve ruh sağlığı hakkındaki konuların yetersiz kaldığı veya ihmal edildiği anlaşılmıştır. Yakın zamanda meydana gelen afetlere bakıldığında, gerekli çalışmaların yapılmadığı veya yeterli dersin alınmadığı, bunun sonucunda ise depremin her alanda yıkıcılığının yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Afetler hakkında yapılacak çalışmalara katkı sunulacağı düşünülen bu çalışma, deprem travmasının birey ve topluma etkisi üzerinedir. Hükümet yetkililerin afetlerin etkilerini önleme ve hafifletmedeki merkezi rolü düşünüldüğünde, özellikle genelde afetler konusunda özelde ise deprem konusunda yeni politikaların üretilmesi konusunda daha bütüncül ek araştırmalara gereksinim duyulmaktadır. Çünkü deprem kuşağı içinde bulunan ülkemizde afetleri tecrübe eden bölge insanının anlam dünyalarını, algılarını ve deprem sonrası travma etkisini birey ve toplum açısından ele almak önemlidir. Geçmişten günümüze farklı zamanlarda meydana gelen deprem, sel, gibi doğal afetlerde Türkiye'nin toplumsal, ekonomik, sosyal ve politik hadiseleri bağlamında yorumlanıp çözüm odaklı yeni politikaların izlenmesi kayda değer bir öneme sahiptir. Bu araştırma, gelecekte meydana gelebilecek depremler sonrasında yaşanacak sorunların azaltılması amacıyla birey ve toplumun afetlere karşı farkındalığını ve hazırlığını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca birey ve toplumların yaşamlarını doğrudan etkileyen ve onları travmatik kaos ortamına sürükleyen bu hadiseler karşısında birey, tecrübe

etmiş olduklarını anlamlandırma arayışına girişmektedir. Bu perspektifle çalışma, bir deprem ülkesi olan Türkiye’de özellikle son zamanlarda Kahramanmaraş merkezli depremlerden sonra birey ve toplum ekseninde depremin neden ve sonuçlarını da tartışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, E. (2023). New horizons through relief diplomacy. In the disaster of the century, relief diplomacy, and international solidarity. *Center for Strategic Research (SAM)*, 14–18.
<http://www.jstor.org/stable/resrep49324.7>
- AKUT, (2008). *Deprem eğitimi el kitabı*. AKUT Arama Kurtarma Derneği Yayını.
- Atasoy, F. (2023, 15 Şubat). Deprem ve toplum ilişkisini nasıl analiz edebiliriz? <https://zorbattv.com/felsefe/deprem-ve-toplum-iliskisini-nasil-analiz-edebiliriz> adresinden 25 Haziran 2023 tarihinde erişildi.
- Ayhan, Z. (2023). The traumatic effect and consequences of the earthquake in the political context. *GeSec*, 14(10), 17727–17742. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2994>
- Bayhan, V. (2012). Travmatik kaos ortamında depremi anlamlandırmanın sosyolojik bağlamı. *Sosyologca Dergisi*, 2(3), 341-354. <https://sosyologca.org/files/sosyologca/3-26.pdf>
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. İthaki Yayınları.
- Birkök, M., & Eroğlu, C. (2002). 17 Ağustos Marmara depremi sonrası Adapazarı'nda sosyal yapı problemleri: Bilişim ölçekleriyle sosyoloji değerlendirmeler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1, <https://doi.org/10.14687/ijhs.v1i1.182>
- Cutcliffe, S. (2000). Earthquake resistant building design codes and safety standards: The California experience. *GeoJournal*, 51, 259–262. <https://doi.org/10.1023/A:1017566714380>
- Çokcan, B., & Brell Çokcan, S. (2003). *Deprem ile yaşamak*. Dünya Kitapları.
- Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe sözlük*. Rehber Yayınları.
- Duman, Z. (2016). *Sosyolojik açıdan deprem ve din: Depremlerin dini inanç ve davranış üzerindeki etkisi*. Rağbet Yayınları.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: Risk almanın riskleri* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Hayes, N. (2011). *Psikolojiyi anlamak* (F. Şar, Çev.). Optimist Yayın ve Dağıtım.
- Jones, E., & Wessely, S. (2007). A paradigm shift in the conceptualization of psychological trauma in the 20th century. *Journal of Anxiety Disorders*, 21, 164–175
<https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.09.009>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). *İnsan ve insanlar*. Evrim Basım-Yayın-Dağıtım.
- Kasapoğlu, A., & Ecevit, M. (2004). Impact of several worry factors on responsible behavior: The case of the 1999 earthquake in Turkey. *International Journal of Mental Health*, 33(1), 13–30.
<https://doi.org/10.1080/00207411.2004.11043361>
- Kasapoğlu, A., & Ecevit, M. (2001). *Deprem sosyolojik araştırması*. Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Luxemburg, R. (2022). *Vardım, varım, var olacağım* (D. Yalkut, Ed.). Destek Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2007). *Komünist parti manifestosu* (4. baskı) (Y. Onay, Çev.). Ezgi Matbaacılık.
- Özer, A., Buğdaycı, R., & Bulut, İ. (2023). “Deprem alanlarında çevre sağlığı kılavuzu” Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü.
<https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/Yayinlarimiz/Rehberler/hsgm-deprem-Cevre-sagligi-rehberi.pdf>
- Öztürk, O., & Uluşahin, A. (2013). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (18. baskı). Nobel Tıp Kitapevleri.
- Peykan, R., & Hacıoğlu, M. (1999). The aftermath of the 1999 earthquake in Turkey: Questions and answers. *International Journal of Mental Health*, 33, 5-12.
<https://doi.org/10.1080/00207411.2004.11043362>
- Poper, K. (2014). *Açık toplum ve düşmanları*, Liberte Yayınları.
- Ross, L. (1984). Earthquake policy in China. *Asian Survey*, 24(7), 773–787.

<https://doi.org/10.2307/2644188>

Sezgin, U., & Punamäki, R. (2012). Earthquake trauma and causal explanation associating with PTSD and other psychiatric disorders among South East Anatolian women. *Journal of Affective Disorders*, 141(2–3), 432–440. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.03.005>

Şenol, D. (2023). *Deprem ve Toplumsal Hayat*, Net Kitapçılık.

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

Olumsuz Çocukluk Yaşantıları ve Zihinsel Temsiller

Negative Childhood Experiences and Mental Representations of Attachment

Gülçin KARADENİZ¹

Makale Türü: Derleme

Başvuru Tarihi: 28 Şubat 2024

Kabul Tarihi: 24 Haziran 2024

Makaleye Atıf Yapmak için: Karadeniz, G. (2024). Olumsuz çocukluk yaşantıları ve zihinsel temsiller. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KIÜ)*, 2(1), 76-103.

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, çocukluk çağı travmaları ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkileri teorik bağlamda incelemektir. Bağlanma stilleri ve çocukluk çağı travmaları anahtar kelimeleri YÖK tez, Pubmed ve Google Akademik arama motorlarına yazılarak çalışmalara ulaşılmıştır. Çalışmaya, örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu toplam 9 çalışma dahil edilmiştir. Çalışmada erken dönem olumsuz çocukluk yaşantılarının genç ve orta yetişkinlikte zihinsel temsillerdeki ben ve diğerleri algısını nasıl şekillendirdiği açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre konu ile ilgili örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu ve özellikle boylamsal yürütülen araştırmalara ihtiyaç olduğu saptanmıştır.

Anahtar sözcükler: Bağlanma stilleri, çocukluk çağı travmaları, genç yetişkinler, orta yetişkinler, zihinsel temsiller

ABSTRACT: The aim of this study is to examine the relationships between childhood traumas and attachment styles in a theoretical context. The studies were accessed by typing the keywords attachment styles and childhood traumas into YÖK thesis, Pubmed and Google Scholar search engines. A total of 9 studies, whose samples consisted of young and middle adults, were included in the study. The study attempted to explain how early negative childhood experiences shape the perception of self and others in mental representations in young and middle adulthood. As a result of the study, it was determined that there was a need for longitudinal studies, especially in which the sample consisted of young and middle adults.

Keywords: Attachment styles, childhood traumas, young adults, middle adults, mental representations

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, gkaradeniz@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3315-8635

1. GİRİŞ

Olumsuz çocukluk deneyimleri, potansiyel olarak travmatik etkileri içeren, sağlık ve iyi oluş üzerinde negatif etkilere sahip olabilen olaylar şeklinde tanımlanmaktadır (Boullier ve Blair, 2018; Duh, 2016). Bu geniş tanım, çocuğun gelişimi için zararlı olabilecek bir dizi ihmal ve/veya istismara maruz kalmayı, kötü yaşam şartlarını içerebilir (Ferdous ve ark., 2020). Giovanelli ve arkadaşları (2016) bu deneyimlerin fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar, akran şiddeti ve toplum şiddeti gibi kategorilere ayrıldığını bildirmiştir.

Alanyazın incelendiğinde (Ahioğlu, 2004; Aktay, 2020; Nelson ve ark., 2007; Spratt, 2012; Taner ve Gökler, 2004) olumsuz çocukluk deneyimlerinin yaşam boyu süreçte yine olumsuz birçok duruma neden olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar arasında lise diploması alma olasılığının önemli ölçüde azalması, depresyon riskinin, sağlığı tehlikeye atan davranışların görülme olasılığının ve suça karışma riskinin artması bulunmaktadır (Egeland ve ark., 1988; Giovanelli ve ark., 2016; Steinberg, 2004). Olumsuz çocukluk deneyimi yaşayan bireyler, lise sonrası eğitimlerine devam etme veya nitelikli işlere sahip olma olasılıklarının daha düşük olması nedeniyle düşük sosyoekonomik statü ve azalmış psikolojik dayanıklılık kaynaklarına sahip olma riski altındadırlar (Giovanelli ve ark., 2016; Nurius ve ark., 2015). Çocukluk deneyimlerini takiben, yetişkinlik yıllarında kaygılı yetişkin bağlanma stilleri, ilişkilerde şeffaflık eksikliği ve güvensizlik gibi farklı sonuçlar ortaya çıkabilir (Agarwal, 2015). Travmatik deneyimlere maruz kalan tüm çocukların aynı şekilde tepki vermediğini belirtmek de önemlidir. Farklı kültürlerde yürütülen pek çok çalışmada bu yaşantıların temelinde, bebek ile bakım veren arasındaki bağlanma ilişkisine dikkat çekilmektedir (Ainsworth ve ark., 1978; Olds ve ark., 1995; Zeanah ve ark., 2004).

Bakım veren ile kurulan etkileşim sonucu yinelenen örtüntüler bebeğe hem ‘kendini’ hem de ‘diğerlerini’ tanıtır. Bowlby’ye göre (1973) bu yaşantılar zihinsel temsillerin temelini oluşturur. Bowlby kuramında (1973, 1982) bu temsilleri “içsel çalışan modeller” olarak açıklar. İçsel çalışan modeller, bebeğin kendisine ve diğerlerine ilişkin bilişlerinden oluşur. Bu modeller, bağlanma stilini belirleyerek gelecekteki duygu, düşünce ve davranışları yönlendirir (Bowlby, 1982). Bağlanma alanında yürütülen çalışmaların ilk dönemlerinde ben ve diğerleri algısının yönlendirdiği bağlanma stilleri günümüzde kaygı ve kaçınma boyutları ile ele alınmaktadır (Bcheraoui ve ark., 2012; Conrad ve ark., 2021; Selçuk ve ark., 2005).

Bowlby (1982) yetişkinlerdeki kaygının, çocukluk deneyimlerinde kök saldığını ve çocuğun sıkıntılı zamanlarda koruyucu bir figürün varlığından emin olamamasına bağlı olduğunu vurgular. Bu durumda ebeveyn (eleştirmesi, reddedmesi, terk etmesi ve ulaşılamaz oluşundan ötürü) ‘yok’ olarak algılanır. Aynı zamanda Bowlby (1973, 1982) aşırı korumacı ve kontrolcü ebeveynlerle yaşamının da kaygı yaratabildiğine dikkat çeker. Araştırmalar, Bowlby'nin klinik sezgilerini desteklenmektedir. Bu çalışmalar; yaygın anksiyete bozukluğu (Bretherton ve Munholland, 2008; Cassidy, 1995; Gardner ve ark., 2019), sosyal fobi (Festa ve Ginsburg, 2011; Knappe ve ark., 2012) panik bozukluk, agorafobi (Someya ve ark., 2000) ve anksiyete bozuklukları olan insanlarda anne tarafından aşırı koruma ve baba tarafından reddedilme

deseni bildirmiştir. Bununla birlikte, diğer çocukluk çağı olumsuz yaşantıları da anksiyete bozukluklarının risk faktörleri olarak tanımlanmıştır. Bunlar arasında ebeveyn kaybı (Bandelow, 1995; Barrera ve Norton, 2009; Slopen ve ark., 2014), ihmal (Green ark., 2010), cinsel istismar (Bandelow ark., 2002; Kendler ve Gardner, 2011) ve fiziksel istismar (Slopen ark., 2014) yer almaktadır. Çoklu ve kronik olumsuzluklar ise riski artırmaktadır (van der Vegt ve ark., 2009). Günümüzde duygusal ihmalin anksiyete bozukluklarının gelişiminde temel rol oynadığı konusunda giderek artan bir fikir birliği vardır (Gardner ve ark., 2019).

Olumsuz çocukluk deneyimleriyle ilgili en yoğun araştırılan alanlardan biri, bağlanmanın hayata etkisi ve bağlanmayla doğrudan ilişkili faktörlerdir. Bu faktörlerin başında gelecekteki ilişkiler, özerklik kazanma süreci, duygu düzenleme gelmektedir. Bu bağlamda yürütülen çalışmaların bulguları, çocukluk istismarı ve ihmal gibi belirli olumsuz çocukluk deneyimlerinin, bakım verenlere karşı güvensiz bağlanma (kaçıncı veya kaygılı) ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu tutarlı şekilde göstermektedir (Bowlby, 1982; Boyacıoğlu ve Sümer, 2011; Hortaçsu ve ark., 1993; Mikulincer ve ark., 2003; Raby ve ark., 2017).

Travma, özellikle çocuklukta kötü muamele veya diğer olumsuz deneyimler bireyin benlik algısını bozar ve psikofizyolojide temel bir değişime neden olur (Shapiro, 2018). Sosyo-duygusal gelişimin (empati ve öz düzenleme) bozulması ve çocukların benliklerine yönelik algılarının çarpıtılması (güvensiz bağlanma oluşumu) çocuklarda sıkça görülen durumlardır ki bunlar daha sonraki süreçlerde ilişkilerde zorluklara yol açabilir (Grady ve ark., 2017). Çocukluk çağında olumsuz deneyimler arttıkça geçmiş travma veya kayıp deneyimlerinin çözümüne yönelik işaretlerin eksikliği ile geçmiş travmayı açıklama konusunda daha büyük zorluklar yaşanmaktadır. Bu durum da ‘çözümlememiş yas’ yaşantıları ile kişiler arası ilişki kurma yetisini güçleştirmektedir (Thomson ve Jaque, 2016).

1.1. İhmale Uğrayan Bireyde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

İhmal, annelerin ve babaların duygusal destek ve duygusal yakınlık içinde yürütmeleri beklenen, bakımla (beslenme, giyim, ev işleri), arkadaşlıklarla, okul çalışmalarıyla veya kariyer olanaklarıyla ilgilenmeme durumunu içeren ilişkilerde tutarsız ve duyarsız ebeveynlik becerileri sergileyerek çocuğu ebeveyn şefkatinden yoksun bırakma davranışlarını kapsamaktadır. İhmal, fiziksel ve duygusal boyutları olan ciddi olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Berry ve ark., 2012; De Bellis, 2005; Masud ve ark., 2019; Valles ve ark., 2019). İhmal, fiziksel ve duygusal boyutlarda görülmektedir. Çalışmalar ihmalin çok sık rastlanılmasına rağmen (Wright ve ark., 2009), anlaşılmasının zor olabileceğine dikkat çekmektedir (Glasser, 2002).

1.1.1. İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

İhmal edilen kararsız bağlanma stiline sahip çocuk, başlangıçta benliğinin ilgi veya endişe kaynağı olduğu konusunda hiçbir deneyime sahip değildir. Duyarlı, tutarlı ve hassas bakıma ve korunmaya ihtiyaçları olduğunu belli etmemeyi öğrenmiştir. Bu anlayış “ben değersizim”i yaşatır yani benlik saygısı düşüktür (Karadeniz, 2020). Yetkinlik ve öz-yeterlilik duyguları da düşük olma eğilimindedir. Bakım verenlerini tahrik edilerek yanıt vermeye zorlar.

Bu durum bazen olumlu, bazen olumsuz sonuçlanır. Çünkü bakım veren de kendi sevgi görmeme, fark edilmeme veya değer verilmeme gibi kaygılarıyla meşguldür. Zihni çocuk bakımı ve ilgi gösterme konularıyla zaman zaman ilgilenir. Sevildiğini hissettiğinde ve stres seviyesi düşük olduğunda, çocuk ile çok ilgili ve hevesli olabilir. Çocuğun sevgi ve ilgi ihtiyaçları rastgele karşılanır. Tüm bu tutarsız ve duyarsız ilişkiler içinde çocuk kendini çaresiz, etkisiz ve edilgen birey olarak modeller. Tecrübe ettiği bu çaresizlik ve etkisizlik duygularıyla bağlantılı olarak, başkalarına bağımlı olma eğilimi gösterir. Çocuk bağlanma figürüyle ilişkide, hem kendi zihninde hem de diğer insanların zihninde duyguların ve davranışların nasıl etkileşimde bulunduğu konusunda olumlu bir anlayış geliştiremez (Howe, 2017; Masud ve ark., 2019).

Bu bireyler özerklik geliştiremez, stresi yönetmez ve kaygı arttıkça duygusal olarak başkalarına bağımlılıkları artar. Girdikleri her tür ilişkide güvence ve onay ararlar. Bu isteklerin reddedilmesi durumunda sevebilirlikleri hakkında büyük bir sıkıntı ve şüphe duyarlar.

1.1.2. İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

Bu bireylerde yakın ilişki kurma konusunda sürekli istek ve beraberinde yoğun kaygı bulunmaktadır. Diğer insanlara, ilgiyi esirgeyecekleri ve alakayı reddedecekleri varsayımıyla yaklaşılır. Kaygılı bağlanma tipindeki birey, diğerlerini yargılayıcı ve değersizleştirici algılar (Peleikis ve ark., 2005). Aşırı hassas etkileşim tarzı vardır. Birey, karşısındakinin yanlış anlaşıldığını ve kötü niyetli bir rolde tasvir edildiğini hissetmeye başlamasıyla doğrulandığını düşünür ve bu tatsız etkileşimden çıkmak için tek yolun ilişkiyi sonlandırmak olacağına inanır. Bu yolla, diğerlerinin zihinsel modellemesi teyit edilir. Sonuç itibarıyla diğer insanlar, bir kez daha, sevgiyi esirgeyen, ilgiyi reddeden ve öz değeri küçümseyen olarak algılanır (Howe, 2017).

1.2. Duygusal İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

1.2.1. Duygusal İhmale Uğramış Bireyde İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

Duygusal ihmal kavramı ebeveyn antipatisi ve rol değişimi ile kendini göstermektedir (Bifulco ve Moran, 1998; Bifulco ve ark., 1994). Ebeveyn antipatisi, bakım verenin çocuğa karşı gösterdiği düşmanlık, reddetme ve soğuk davranışlar ile kardeşlerle ilişkide günah keçisi olarak işaretlenen davranışları içermektedir (Gaskin-Wasson ve ark., 2017; Bifulco ve Moran, 1998; Colonesi ve ark., 2011; Marganska ve ark., 2013).

Bağlanma teorisi, ebeveynlerin çocuğunun ihtiyaçlarına güvenle yaklaşıp, duygusal olarak dikkat göstermeleri durumunda, çocuğun olumlu bir benlik imajı geliştirmesine yardımcı olduğunu öngörürken; çocuk reddedilirse değersiz benlik imajı ve diğer insanların güvenilmez olduğu düşüncesini geliştirebileceğine vurgu yapar (McLaughlin ark., 2014; Riggs ve Kaminski, 2010). Bu durum kaygının artmasına zemin oluşturur (Spinhoven ve ark., 2010; Van Veen ve ark., 2012). Antipatinin var olduğu durumda, ebeveynler çocuğun duygusal ihtiyaçlarını görmezden gelebilir, hatta çocuğu reddedebilir. Bu durum, düşük psikolojik dayanıklılığa sahip olan çocuğun ilişkilerinde takıntılara, düşük özsaygıya, diğerlerine yönelik güvensiz ve çelişkili duygulara ve düşük benlik saygısına sahip olan içsel çalışan

modeller geliştirmesine yol açabilir (Cicchetti ve Toth, 2005).

Ebeveyn antipatisi, bakım verenin eleştirisinin içselleştirilmesi olarak da kabul edilir (Schimmenti, 2012; Schimmenti ve ark., 2015). Eğer eleştiri içselleştirilirse bireyi anksiyete bozukluğu geliştirme riski altına sokabilir. Sachs-Ericsson ve arkadaşları (2006) ebeveynlerin sözlü kötü muamelesinin, çocuklarda öz eleştirel tutumların gelişimine aracılık ederek, kaygı bozukluklarını arttırdığına dikkat çekmektedir. Yoğun kaygıya neden olan ebeveyn antipatisi özellikle bireyin kişilik özelliklerini şekillendirmektedir ve özgünlüğü yordamaktadır (Pellerin, 2005; Robinson ve ark., 2014). Rol değişimi ise çocuğun ev işlerini yapma, kardeş bakımında sorumluluk alma ve ebeveynin bakımını üstlenme gibi ebeveynin sorumluluklarını veya görevlerini yerine getirmeye zorlandığı durumlardır (Bifulco ve ark., 2002).

İşlevsel olmayan, duyguların kapsanmadığı aileler, düşük benlik saygısına ve yaygın anksiyete bozukluklarına zemin hazırlar (Gardner ve ark., 2019; Knappe ve ark., 2012). Çalışmalar (Cassidy, 1995; Cassidy ve ark., 2009) anneden algılanan reddin yüksek, sevginin az olduğu ve annelik rolünün tersine çevirildiği (ebeveynleştirme) durumlarda düşük benlik saygısının kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmektedir.

1.2.2. Duygusal İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

Reddedilen birey zamanla diğer insanların güvenilmez olduğu fikrine alışır. Zamanla, bu içsel çalışan modeller, tüm kişilerarası ilişkilere genellenebilir ve dengeleyemiyorsa, güvensiz ilişki tarzlarına yol açabilir (McLaughlin ark., 2012; Riggs ve Kaminski, 2010). Kaygılı-ambivalent bağlanma örüntülerine sahip birey reddedilme ve ayrılma korkusu yaşar ve ilişkilerde takıntılı davranışlar sergileyebilir.

1.3. Depresif, Pasif ve Fiziksel İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

1.3.1. Depresif, Pasif ve Fiziksel İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

Depresif, pasif ve fiziksel ihmale uğramış benlik zihinsel olarak modellenecek bir varlık gösteremez. Her duruma yayılan bir çaresizlik duygusu vardır; çünkü hiçbir çaba yanıt vermez, hiçbir şey değişmez gibi hissedilir. Öz saygı ve öz yeterlik düşüktür. Bu bireyler donuk ve üzgün görünen çocuklardır. Protesto edecek enerjileri ve iradeleri mevcut değildir. Diğerlerinden beklentileri çok azdır. Erken çocukluk döneminde antisosyal davranışlar sergilemedikleri için otoriteler tarafından gözden kaçabilirler (Bretherton ve Munholland, 2008; Howe, 2017).

1.3.2. Depresif, Pasif ve Fiziksel İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

İhmalkâr ebeveynin zihni zayıf ve pasif bir yapıya sahiptir. Bu yapı, çocukla ilgili bilişsel veya duygusal herhangi bir bilgiyi işlemenin anlamsız olduğu yönündedir. Bunun sonucunda da çocuklar diğerini, ihtiyaç duyulan zamanlarda mevcut olmayan, ilgisiz ve tepkisiz modeller olarak algırlar (Belsky ve Jaffee, 2007; Werner ve Smith, 1992).

Bu bireyin izin verici ihmalkâr bakım vereni çocuğundan duygusal bir talep geldiğinde aşırı tedirgin hissettiğinden bağlanma davranışlarına yanıt veremeyebilir. Kendi ihtiyaçlarıyla meşgul olan bakım veren çocuğunun sıkıntı sinyallerine karşı da duyarsızdır. Bu durum karşısında çocuk uysal olma gibi stratejiler

geliştirerek ebeveynlerinden bir talepte bulunmaz. Bu süreç, çocuğun kabul edilebilirliğini artırabilir ve bakım verenlerin bağlanma önceliği düşük bir ilişkiye gönüllü olmalarını sağlayabilir. Ebeveynin aşırı kaygılı olduğu durumda ise çocuk, sıkıntı ve uyarılma düzeylerini abartarak bakım verenin tepkisini artırabilir (Belsky ve Jaffee, 2007; Murdoch ve O'Connor, 2001; Werner ve Smith, 1992).

Pasif ve depresif ihmal durumunda olan çocuk için durum çok daha karmaşık ve umutsuzdur. Kaçınan ve düzensiz bağlanma stiline sahip çocuk ise bakım verenine karşı savunmacıdır (Howe, 2017; Messman-Moore ve Brown, 2004).

1.4. Fiziksel İstismara Maruz Kalan Bireyde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

İstismar; fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel istismar boyutları ile ele alınmaktadır. Fiziksel istismar; genellikle ebeveynlerden, bazen de diğer yetişkinlerden veya kardeşlerden çocuğa yönelik şiddeti içermektedir (Berry ve ark., 2012; Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2023; McCoy ve Keen, 2014). Duygusal istismar; çocuğa zorbalık, dehşet verme, bilişsel yönden şaşırtma, sömürme, ihtiyaçlarını kasıtlı olarak esirgeme ve değerli nesnelere mahrum bırakmaktır (Glaser, 2002; Taner ve Gökler, 2004). Cinsel istismar, çocuğun cinsel faaliyetlerde kullanılması olarak değerlendirilir (Polat, 2000, 2007). Ekonomik istismar ise; çok erken dönemden itibaren çocuğun arkadaşlarından borç para almaya ve /veya diğerlerini dolandırmaya zorlaması ve ev giderlerine katkıda bulunmak üzere ücretli ya da düşük ücret karşılığında çalıştırılmasıdır (Chowbey, 2017; Fawole, 2008; Küntay ve Özarslan- Dikmen, 2011; Postmus ve ark., 2012; Sanders, 2015). İstismara maruz kalma ihtimali, izin verici ihmalkâr ve otoriter ebeveyn tutumu olan ailelerde daha sıklıkla bulgulanmaktadır (Abar ve ark., 2009; McKinney ve Renk, 2008).

1.4.1. Fiziksel İstismara Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

Fiziksel istismara maruz kalan çocuklar, kendileri hakkında ilgiye ve korunmaya değer bulunmadıklarına dair bir zihinsel temsil geliştirirler. Bu yüzden tehlike veya zarar anlarında kendilerini koruyabilecek veya rahatlatabilecek yetişkinlerin olduğunu hiçbir zaman düşünmezler. Yaralandıklarında fazla tepki göstermezler. Kendilerini toparlarlar ve hayatlarına devam ederler. Hasta olduklarında endişeli ve ilgili bir ebeveynin onlara bakmasını beklemeksizin kendileriyle ilgilenirler. Mutlu olmadıkları durumları kabullenirler. Görünüşte dayanıklı, hatta sert bir imaj sergileyebilirler ancak özsaygıları düşüktür. Bağlanılan figür fiziksel sağlıklarını veya varlıklarını değerli bulmaz. Hatta bakım verenin saldırgan davranışı, çocuğun yok edilmesinin bile düşünülebileceğini ima eder. Bu sebeple benlik güvende ve sağlıklı tutulmaya değer olarak algılanmaz (Howe, 2017).

Fiziksel istismara uğrayan çocuklar hem kendileriyle hem de ebeveynleriyle ilgili zihinsel temsillerinde olumsuz bir imaj sergilerler (katı, cezalandırıcı, reddedici ebeveynler). Kendilerini büyülenerek tasvir etme eğilimindedirler (abartılı yetenekleri ve olağanüstü güçleri olduğunu söyleme). Örneğin çocuk kendini ebeveynlerini veya yaşça büyük bir çocuğu dövecek güçteymiş gibi ifade edebilir. Bu temsillerin nedeni, yaşanan durumu savuşturabilecek biri olarak algılanma isteğidir (Cicchetti ve ark., 2010; Howe, 2017; Toth ve Cicchetti, 2013).

Fiziksel istismara uğrayan çocuklar, kendi kendine yeten, bağımsız ve kontrollü davrandıklarında ebeveyn kabulüne yakın olurlar. Çocuklar duygusal olarak bağımsız olduklarında (bakım veya koruma ihtiyacını ifade etmediklerinde) güvende hissederler. Fiziksel istismara uğrayan çocuklar genellikle sıkıntıdan etkilenmiyor gibi görünseler de gerçekte dışarıya yansıtılmayan yüksek fizyolojik uyarılma içindedirler. Bu korku ve endişenin yüzeye çıkmasına izin vermek çok riskli olduğundan gizlenir. Fiziksel istismara uğrayan çocuklar öfkeli, ancak gerçek duygularını, istismarcı bakım veren yanında göstermemeyi öğrenmişlerdir (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009).

İstismar edilen çocuklara, talepkâr ve zor olan çocukların sevgi, kabul ve korunmayı hak etmeyen değersiz çocuklar olduğu mesajı iletilir. Bu çocuklar ebeveynleri kızdırdıklarında cezalandırılmayı hak ettiklerine inanırlar. Onların algısında ebeveynlerini kızdıran çocuklar, değersiz çocuklardır, azarlanmayı ve sert disiplini hak ederler. Bu durumdan dolayı kendilerini ‘*kötü çocuk*’ olarak etiketler. Anne babalarının kötü davranmasının nedeni olarak da kendilerini görürler (Peleikis ve ark., 2005).

Fiziksel istismara uğrayan çocuklar genellikle ebeveynlerinin davranışlarını düzenleme sorumluluğunu hissederler. Bu nedenle, fiziksel istismara uğrayan birçok çocuk aşırı tetikte ve uyarılmıştır.

1.4.2. Fiziksel İstismara Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

İstismar edilen çocuklar, ihtiyaç veya sıkıntı içinde olduklarında bakım verenin verdiği tepkiler üzerine ‘*diğerleri*’ hakkında bir algı oluşturur. Bu çocuklar rahatlama ya da korunma arayışında bulunsalar bile diğerlerinin reddedici, tehlikeli, tehditkâr ve korkutucu olacağından emindirler. Bu sebeple kendi kendilerine bakmak ve rahatlatmak zorunda hissederler. Beklentileri, başkalarının, talepleri karşısında duygusal olarak erişilemez olacağı yönündedir. Fiziksel istismara maruz kalanlar, ilişkilerin özünden bağımsız bir şekilde, yalnızca araçsal sebeplerle ilişki kurma eğilimindedirler (Greenberg ve Mitchell, 1983; Howe, 2017; Salzinger ve ark. 2001; Pârvan, 2017; Unger ve De Luca, 2014).

1.5. Psikolojik Kötü Muameleye Maruz Kalan Bireyde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

1.5.1. Psikolojik Kötü Muameleye Maruz Kalmış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

Çocuk kendini sevilmeye ve korunmaya değer görmez. Bu nedenle benlik saygısı düşüktür. Ne zaman üzülse, talepte bulunsa ya da ihtiyacını dile getirirse aşağılanan ve alaycı bir şekilde dışlanır. Çocuk bir başkasına güvenme riskini aldığı anda hor görüldüğünü fark eder. Eğer hayatta kalacaksa, asla zayıflığa veya kırılmalığa yer vermemesi gerektiğini öğrenir. Tüm bu mesajlar benliğe agresif bir şekilde güçlü olmasını kodlar. Ancak öfke ve kırgınlık gibi duyguları soğukkanlı, sert bir ebeveynin yanında ifade etmez (Bahmani ve ark., 2022; Cui ve ark., 2005; Howe, 2017; Katz ve Arias, 1999).

1.5.1. Psikolojik Kötü Muamele Yaşamış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

Bakım vereninin ihtiyaç anında müsait ve duyarlı olmadığını deneyimleyen çocuk, diğer insanları sıcak, ilgili, koruyucu ve sevecen olarak modelleyemez. Psikolojik olarak kötü muamele gördüğü için, sıkıntılarını belli ederse reddedileceğini varsayar. Samimi olma olasılığı yüksek olan ilişkilere karşı ihtiyatlı

davranır. Bastırılmış ve mekanik bir tarz, güçlü veya düşmanca görünen insanlarla olan ilişkilerini karakterize eder. Özellikle düşmanca algılanan kişilerle olan stresli ilişkilerde yoğun kaygılıdır. Diğer kişinin beklentilerine uygun davranmaya çalışırken artan bir kaygı hisseder. Davranışlarının 'yeterince iyi' bulunması için çabalarırken çok yorulur (Cui ve ark., 2005; Howe, 2017; Greenwald ve Banaji, 1995).

Çocuğa verilen temel mesaj, rahatsız edici olduğudur. Bu reddedici ve eleştirel içerikten oluşan mesaj korku ve gerilimi tetikler. Çocuğun olgunlaşan içsel çalışan modeli, kendini zayıflık ve kırılmanın içinde, diğerlerini de tehlikeli algılar ancak küçümsenmemek için belli etmek istemez. Bu çocuklar, kardeşlerine, akranlarına ve zayıf yetişkinlere karşı sözlü tacizde bulunabilir ve onları küçük düşürebilir (Glaser, 2002).

1.6. Fiziksel İstismar ve İhmale Uğramış Bireylerde Zihinsel Temsillerin Gelişimi

1.6.1. Fiziksel İstismar ve İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

İstismarcı ve ihmalkâr ebeveynler (Sarhoş bir baba size sevgi dolu bir şekilde dokunurken aniden yüzünüze kusuyor, anneniz sizi kilerde kilitleyerek farelerin gözlerinizi yemesini diliyor, üvey ebeveyniniz kolunuzu kırana kadar sıkıyor, vb.) çocuğun ihtiyaçlarını ve duygusal durumunu düşünmeye ilgi duymazlar veya bunu yapabilecek yetiye sahip değillerdir. Bu nedenle çocuklarının zihinsel durumlarına (istekleri, düşünceleri ve duyguları) yönelik kapsayıcılık sergilemezler. Çocuklar bakım verenlerini tahmin edilemez ve tepkisiz olarak algırlar. Üstelik ebeveynlerin yaptığı birçok şey korkutucu, kafa karıştırıcı veya rahatsız edicidir. Sonuç olarak, çocuk ile bakım vereni arasında bir uyumsuzluk vardır. Bu nedenle çocuklar öngörülemez tehditlere ve tehlikelere maruz kalabileceklerini düşünebilirler. Kendilerini hem güçlü hem de kötü hissederler. Bakım verenlerini rahatsız etmek, düzenlerini bozarak istemezler. Korkutucu ve şiddet içeren olaylar, genellikle aniden ve durduk yere gerçekleşir. Bu durum, çocuğa, yaptıklarıyla diğer insanların nasıl davranabileceği arasında bir ilişki olmadığını öğretir. Kendilerini dışa vurma yollarında (resim yaparken, hikâye anlatırken vb.) kaos ve şiddet içerikleri ağır basar. Hikâyelerde canavarlar belirir ve insanların kollarını ve başlarını ısırır. Yangınlar alevlenip evleri ve insanları yakar. Bu çocuklar için hayat, aniden gelişen ve açıklanamayan, tehlikeli ve de korkutucu olaylarla doludur. Benliklerini tehlikeli ve korkutucu güçlere karşı saldırgan ve zaman zaman da kontrol sahibi olarak modelleseler de rahatlama ve güven hissi geçicidir. Canavarlar, kötü ruhlar, depresyonlar ve fırtınalar hikâyelerinde ve resimlerinde tekrar tekrar ortaya çıkar. Kurgularındaki bu kaotik ve vahşi sahneler, yalnız, bakım ve koruma olmadan büyüyen çocukların nasıl hissettiği konusunda güçlü ipuçları vermektedir. Agresif kontrol stratejileri bir süre işe yarar (tehlikeli güçleri yenerek ve uzak tutarak kendilerini güçlü ve büyük gösterirler) ancak anlattıkları hikâyeler hayatlarına yansiyabilir (Howe, 2017).

Bu bağlamda gelişen parçalanmış benliğin bir yerinde, güçlü ve kötü olma duygusu bulunur, çünkü diğer insanların kontrolünü kaybetmesi çocuğun korkmasına neden olur. Bu çocuklar hem kendi zihinlerinin veya hem de diğerlerinin zihinlerinin nasıl çalıştığını bilmediklerinden, düşüncelerin, duyguların ve davranışların rastlantısal gerçekleştiğine inanırlar. Onlara göre davranışlar dünyası ile '*amaçlı zihinler*' arasında bir ilişki yoktur. Bu sebeple, nedensel düşüncede bir eksiklik vardır. Başkalarının bakış

açısından dünyayı görebilme ve zihinlerini anlama yeteneği olmadan, empati, ahlak veya pişmanlık için de bir temel bulunmaz. Bu da çocuklarda kötülük yapma ve şiddet içeren davranışlarda bulunma kapasitesini arttırır (Howe, 2017).

Kendi eylemlerimiz üzerindeki ‘*sahiplik duygusu*’ duyarlı, tutarlı ve hassas bakım ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkar. Benliğe dair etkinlik ve yetkinlik duygumuz gelişirken, özgür, bilinçli ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak kendimizi deneyimlemeye başlarız. Bu şekilde benlik, değerli, sağlam ve bütün hissetmeye başlar. İstismar ve ihmal edilen çocukların özelliklerinden biri ise, benliğe yayılmış bir boşluk hissidir (Webb, 2020). Birçoğu, kendini yabancılaşmış, gerçekdışı ve tutarsız hisseder. Gelişimsel açıdan değerlendirildiğinde çocukların durumu, özellikle neden-sonuç ilişkisi düşüncesinin olmaması, eylemlerin düşüncenin yerini aldığı bebeklik dönemine denktir. Bir bebek için bir eylemin anlamı tamamen gözlemlenebilir sonuçlarına dayanır (Fonagy, 2000). Bu çocuklar diğerinin zihninden geçenleri anlama yeteneği geliştiremedikleri için bebeklik düzeyinde kalabilirler. Çocuklar diğerlerine ihtiyaç duyduğunda ya da onları tehdit olarak algıladığında, istismar edebilir, sömürebilir veya nesne gibi davranabilir. Fonagy (2000: 24) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "*bu düzeyde işlev gören bir genç, diğer zihinlerle yalnızca fiziksel eylemler aracılığıyla etkileşime geçebilir.*". Bu tür saldırgan davranışlar, çocuğun veya ergenin kendini karmaşık, endişeli veya tehdit altında hissettiği durumlarda diğer insanları kontrol etme ihtiyacının bir kanıtıdır. Büyük bir korku ve tehdit altında hisseden, duygusal aşırı uyarılma yaşayan ve gelişimsel açıdan bebeklik çağına olan çocuk/ergen zihni aşırı yüklemeye başladıkça tamamen çöker.

1.6.2. Fiziksel İstismar ve İhmale Uğramış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

Fiziksel istismar ve ihmale uğramış çocuklar, ihtiyaç ve tehlike anında diğerlerinin duygusal olarak tepkisiz ve ulaşılamaz olduğunu düşünürler. Talepte bulunsalar da reddedileceklerine dair temsiller geliştirmişlerdir. Zihinselleştirme yeteneğine sahip olmadıkları için, sosyal anlayış düzeyleri de zayıftır. Bu nedenle diğer insanları öngörülemez, tehditkâr ve tehlikeli olarak algırlar. Birçok olaya anlam veremeseler de gergin hissederler. Kontrolcü çocuklarda aşırı uyarılmışlık (hipervijilans) görülür. Bu çocuklar “her an her şey olabilir” düşüncelerinden dolayı gevşemeyi de tehlikeli olarak algırlar. Hatta bazı çocuklar uyumayı riskli bulabilir, erken uyanırlar, geceleri tekrar tekrar kalkarlar veya sabahın erken saatlerinde dışarıda dolaşırken bulunabilirler.

İstismar ve reddedilme, ihmal ve travma yaşayan çocuklar diğerlerine güvenmezler. Bakım verenlere güvenememe veya yakın ilişkilerde kendini güvende hissetme konusundaki bu yetersizlik, koruyucu ebeveynler ve evlat edinenlere de yansıtılabilir (Howe, 2017).

1.7. Kronik İhmal ve İstismara Maruz Kalan Bireyde Zihinsel Temsiller

1.7.1. Kronik İhmal ve İstismara Maruz Kalmış İçsel Çalışan Modellerde Ben Algısı

Ben algısı, kurulan ilişkiler sonucu bir zihinden diğerine aktarma etkileşimlerinin sonucunda ortaya çıkarak şekillenir. Fonagy ve arkadaşları (2002), bu alışverişi ‘*zihinselleştirme*’ olarak tanımlarken, Meins

ve ve Fernyhough (1999) bu duruma ‘*mind-mindedness*’¹ (bilinçli düşüncelilik) adını vermektedir (akt. Meins ve Fernyhough, 2015). Ebeveynler bebekleriyle etkileşim hâlinde olduklarında, kendi zihinsel ve duygusal durumlarını geri bildirim olarak yansıtırlar. Aynı zamanda çocuğa kendi psikolojik durumlarını da bildirerek, zihinler arasında çift yönlü bir zihin durumu bilgisi trafiği oluştururlar. Bu şekilde çocuklar, kim olduklarını öğrenirler. Çocuklar bu tür bol uyaranlı ve hassas ilişkilerde kendilerini ilgi çekici, değerli, etkileyici ve sevilmiş hissedebilirler (Howe, 2017).

Buna karşılık, ağır yoksunluk ve kronik ihmal yaşayan çocuklar anlayışsız ve ilgisiz bir çevrede bulunurlar. Korku ve kafa karışıklığı gibi aşırı duygularla başa çıkmak zorunda kalırlar. Bu ortamda gelişen zihinler bütünlükten yoksun kalacaklardır. Bu durum benlik oluşumunu etkiler ve zayıf bir ben algısına işaret eder. Çocukta dürtü kontrolü de zayıftır. Bu aşırı koşullar altında, empati gelişimi, sosyal gerçeklik ve oyun oynama gibi yetenekler başarısızca sergilenir. İçsel çalışan model, benliği sevilme ve değersiz olarak temsil eder (Peleikis ve ark., 2005). Bazı durumlarda, benlik algısı tutarsız olur. Benlik ile diğerleri arasındaki sınırlar belirsizleşir. İhtiyaçlar, arzular, istekler, düşünceler, yansıtma ve sosyal anlayış tarafından düzenlenemez. Değersiz olduğuna inanan benlik, olayları değiştirmek veya insanları etkilemek konusunda çaresizdir. Bu çocuklar özellikle yaş aldıkça risk almak ister ve kendilerini tehlikeli durumlara sokarlar (Trafiğin yoğun olduğu bir yerde dikkatsizce karşıdan karşıya geçme, yabancılara ihtiyat veya korku olmadan yaklaşma vb.). Güvenli bağlanan çocuklar tehlikeleri hızla anlarlar ve tehlikeden korunmaya değer olduklarını öğrenmişlerdir, ihmal edilmiş çocuklarsa bu deneyimden mahrum kalmışlardır.

1.7.2. Kronik İhmal ve İstismara Maruz Kalmış İçsel Çalışan Modellerde Diğerleri Algısı

Aşırı düzeyde ihmal edilmiş çocuklar, ihtiyaç ve sıkıntı anlarında diğerinin olmayacağı düşüncesine sahiptir. Düşünceli ebeveynlerle yetişmedikleri için ilişkileri değerli, önemli ve anlamlı olarak algılanmazlar. Onlara göre ilişkiler araçsaldır ve bazı acil ihtiyaçları karşılama girişimlerine dayanır. İhtiyaç karşılandıktan sonra, ilişkinin amacı yerine gelmiş olur. Bu sebeple kendi bakım verenleri gidip yerine bir başkası geldiğinde rahatsız olmazlar. Diğerleri temel ihtiyaçlarını (yiyecek, ilgi, para ve cinsellik) giderdiği sürece, değiştirilebilir hâle gelir. Bu çocuklar yetişkinlerin ulaşılabilir olduğuna güvenmediklerinden onlarla kurdukları ilişkilere duygusal yatırım yapmazlar. Diğerlerini kayıtsız, sevgisiz ve soğuk deneyimledikleri için ilişkileri rastlantısal ve çatışmalıdır. Kurumlarda büyüyen ve aşırı ihmal edilmiş bazı çocuklar, yeni ailelerine fazla şans vermezler. Kişilerle özgün ilişkiler kurmaz, ihtiyaç anlarında, yanında bulunan herhangi bir yetişkine başvururlar (Howe, 2017).

Çalışma, sevgi ve bağlılık duyma yeteneğini ifade eden (Bowlby, 1969, 1982) hayatta kalma şansını arttıran ve stresli deneyimlerde başa çıkma becerilerini yönlendiren (Bifulco ve Thomas, 2012; Flaherty ve ark., 2009, Flaherty ve Sadler, 2011) bağlanma örüntülerinin çocukluk çağında travmaları yaşayan insan

¹ Mind-mindedness, gelişim psikolojisinde yer alan bir kavramdır. Bakım verenin, çocuğunu yalnızca tatmin edilmesi gereken ihtiyaçları olan bir varlık olarak değil, akli olan bir birey olarak görme eğilimini ifade eder. Mind-mindedness, başka bir kişiye karşı kasıtlı duruşu benimsemeyi içerir.

yavrusunda nasıl şekillendiğinin belirlenmesi amacıyla önem taşımaktadır.

Araştırmanın amacı, kültürümüzde yürütülen çalışmalar dışında olumsuz çocukluk yaşantısı olan genç ve orta yetişkinlerin zihinsel temsillerinin incelenmesidir.

Çalışmanın alt amaçları:

1. Olumsuz çocukluk yaşantılarını içeren ve örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu çalışmalar bağlanma örtüntülerindeki ben algısını nasıl açıklamaktadır?

2. Olumsuz çocukluk yaşantılarını içeren ve örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu çalışmalar bağlanma örtüntülerindeki diğerleri algısını nasıl açıklamaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma sistematik derleme olarak hazırlanmıştır. Sistematik derleme çalışması alanyazın incelemesiyle bir konuda elde edilen bilgileri özetlemeyi ve sentezlemeyi amaçlamaktadır (Hanley ve Cutts, 2013).

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Bu derleme çalışması kapsamında yer alan araştırmalar aşağıda belirlenen dahil etme ölçütleri dikkate alınarak belirlenmiştir:

- Araştırmaların Türkiye örnekleminde gerçekleştirilmiş olması,
- Çalışma grubunun genç ve orta yetişkinlerden oluşuyor olması,
- Araştırmanın, bir ulusal veya uluslararası bilimsel dergide basılmış ya da basım aşamasında olması, basılmış kitap veya kitap bölümü olarak yayımlanmış olması ya da lisansüstü tez çalışmalarından birinde hazırlanmış olması,

Dahil edilecek araştırmaları saptamak amacıyla yapılan literatür taraması 1 Temmuz 2023- 1 Eylül 2023 tarihleri arasında ULAKBİM, Google Akademik veri tabanları ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tez tarama motoru üzerinden yürütülmüştür. Türkçe “çocukluk çağı travması”, “bağlanma”, “yetişkin” anahtar sözcükleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda yukarıda belirtilen kriterler temel alınarak 1999-2023 tarihleri arasında Türkiye örnekleminde gerçekleştirilen 22 çalışma incelenmiştir. Ulaşılan 22 çalışma içerisinden kriterlere uygun olduğu düşünülen 9 araştırma derleme çalışmasına dahil edilmiştir. Dahil edilen çalışmalar; çalışmayı yürüten/yürütenler, çalışanın gerçekleştirildiği yıl, değişkenler, örneklem sayısı, kullanılan ölçekler ve bulgular başlıklar altında betimlenerek derlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Ölçeklere Ait Bilgiler

Yazar	Değişkenler	Çalışma Grubu	Veri Toplama Teknikleri
Sezer ve ark., 2023	Çocukluk çağı ruhsal travmaları, savunma mekanizmaları ve bağlanma biçimleri	n=583	Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği, Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği ve Savunma Biçimleri Testi
Aksoy, 2023	Çocukluk çağı travmaları, bağlanma stilleri, çekingen kişilik inançları	n=393	Kişilik İnançları Ölçeği, Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği ve Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II
Seyfeli ve Şener, 2022	Madde bağımlılığı, çocukluk çağı travmaları ve bağlanma stilleri	n=279	Alkol, Sigara ve Madde Tutulumu Tarama Testi (ASSIST), Çocukluk Çağı Travmalar Ölçeği (ÇÇTÖ), Üç boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği (ÜBBSÜ)
Gençoğlu, 2021	Çocukluk çağı travmaları, bağlanma stilleri, cinsel tutumlar	n= 412	Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, İlişki Ölçekleri Anketi, Hendrick Cinsel Tutum Ölçeği-Kısa Formu
Kara, 2019	İlişkisel yılmazlık, evlilikte öz yetkinlik, bağlanma ve örselenme yaşantıları	n=531	Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği, İlişkisel Yılmazlık Ölçeği, Evlilikte Öz Yetkinlik Ölçeği, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri II
Kurtuldu, 2019	Çocukluk çağı travmaları, romantik ilişkiler	n=300	Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanter
Dülger, 2019	Çocukluk çağı travmaları, bağlanma stilleri ve baş etme stilleri	n=133	Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği, Yakın İlişkide Yaşantılar Envanteri ve Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği
Çelebi ve Polat, 2018	Çocukluk çağı travmaları, bağlanma stilleri ve evlilik doyumu	n= 95	Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II, İlişkilerde Mutluluk Ölçeği, Sorun Tarama Ölçeği, Semptom Değerlendirme Ölçeği
İnan, 2015	Travma, bağlanma, ruhsal dayanıklılık Kavramları	n=138	Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri II ve Conner Davidson Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

3. BULGULAR

Çalışmaya dâhil edilen çalışmaların bulguları şu şekildedir:

Duygusal istismar ile immatür savunma biçimini kullanma arasındaki ilişkide kaçınan bağlanmanın, fiziksel ihmal ile immatür savunma biçimini kullanma arasındaki ilişkide kaygılı-kararsız bağlanmanın düzenleyici etkisi olduğu belirlenmiştir (Sezer ve ark., 2023).

Çocukluk çağı olumsuz yaşantılarından duygusal istismar ve ebeveynin aşırı koruma-kontrol davranışının çekingen kişilik inançları üzerinde pozitif yönde yordayıcı etkisi bulunduğunu göstermektedir. Erken dönemde maruz kalınan duygusal ihmalin, çekingen kişilik inançları üzerindeki yordayıcılık etkisinin erişkinlik dönemi kaygılı bağlanma stili üzerinden sağlandığı bildirilmektedir (Aksoy, 2023).

Madde bağımlılığı olan yetişkinlerin çocukluklarında çoğunlukla travmaya maruz kaldıkları ve çocukluk çağı travmaları ile bağlanma stillerinin madde bağımlılığını yordadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre güvenli bağlanma düzeyi arttıkça alkol bağımlılığı düzeyi azalmaktadır. Kaçınan ve kaygılı/kararsız bağlanma düzeyinde gerçekleşen artış alkol bağımlılığı düzeyinde de artışa neden olmaktadır (Seyfeli ve Şener, 2022).

Saplantılı bağlanma puanları ile cinsel tutum araç olarak değerlendirme boyut puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Kayıtsız bağlanma puanları ile cinsel tutum onaylayıcılık, araç olarak değerlendirme ve HCTÖ-KF-toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Korkulu bağlanma ve kayıtsız bağlanma puanlarının cinsel tutum toplam puanlarını istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordadığı belirlenmiştir (Gençoğlu, 2021).

Kaygılı ve kaçınmacı bağlanma ile çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının, evlilikte öz yeterliliği negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Bu durumda, kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stillerinin, çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ile evlilikte öz yeterlilik arasında kısmi aracılık etkisi gösterdiği bulunmuştur (Kara, 2009).

Çocukluk çağı travmaları ve bağlanmaya ilişkin kaygı puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Duygusal ve fiziksel ihmal, fiziksel ve cinsel istismar arttıkça bağlanmaya ilişkin kaygı ve kaçınma düzeyleri de artmaktadır. Çocukluk çağı travmaları, bağlanmaya ilişkin kaçınma düzeylerini arttırmaktadır (Kurtuldu, 2019).

Düşük düzeyde çocukluk çağı örselenmesine uğrayanlarda güvenli, saplantılı ve kayıtsız bağlanma stillerini, yüksek düzeyde çocukluk çağı örselenmesine uğrayanlarda ise saplantılı, güvenli ve korkulu bağlanma stillerini kullanma daha yüksektir. Çocukluk döneminde yüksek fiziksel istismara maruz kalan yetişkinler güvenli, saplantılı ve korkulu; düşük düzeyde maruz kalanlar ise güvenli, saplantılı ve kayıtsız bağlanma stilli geliştirme eğilimindedir. Bağlanma stili ile çocuklukta duygusal ve cinsel istismara maruz kalma arasında ilişki saptanmamıştır (Dülger, 2019).

Bağlanma örüntüleri, psikolojik iyi oluş ve travmatik yaşantılar ile evlilik doyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan istatistik sonuçlarına göre, evlilik doyumu ve bağlanma örüntüleri, psikolojik iyi oluş ve travmatik yaşantılar arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Çelebi ve Polat, 2018).

Çocukluk çağı ihmal ve istismarı, çocukluk çağı cinsel istismar, yetişkin cinsel şiddet, yaşam boyu cinsel şiddet yaşantısı bulunan katılımcılarda güvensiz bağlanma, kaygılı bağlanma ve kaçınan bağlanma puanları bu tür yaşantıları olmayan katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur (İnan, 2015).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmaya “bağlanma stilleri” ve “çocukluk çağı travmaları” anahtar kelimeleri ile yürütülen, örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu 9 araştırma dahil edilmiştir. Bu araştırmaların bulguları mevcut çalışmada içsel çalışan modeller açısından ele alınmış, erken dönem olumsuz çocukluk yaşantılarının genç ve orta yetişkinlikte içsel çalışan modellerdeki ben ve diğerleri algısını nasıl şekillendirdiği açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1. İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Diğerinin sevgi ve ilgisinin güvenilir olmadığını, ihtiyaç duyulduğunda bulamayacağını öğrenmiştir. Bu bağlamda gelişen zihinsel modelde, fark edilmenin tek yolu, sıkıntı, ihtiyaç ve arzunun seviyesini yükseltmek olarak görülür. Birey diğerlerinin sevgisini, onayını ya da takdirini almak için kışkırtmaları gerektiğine inanır. Talepkar olma ve duygusal baskı kurma eğilimindedir. Diğerlerinin ilgisini ve sevgisini kontrol etmeye çalışırlar. Abartılı somurtkanlık ve terk etme tehditleri gibi aşırı davranışlarda bulunabilir. Birey bu davranışları tüm kaygılı davranışlarda olduğu gibi yüksek duygusal yoğunlukta sergiler. Bu tür davranışlarda yer alan sinyaller, sıkıntı, acı ve savunmasızlık işaretleri taşır ve bu işaretler, daha önce sevgi ve ilgiyi esirgeyen olarak deneyimlenen diğer kişiyi ilgili bir tepki vermeye iter. Aslında, duygusal olarak yaralanmış bir halde ayrılma tehdidinde bulunulurken niyet, diğer kişinin ilgisinin yeniden uyandırılması adına bakım içgüdülerini tetiklemeye çalışmaktır (Howe, 2017).

4.2. Duygusal İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Çocuğun olumlu, özgün benlik geliştirmesi ve benlik saygısının yüksek olması için içinde bulunduğu ailede güven verici ilişkileri deneyimlemesi gerekir. Özellikle ebeveynlerin hassasiyeti, hoşgörüsü ve esneklik düzeylerinin yüksek olması önemlidir (Fonseca ve ark. 2020; Rodriguez, 2010). Duygusal ihmale uğramış “kendisi” olmasına izin verilemeyen kişi benliği ile bütünleşemez (Howe, 2017; Milner ve Chilamkurti, 1991; VanMeter ve ark. 2021). Bu bireyler diğerlerine güvenmemelerine rağmen sosyal temas ve yakın ilişkiler kurmak isterler. Girişimlerini ya reddedilme korkusu engeller ya da aşırı onaylanma ihtiyaçları zora sokar. Özce, yolunda gitmeyen ilişkiler kurarlar.

4.3. Depresif, Pasif ve Fiziksel İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Çocuğun ‘ben’ ve ‘diğerleri’ arasındaki ilişkide net ve tutarlı zihinsel temsilleri bulunmaz. Duygusal ve bilişsel deneyimden mahrum kalan, ihtiyaç anında bakım görme davranışından yoksun

bırakılan, duygu ve davranışların nasıl etkileşime girdiğine dair herhangi bir bilgi sahibi olmayan çocuk; kişilerarası herhangi bir model geliştirmede zorlanır. Çocuk ihtiyaçlarında diğerlerini ulaşılamaz olarak temsil ederken, kendini ise bakım ve koruma sağlamaya yeteneksiz olarak görür. Bu zihinsel modelleme, mevcut olmayan bir bilişsel faaliyet düzeyini ima eder. Pasif olarak ihmal edilen çocuklar, sosyal ve duygusal işleme yeteneklerinin büyük bir kısmını geliştiremez hatta mevcut olanı da kapatır. Sonuç atalet ve pasifliktir. Yaşam, çocuğun etkilemeye dair neredeyse hiç çaba sarf etmediği şekilde devam eder (veya etmez). Gerçeklik hakkında bilgiyi düzenlemek için duygu veya biliş kullanmaz, hem ilişkilere hem de öğrenmeye kapıları kapatır (Crittenden, 1999; Howe, 2017).

4.4. Fiziksel İstismar Yaşamış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Fiziksel istismara maruz kalan ailelerde büyüyen çocuğun algısında sevgi, ilgi ve koruma güç temelinde dağıtılır (Crittenden, 1995). Birey güçlü ve saldırgan olanların ilişkilerden istediklerini elde edebileceğini öğrenir. Diğerleri güçlü ve tehlikeli olarak algılandığında, zarar görmemek için uyumlu ve boyun eğici olmak en iyi yoldur. Güce sahip olanları tahrik etmemek gerektiğine inanır. Çünkü istismara uğramış çocuğun deneyimlerine göre, saldırgan ve güçlü olanları rahatsız etmek tehlikelidir. Uyumlu olmak başlangıçta güvenliği artırma açısından makul olsa da bu mekanizma, günlük ilişkilerde karşılıklık, müzakere ve birliktelik kavramlarını anlamakta sorun yaşandıkça, giderek uyumsuz hâle gelir. İstismar edilen çocuklar duygusal zekâ ve duygu düzenleme yeteneğinden yoksundur. Kendi duygusal durumlarını tanımak ve üzerinde düşünmek konusunda zorluk yaşadıkları gibi, diğer insanların zihinsel durumlarının tam olarak ne olabileceğini de doğru bir şekilde okuma konusunda sorunlar yaşarlar (Howe, 2017).

Bu çocuklarda diğerlerine karşı sadece öfke ve saldırganlık gibi duyguların farkındalığı artmıştır. Diğerlerinin sevgi ve ilgi göstermeye hazır olduklarını tanımak konusunda zayıf kalırlar. Fiziksel istismara uğramış çocuklar; rol yapma, mizah, işbirlikçi oyun ve empati konularında becerikli değillerdir. Bu nedenle, yakın ve talepkâr ilişkilere duygusal eksiklik ve zayıf sosyal anlayışla yaklaşırlar. Örneğin, istismar edilen çocuklar, kendilerinden hoşlanmayan çocukları en iyi arkadaşları olarak adlandırabilirler. Yaşıtları arasında genellikle popüler değillerdir. Küçük çocukken, istismar eden bakım verenlerine takıntılı bir şekilde uyum sağlasalar da, genellikle kardeşlerine ve yaşıtalarına karşı saldırgan davranışlar sergilerler (Greenberg ve Mitchell, 1983; Howe, 2017; Salzinger ve ark. 2001; Unger ve De Luca, 2014).

İstismara uğramış çocuklar, zor sosyal durumlar, öfke ve diğer olumsuz duygularla karşılaştıklarında daha fazla sıkıntı ve uyarılma gösterirler. Duygu ketlemesinin ve zayıf duygul düzenlemenin kümülatif etkisi, sosyal ilişkileri giderek daha stresli ve sorunlu hale getirir. Öfke, saldırganlık ve depresyon genellikle bu durumun sonucudur. Ancak, istismara uğrayan çocuklar kendilerini güçlü olarak algıarlarsa, o zaman ebeveynleri gibi güç kullanarak ilişkide istediklerini elde edebilirler. Bu nedenle fiziksel istismara uğrayan çocuklar, kardeşlerine ve daha zayıf akranlarına zorbalık yaparlar. Bir yetişkinin güçsüz olduğuna inandıklarında, yine saldırgan davranırlar. Otoriteden yoksun öğretmenler veya savunmasız görünen ebeveynler hor görülerek şiddete maruz kalabilir. En büyük ve en güçlü çocuk, çatışmayı başlatma ve uzatma olasılığı en yüksek olandır. Sadece güçlü olanın hayatta kalması, fiziksel

olarak istismara uğramış çocuğun deneyimidir. Ebeveynlerinde olduğu gibi, incinebilirlik endişe ve tehlike duygusunu tetikler. Bu nedenle küçümseyicidirler ve hem başkalarındaki hem de kendilerindeki zayıflığı önemsemezler. Zayıflık içinde bulunulması aptalca bir durumdur; kişiyi saldırıya ve incinmeye açık hâle getirir. Unger ve De Luca (2014) bu kişileri kaçınan bağlananlar olarak tanımlamaktadırlar.

4.5. Duygusal İstismara Maruz Kalmış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Bu temsillere sahip bireyde, diğer insanlara bağımlı olmak güvenli değildir. Yakınlık, reddedilme ve incinme duygularını çağırır. Kendini bırakmak ve güvenmek doğru bulunmaz. Diğer insanların ihtiyaç anında müsait olmadığını varsayarlar. Kendine güvenmek, dikkatli olmak ve duygusal olarak mesafeli olmak yaşamının en güvenli yoludur. Yaş aldıkça diğerlerini sindirme, düşmanca ve saldırganca davranma olasılıkları yükselir. Başkalarına karşı savunmacı/düşmanca ve araçsal bir tutum geliştirirler. İlişkilerde karşılıklılık eksiktir. İlişkiler, kaçınma, saldırganlık ve şüphe hisleriyle yönlendirilen, kafa karıştırıcı olaylar olarak deneyimlenir. Başkalarıyla olan ilişkiler belirsiz ve tehdit edici bulunduğu, düşmanca reddetme, ayrılma, hor görme, değersizleştirme vb. savunma mekanizmaları kullanılır (Bahmani ve ark., 2022; Howe, 2017; Mak ve ark., 2020; Young ve Widom, 2014; Yafe, 2021).

4.6. Ekonomik İstismar Yaşamış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Çocuğu en temel hakkı olan oyundan mahrum bırakan ekonomik istismarın sağlık üzerinde yıkıcı etkileri vardır (Ahad ve ark., 2020; Ahad ve ark., 2021). Çocuğun çalışması özellikle de yaşından büyük bir olgunluk beklentisi gelişim alanlarına zarar verir. Alan yazında konu üzerine yürütülen sınırlı çalışmaların sonuçları, bağlamsal farklılıklar olmakla birlikte bu istismar türüne tek ebeveynli ailelerde daha sık rastlandığına dikkat çeker (Ridge, 2017). Ekonomik istismara uğrayanların ileriki yaşantılarını konu alan araştırmalara nadir rastlanmaktadır. Callaghan ve arkadaşlarının (2018) çalışması ekonomik istismarın uzun vadeli etkilerine dikkat çeker. Sayılı çalışmaların çıktıkları (Adams ve ark., 2013; Huang ve ark., 2013) özellikle erken dönemden itibaren ekonomik istismara uğrayan kadınların ileriki yıllarda da partnerleri tarafından ekonomik olarak istismar edilmeye devam edildiklerini vurgular. Bu da düşük benlik saygısı ve özyeterlilik olarak açıklanabilir (Adams ve ark., 2008). Ebeveynlerinin hem fiziksel hem de ekonomik olarak istismar ettiği kız çocuklarının zayıf anne figürlerinin olması dikkat çekicidir. Bu durum kızların benliklerini olumsuz etkilemektedir (Adams ve ark., 2013; Bruno, 2018).

Benliğin şekillenmesinde temel bakım veren olarak karşımıza çıkan anne, kapsayıcılıktan uzaktır. Bu da çocuğun istenmediğini hissederek kendini değersiz algılamasına neden olur (Youell, 2006) ve öz saygısını düşürür (Alessandri ve ark., 2016; Martin ve ark., 2017; Teicher ve Samson, 2016; Wagaman, 2011). Hedef koyamaz, ilerleyemez ve kendine güvensiz hâle gelir (Gvion ve Fachler, 2015).

Bu düşük benlik saygısı ve değersizlik depresyonu getirir (Orth ve ark., 2014). Bu bağlamda kırılabilirlik artan ve başa çıkma becerileri yetersiz kalan birey, diğerleri ile ilişkiye girmek, yakınlık kurmak için gerekli öz değerlere sahip değildir (Shane, 2006). Tüm bu yaşananlar eğer çocuk devam ediyorsa okul terkinde getirebilir (Bademci ve ark., 2018).

Bu çocuklar emek vererek çalıştıkları elinden alındığı için kimseye güvenmez ve kazançları ile kendi hayatlarını kurmak isteğiyle sokakta yaşamayı (onlar gibi diğer çocuklarla kalmayı) tercih edebilirler. Aydın (2019) sokakta yaşayan ve çalışan çocukların ekonomik istismara uğrama riskinin daha yüksek olduğuna dikkat çeker. Çocuklar kaçırılma, şiddete, fiziksel ve cinsel istismara uğrama tehlikesi yaşamaktadır. Bu da diğerleri algısının olumsuz gelişmesine neden olabilir.

4.7. Cinsel İstismar Yaşamış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Birey sıkıntılı zamanlarda bakım vereninin duyarlı, tutarlı ve hassas karşılık vermesiyle güvenli bağlanma örüntüleri geliştirir. Ebeveynlere olan fiziksel veya algılanan bu yakınlık sayesinde öz güven gelişir (Bowlby, 1982). Eğer ebeveyn çocuğun yanında olmuyor/ olmayı tercih etmiyor/ görmezden geliyorsa ya da düşmanca, cezalandırıcı, aşırı müdahaleci, tutarsız veya duyarsız bir şekilde yanıt veriyorsa güvensiz bağlanma desenleri gelişir (Ainsworth ve ark., 1997). Bu durum benliği aşağılık duygusu ile donatarak düşük öz saygıya ve güçsüzlük duygusuna neden olur (Akbaş, 2001; Musliner ve Singer, 2014).

Cinsel istismar sonucu oluşan ben algısı ile diğerleri inancına sahip bireylerle yürütülen ve değişkenlerinden biri benlik saygısı olan çalışmaların bulguları; yaşanan utanca (MacGinley, 2019), yakın ilişki kurmada güçlüğü, yalnızlık hissine ve yoğun kaygıya (Barth ve ark., 2013; Dokgöz ve Kar, 2017; Fergusson ve ark., 2013; Gauthier-Duchesne ve ark., 2022) dikkat çekmektedir. Bu çocuklarda depresyon, kendine zarar verici davranışlar (Polat, 2000), aşağılık duygusu, sosyal çevreden uzaklaşma gözlenebilir. Tüm bunlar gelecekle ilgili beklentiler ve umutsuzluk ile ilişkilidir (Quchani ve ark., 2021). Hem kendini hem de diğerlerini olumsuz algılayarak içsel çalışan modeller geliştiren çocukta kızgınlık, öfke ve düşmanlık gibi duygular yoğunudur (Greenberg ve Mitchell, 1983; Greenwald ve Banaji, 1995).

Cinsel istismar kurbanlarında dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu da daha sık gözlenmektedir (Langevin ve ark.,2023). Kişisel sınırların yok sayıldığı bu durumda çocuk da diğerleri ile olan ilişkilerinde sınırları karıştırabilir. Zihinsel temsiller, istismarcının genellikle yakın kişilerden kaynaklanması saplantılı bağlanmaya neden olabilir (Mikulincer ve Shaver, 2012). Ancak ülkemizde ergenlerle yürütülen bazı çalışmaların bulguları (örn: Yıldız, 2008; Atasoy ve ark., 2022) cinsel istismara uğrayan ergenlerin kayıtsız ve korkulu bağlanma örüntüleri sergilediğine vurgu yapmaktadır.

4.8. Fiziksel İstismar ve İhmale Uğramış Bireyde Zihinsel Temsillerin İşleyişi

Kendilerinin ve diğerlerinin zihinsel durumları hakkında kavrayıştan yoksun olan bu çocuklar için sosyal davranış ve kişilerarası ilişkiler bir bilmece ve bir hayal kırıklığı kaynağı olabilir. Travmaya maruz kalmış çocuklar, duygusal uyarılmaya, onu neyin tetiklediğini, anlamadan tepki verir (Schore, 2001; Siegel, 2011; Van der Kolk ve Fisher, 2009). Bu çocuklar samimiyet ister, oyunlara dâhil olmak ve oynamak ister, ancak bunu nasıl yapacakları konusunda kafaları karışıktır.

Bu bağlamda yürütülen çalışmalar bağlanma bozukluğu davranışının adaptif olma özelliği gösteren bir biyolojik sahip süreç olduğuna dikkat çekmektedir. (Fischer-Mamblona, 2000). Temsiller, hem temasa geçme (bağlanma) isteği hem de tüm tepkileri düşmanca bulup, korkma (kaçma) şeklinde ikircikli bir

yapıdan oluşmaktadır. Bu belirtiler genellikle büyük stres ve çatışma anlarında ortaya çıkar. Benlikte korku ve bağlanma gibi iki uyumsuz davranış sisteminin eşzamanlı olarak aktive olduğu bir döngü oluşur. Bu durumda, bir dizi yer değiştirme davranışı gelişebilir (İstismar ve ihmal edilen bebeklerin sallanma ve kafa vurma davranışları). Yer değiştirme aktiviteleri bireyin kendini sakinleştirmesine yardımcı olur ve çatışmaları yatıştırır (Fischer-Mamblona, 2000).

Fiziksel istismar ve ihmale uğramış birey sosyal durumları yanlış okuyabilir. Bu sebeple akranları tarafından ya çok agresif ya da tuhaf olarak tanımlanırlar. Çocuklar için sonuç; sosyal reddedilme, incinme ve öfkedir. Oysa çocuk sosyal ilişki kurmayı arzu edebilir. Zor ilişki kuran bu çocuklar için, yaşanan gerilim aşırı yaklaşıma (kavga/saldırganlık), aşırı kaçma davranışına (kaçma/çekilme), umursamazlık ve ayrılmaya (donma), veya çocuğun aşırı uyarılmasını yatıştırmak için yerine getirdiği yer değiştirme aktivitelerine (uygunsuz gülme, cinselleştirilmiş davranış, sallanma) yol açabilir. Güvenli bakım verme ortamlarında bağlanma ve kaçış aynı kişiye yöneliktir. Bağlanma figürü güvenli bir sığınaktır. Bebeğin kendi uyarılmasını tanımasına yardımcı olur ve ardından onu düzenler. Bağlanma sürecini sağlıklı şekilde sonlandırır ve çocuğun kendini sakin, güvende hissetmesini ve etrafı keşfetmeye geri dönebilmesini sağlar. Ancak, bakım verenleri korku/kaçış tepkisini tetikleyen çocuklar için, uyarılma artar, duygusal durumları düzensizleşir, bağlanma süreci sağlıklı sonlanmaz. Kaçış davranışı çılgınca ve amaçsız olur çünkü bağlanma figürü ya tehlike kaynağıdır (istismar) ya da sürekli olarak erişilmezdir (ihmal). Bireyler bir yandan ihtiyaçlarının karşılanmasına özlem duyarlarken diğer yandan '*başkalarına yaklaşmanın sonuçlarından duyulan korku*' arasında bocalar (Holmes, 2001; Howe, 2017).

Öz düzenleme, öz denetim becerilerinin düşük, zihinselleştirme yeteneğinin zayıf ve sosyal yetersizliğin yaşandığı bu çocuklar duygusal stres altında kaotik ve kaygılı hale gelirler. Bu durum ilişkileri zor deneyimlemelerine temel hazırlar. Bu çocuklar büyüdükçe, akranlar ve ebeveynler giderek daha tedirgin ve endişeli hissetmeye başlarlar. Agresif kontrol ve takıntılı özgüven, benliği savunmasız ve çaresiz olarak algılayan içsel çalışan modelleri reddetmenin çaresiz yollarını temsil eder.

Fiziksel istismar ve ihmale uğramış bireyde zihinsel temsillerin işleyişi çıktı olarak saplantılı bağlanma stiline işaret eder (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Çalışmalar güvenli, korkulu ve kayıtsız bağlanma stilleri ile çocukluk çağında yaşanan istismar arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı yönündedir. Ancak bu bulgu National Adoption Information Clearinghouse (2005) tarafından yürütülen çalışmanın bulguları ile çelişmektedir.

Bu çalışmada, olumsuz çocukluk çağı yaşantıları bağlanma kuramı açısından ele alınan zihinsel temsiller ve buna bağlı gelişen içsel çalışan modeller üzerinden ele alınmıştır. Alan yazında yer alan ve dâhil etme kriterlerine uygun araştırmaların bulguları olumsuz çocukluk çağı yaşantılarının bireylerin kendileri, başkaları ve dünya hakkındaki zihinsel temsillerini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Bu temsillerin, yetişkin yaşamlarında ilişkiler, duygusal düzenleme ve stresle başa çıkma gibi alanlarda zorluklara yol açabildiği saptanmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili yürütülecek daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Özellikle olumsuz çocukluk çağı yaşantılarına maruz kalan bireylere yönelik

müdahalelerin etkinliğini değerlendirmeyi hedefleyen araştırmaların planlanması önerilmektedir.

Bu derleme çalışması, örneklemini genç ve orta yetişkinlerin oluşturduğu çalışmalarla sınırlıdır. Çalışmanın diğeri bir sınırlılığı da zihinsel temsiller sadece bağlanma kuramı açısından ele alınmış ve içsel çalışan modeller üzerinden değerlendirilmiştir. İleride yürütülmesi planlanan çalışmalarda zihinsel temsillerin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, olumsuz çocukluk çağı yaşantılarının bireylerin zihinsel temsilleri ve içsel çalışan modelleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösteren kanıtlar mevcuttur. Bu bulgular, olumsuz çocukluk çağı yaşantılarına maruz kalan bireylere yönelik müdahalelerin geliştirilmesi ve uygulanması için önemli bilgiler sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abar, B., Carter, K. L., & Winsler, A. (2009). The effects of maternal parenting style and religious commitment on self-regulation, academic achievement, and risk behavior among African-American parochial college students. *Journal of Adolescence*, 32(2), 259–273. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.03.008>
- Adams, A. E., Greeson, M. R., Kennedy, A. C., & Tolman, R. M. (2013). The effects of adolescent intimate partner violence on women's educational attainment and earnings. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(17), 3283–3300. <https://doi.org/10.1177/0886260513496895>
- Adams, A. E., Sullivan, C. M., Bybee, D., & Greeson, M. R. (2008). Development of the scale of economic abuse. *Violence Against Women*, 14(5), 563–588. <https://doi.org/10.1177/1077801208315529>
- Ahad, M. A., Parry, Y. K., & Willis, E. (2020). Spillover trends of child labor during the coronavirus crisis- an unnoticed wake-up call. *Frontiers in Public Health*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00488>
- Ahad, M. A., Parry, Y. K., & Willis, E. (2021). The prevalence and impact of maltreatment of child laborers in the context of four South Asian countries: A scoping review. *Child Abuse & Neglect*, 117. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105052>
- Ahioğlu, N. (2004). Yayınlar ve yargı kararlarına göre Türkiye’de çocuk istismarı. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(6), 277- 286. <https://www.researchgate.net/publication/342644516>
- Ainsworth, M. S. (1997). The personal origins of attachment theory. An interview with Mary Salter Ainsworth. *Psychoanal Study Child*, 52, 386-405. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9489476/>
- Akbaş, T. (2001). Kız ve erkek çocuklarına yönelik cinsel tacizler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi*, 7(7), 58-76. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4363/59675>
- Aksoy, Y. (2023). *Çekingen kişilik inançları ve çocukluk çağında deneyimlenen duygusal ihmal arasındaki ilişkide yetişkin kaygılı ve kaçınan bağlanma türlerinin aracı rolü* (Tez No. 775777) [Yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aktay, M. (2020). İstismar ve ihmalin çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gpd/issue/54914/774648>
- Aydın, İ. (2019). *Türkiye’de çocuk istismarı, çocuk istismarını önleyici sosyal politikalar ve Diyarbakır örneği* (Tez No. 538087) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bademci, Ö., Karadayı, E. F., Pur-Karabulut, İ. G. ve Bağdatlı-Vural, N. (2018). Öğrencilerin özsaygılarının artırılması yoluyla okul terkinin önlenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21(41), 60-73. <https://psycnet.apa.org/record/2018-45712-005>
- Bahmani, T., Naseri, N. S., & Fariborzi, E. (2022). Relation of parenting child abuse based on attachment styles, parenting styles, and parental addictions. *Current Psychology*, 42(15), 12409–12423. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02667-7>
- Bandelow, B. (1995). Assessing the efficacy of treatments for panic disorder and agoraphobia. II. The Panic and Agoraphobia Scale. *International Clinical Psychopharmacology*, 10(2), 73–82. <https://doi.org/10.1097/00004850-199506000-00003>
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>
- Barth, J., Bermetz, L., Heim, E., Trelle, S., & Tonia, T. (2012). The current prevalence of child sexual abuse worldwide: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Public Health*, 58(3), 469–483. <https://doi.org/10.1007/s00038-012-0426-1>

- Barrera, T. L., & Norton, P. J. (2009). Quality of life impairment in generalized anxiety disorder, social phobia, and panic disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(8), 1086–1090. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2009.07.011>
- Bcheraoui, C. E., Kouriyeh, H., & Adib, S. (2012). Physical and verbal/emotional abuse of schoolchildren, Lebanon, 2009. *Eastern Mediterranean Health Journal/Eastern Mediterranean Health Journal*, 18(10), 1011–1020. <https://doi.org/10.26719/2012.18.10.1011>
- Berry, K., Wearden, A., Barrowclough, C., Oakland, L., & Bradley, J. (2011). An investigation of adult attachment and the nature of relationships with voices. *British Journal of Clinical Psychology*, 51(3), 280–291. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.2011.02027.x>
- Bifulco, A., & Thomas, G. (2012). *Understanding adult attachment in family relationships: Research, assessment and intervention*. Routledge.
- Bifulco, A., Moran, P. M., Baines, R., Bunn, A., & Stanford, K. (2002). Exploring psychological abuse in childhood: II. Association with other abuse and adult clinical depression. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 66(3), 241–258. <https://doi.org/10.1521/bumc.66.3.241.23366>
- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory (J. Cassidy & P. R. Shaver, Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (s. 102-127). The Guilford Press.
- Boullier, M., & Blair, M. (2018). Adverse childhood experiences. *Paediatrics and Child Health*, 28(3), 132-137. <https://doi.org/10.1016/j.paed.2017.12.008>
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss*. Hogarth Press.
- Boyacıoğlu, İ., & Sümer, N. (2011). Bağlanma boyutları, otobiyografik bellek ve geçmişi kabul etme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26, 105-118. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Ba%C4%9Flanma+boyutlar%C4%B1%2C+otobiyografik+bellek+ve+ge%C3%A7mi%C5%9Fi+kabul+etme&btnG=
- Bruno, L. (2018). National self-image as an obstacle to ensuring children’s rights in the context of domestic violence and family law—the case of Sweden. *Journal of Social Welfare & Family Law*, 40(4), 426–440. <https://doi.org/10.1080/09649069.2018.1519156>
- Callaghan, J. E. M., Alexander, J. H., Sixsmith, J., & Fellin, L. C. (2018). Beyond “witnessing”: Children’s experiences of coercive control in domestic violence and abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(10), 1551–1581. <https://doi.org/10.1177/0886260515618946>
- Cassidy, J. (1995). Attachment and generalized anxiety disorder (D. Cicchetti & S. L. Toth, Ed.), *Emotion, cognition, and representation* içinde (s. 343–370). University of Rochester Press.
- Cassidy, J., Lichtenstein-Phelps, J., Sibrava, N. J., Thomas, C. L., & Borkovec, T. D. (2009). Generalized anxiety disorder: Connections with self-reported attachment. *Behavior Therapy*, 40(1), 23–38. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2007.12.004>
- Chowbey, P. (2017). Women’s narratives of economic abuse and financial strategies in Britain and South Asia. *Psychology of Violence*, 7(3), 459–468. <https://doi.org/10.1037/vio0000110>
- Cicchetti, D., Rogosch, F. A., Howe, M. L., & Toth, S. L. (2010). The effects of maltreatment and neuroendocrine regulation on memory performance. *Child Development*, 81(5), 1504–1519. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01488.x>
- Crittenden, P. M. (1999). Atypical attachment in infancy and early childhood among children at developmental risk. VII. danger and development: the organization of self-protective strategies. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(3), 145-171. <https://doi.org/10.1111/1540-5834.00037>
- Colonesi, C., Draijer, E. M., Stams, G. J. J. M., Van Der Bruggen, C. O., Bögels, S. M., & Noom, M. J. (2011). The relation between insecure attachment and child anxiety: A meta-analytic review.

- Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 40(4), 630–645. <https://doi.org/10.1080/15374416.2011.581623>
- Conrad, R., Forstner, A. J., Chung, M. L., Mücke, M., Geiser, F., Schumacher, J., & Carnehl, F. (2021). Significance of anger suppression and preoccupied attachment in social anxiety disorder: A cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 21(1), 116. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03098-1>
- Cui, M., Lorenz, F. O., Conger, R. D., Melby, J. N., & Bryant, C. M. (2005). Observer, self-, and partner reports of hostile behaviors in romantic relationships. *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1169–1181. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00208.x>
- Çelebi, B. M., & Polat, A. (2019). Çocukluk çağı travmatik yaşantıların, yetişkin bağlanma stillerinin ve psikolojik iyi oluşun evlilik doyumu üzerindeki etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 29–34. <https://doi.org/10.30934/kusbed.417436>
- De Bellis, M. D. (2005). The psychobiology of neglect. *Child Maltreatment*, 10(2), 150–172. <https://doi.org/10.1177/1077559505275116>
- Deniz, M. E. (2006). Ergenlerde bağlanma stilleri ile çocukluk istismarları ve suçluluk-utanç arasındaki ilişki. *Eurasian Journal of Educational Research*, 22, 89–99. <http://www.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TmpZeElqUTA=>
- Dokgöz, H., & Kar, H. (2018). Çocukta cinsel istismar. *Türkiye Klinikleri Forensic Medicine*, 4(1), 8–16. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-cocukta-cinsel-istismar-81428.html>
- Dülger, M. (2015). *Çocukluk çağı örselelenmesinin yetişkinlik bağlanma stili ve baş etme stratejilerine olan etkisi* [Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi]. <https://docs.neu.edu.tr/library/6728607646.pdf>
- Egeland, B., Jacobvitz, D., & Sroufe, L. A. (1988). Breaking the cycle of abuse. *Child Development*, 59(4), 1080. <https://doi.org/10.2307/1130274>
- Fawole, O. I. (2008). Economic violence to women and girls: Is it receiving the necessary attention? *Trauma, Violence, & Abuse*, 9, 167–177. <https://doi.org/10.1177/1524838008319255>
- Ferdous, J., Zohra, F. T., Zaman, B., & Yeasin, M. (2020). Adverse childhood experiences and perceived social connectedness among the Bangladeshi young adults. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(2), 1447–1456. <https://doi.org/10.25215/0802.165>
- Fergusson, D. M., McLeod, G. F., & Horwood, L. J. (2013). Childhood sexual abuse and adult developmental outcomes: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child Abuse & Neglect*, 37(9), 664–674. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.013>
- Festa, C. C., & Ginsburg, G. S. (2011). Parental and peer predictors of social anxiety in youth. *Child Psychiatry and Human Development*, 42(3), 291–306. <https://doi.org/10.1007/s10578-011-0215-8>
- Fischer-Mamblona, H. (2000). On the evolution of attachment-disordered behaviour. *Attachment & Human Development*, 2(1), 8–21. <https://doi.org/10.1080/146167300361291>
- Flaherty, E. G., Thompson, R., Litrownik, A. J., Zolotor, A. J., Dubowitz, H., Runyan, D. K., English, D. J., & Everson, M. D. (2009). Adverse childhood exposures and reported child health at age 12. *Academic Pediatrics*, 9(3), 150–156. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2008.11.003>
- Flaherty, S. C., & Sadler, L. S. (2011). A review of attachment theory in the context of adolescent parenting. *Journal of Pediatric Health Care*, 25(2), 114–21. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2010.02.005>
- Fonseca, A., Moreira, H., & Canavaro, M. C. (2020). Uncovering the links between parenting stress and parenting styles: The role of psychological flexibility within parenting and global psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 59–67. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2020.08.004>

- Fonagy, P. (2000). Dreams of borderline patients. (R. J. Perelberg, Ed.), *Dreaming and thinking* içinde (s. 91-108). Karnack Books.
- Gardner, M. J., Thomas, H. J., & Erskine, H. E. (2019). The association between five forms of child maltreatment and depressive and anxiety disorders: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 96, 104082. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104082>
- Gaskin-Wasson, A. L., Calamaras, M. R., LoParo, D., Goodnight, B. L., Remmert, B. C., Salami, T., Mack, S., & Kaslow, N. J. (2017). Childhood emotional abuse, self/other attachment, and hopelessness in African-American women. *Attachment & Human Development*, 19, 22-37. <https://doi.org/10.1080/14616734.2017.1364320>
- Gauthier-Duchesne, A., Hébert, M., & Blais, M. (2022). Child sexual abuse, self-esteem, and delinquent behaviors during adolescence: The moderating role of gender. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(15-16), NP12725-NP12744. <https://doi.org/10.1177/08862605211001466>
- Gençoğlu, D. (2021). *Çocukluk çağı travmaları, bağlanma stilleri ve cinsel tutumlar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 694168) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Giovanelli, A., Reynolds, A. J., Mondì, C. F., & Ou, S. R. (2016). Adverse childhood experiences and adult well-being in a low-income. *Urban Cohort Pediatrics*, 137(4), <https://doi.org/10.1542/peds.2015-4016>
- Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 697-714. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(02\)00342-3](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(02)00342-3)
- Grady, M. D., Swett, L., & Shields, J. J. (2014). The impact of a sex offender treatment programme on the attachment styles of incarcerated male sexual offenders. *Journal of Sexual Aggression*, 22(1), 123-136. <https://doi.org/10.1080/13552600.2014.894148>
- Greenberg, J. R., & Mitchell, S. A. (1983). *Object relations and psychoanalytic theory*. Harvard University Press.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 1-27. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.102.1.4>
- Gvion, Y., & Fachler, A. (2015). Traumatic experiences and their relationship to self-destructive behavior in adolescence. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 14(4), 406-422. <https://doi.org/10.1080/15289168.2015.1090863>
- Higgins, D. J., & McCabe, M. P. (2001). The development of the comprehensive child maltreatment scale. *Journal of Family Studies*, 7(1), 7-28. <https://doi.org/10.5172/jfs.7.1.7>
- Holmes, J. (2001). *The search for the secure base: Attachment theory and psychotherapy*. Brunner-Routledge.
- Hortacsu, N., Cesur, S., & Oral, A. (1993). Relationships between depression and attachment styles in parent-and institution-reared Turkish children. *Journal of Genetic Psychology*, 154(3), 329-337. <https://doi.org/10.1080/00221325.1993.10532185>
- Howe, D. (2017). *Child abuse and neglect*. Bloomsbury Publishing.
- Huang, C. C., Postmus, J. L., Vikse, J. H., & Wang, L. R. (2013). Economic abuse, physical violence, and union formation. *Children and Youth Services Review*, 35, 780-786. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2013.01.020>
- İnan, E. (2015). *Travma, bağlanma, ruhsal dayanıklılık kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi* (Tez No. 417175) [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Kara, E. (2019). *Evli bireylerde çocukluk dönemi örülenme yaşantıları ile ilişkisel yılmazlık ve evlilikte öz yetkinlik arasındaki ilişkide bağlanma stillerinin aracı rolü* (Tez No. 547831) [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karadeniz, G. (2020). *Kendini seven çocuk yetiştirmek*. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Katz, J., & Arias, I. (1999). Psychological abuse and depressive symptoms in dating women: Do different types of abuse have differential effects? *Journal of Family Violence*, 14(3), 281-295. <https://doi.org/10.1023/A:1022866400736>
- Knappe, S., Beesdo-Baum, K., Fehm, L., Lieb, R., & Wittchen, H. (2012). Characterizing the association between parenting and adolescent social phobia. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(5), 608-616. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2012.02.014>
- Kurtuldu, B. (2019). *Beliren yetişkinlikteki kadınlarda çocukluk çağı travmalarının romantik ilişkilerle ilişkisinin incelenmesi* (Tez No. 583720) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Küntay, E., & Özarslan- Dikmen A. (2011). *Çocuğun ekonomik istismarı: Çocuk işçiliği üzerine Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çerçevesinde bir sosyolojik değerlendirme. Çocuk hakları açısından çocuk ihmali ve istismarı El Kitabı*. Çocuk Vakfı Yayınları.
- Langevin, R., Marshall, C., Wallace, A., Gagné, M., Kingsland, E., & Temcheff, C. (2023). Disentangling the associations between attention deficit hyperactivity disorder and child sexual abuse: A systematic review. *Trauma, Violence & Abuse*, 24(2), 369-389. <https://doi.org/10.1177/15248380211030234>
- MacGinley, M., Breckenridge, J., & Mowll, J. (2019). A scoping review of adult survivors' experiences of shame following sexual abuse in childhood. *Health & Social Care in the Community*. <https://doi.org/10.1111/hsc.12771>
- Mak, M. C. K., Yin, L., Li, M., Cheung, R. Y., & Oon, P. (2020). The relation between parenting stress and child behavior problems: Negative parenting styles as mediator. *Journal of Child and Family Studies*, 29(11), 2993-3003. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01785-3>
- Marganska, A., Gallagher, M., & Miranda, R. (2013). Adult attachment, emotion dysregulation, and symptoms of depression and generalized anxiety disorder. *American Journal of Orthopsychiatry*, 83(1), 131-141. <https://doi.org/10.1111/ajop.12001>
- Martin, J., Raby, K. L., Labella, M. H., & Roisman, G. I. (2017). Childhood abuse and neglect, attachment states of mind, and non-suicidal self-injury. *Attachment & Human Development*, 19(5), 425-446. <https://doi.org/10.1080/14616734.2017.1330832>
- Masud, H., Ahmad, M. S., Cho, K. W., & Fakhr, Z. (2019). Parenting styles and aggression among young adolescents: A systematic review of literature. *Community Mental Health Journal*, 55(6), 1015-1030. <https://doi.org/10.1007/s10597-019-00400-0>
- McCoy, M. L., & Keen, S. M. (2014). *Child abuse and neglect*. Psychology Press.
- McKinney, C., & Renk, K. (2008). Differential parenting between mothers and fathers: Implications for late adolescents. *Journal of Family Issues*, 29(6), 806-827. <https://doi.org/10.1177/0192513X07311222>
- McLaughlin, K. A., Sheridan, M. A., & Lambert, H. K. (2014). Childhood adversity and neural development: Deprivation and threat as distinct dimensions of early experience. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 47, 578-591. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.10.012>
- Meins, E., & Fernyhough, C. (2015). Mind-mindedness coding manual [Yayımlanmamış makale taslağı]. University of York.
- Messman-Moore, T. L., & Brown, A. L. (2004). Child maltreatment and perceived family environment as risk factors for adult rape: Is child sexual abuse the most salient experience? *Child Abuse & Neglect*, 28(10), 1019-1034. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.05.003>

- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2012). An attachment perspective on psychopathology. *World Psychiatry, 11*(1), 11-15. <https://doi.org/10.1016/j.wpsyc.2012.01.003>
- Mikulincer, M., Gillath, O., Sapir-Lavid, Y., Yaakobi, E., Arias, K., Tal-Aloni, L., & Bor, G. (2003). Attachment theory and concern for others' welfare: Evidence that activation of the sense of secure base promotes endorsement of self-transcendence values. *Basic and Applied Social Psychology, 25*(4), 299-312. https://doi.org/10.1207/s15324834basp2504_4
- Milner, J. S., & Chilamkurti, C. (1991). Physical child abuse perpetrator characteristics: A review of the literature. *Journal of Interpersonal Violence, 6*, 345-366. <https://doi.org/10.1177/088626091006003007>
- Musliner, K. L., & Singer, J. B. (2014). Emotional support and adult depression in survivors of childhood sexual abuse. *Child Abuse & Neglect, 38*(8), 1331-1340. <http://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.01.016>
- Nelson, C. A., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Marshall, P. J., Smyke, A. T., & Guthrie, D. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science, 318*(5858), 1937-1940. <https://doi.org/10.1126/science.1143921>
- Nurius, P. S., Green, S., Logan-Greene, P., & Borja, S. (2015). Life course pathways of adverse childhood experiences toward adult psychological well-being: A stress process analysis. *Child Abuse & Neglect, 45*, 143-153. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.03.008>
- Orth, U., Robins, R. W., Meier, L. L., & Conger, R. D. (2016). Refining the vulnerability model of low self-esteem and depression: Disentangling the effects of genuine self-esteem and narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology, 110*(1), 133-149. <https://doi.org/10.1037/pspp0000038>
- Quchani, M., Arbabi, F. H., & Smaeili, N. S. (2021). A comparison of the effectiveness of Clark and ACT parenting training on improving the emotional-behavioral problems of the child with divorced single mothers. *Learning and Motivation, 76*, 101759. <https://doi.org/10.1016/j.lmot.2021.101759>
- Pârvan, A. (2017). Changing internal representations of self and other: Philosophical tools for attachment-informed psychotherapy with perpetrators and victims of violence. *Philosophy, Psychiatry & Psychology, 24*(3), 241-255. <https://doi.org/10.1353/ppp.2017.0034>
- Peleikis, D. E., Mykletun, A., & Dahl, A. A. (2005). Current mental health in women with childhood sexual abuse who had outpatient psychotherapy. *European Psychiatry, 20*(3), 260-267. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2005.01.004>
- Pelendecioglu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi, 9*(1), 49-62. https://dergipark.org.tr/en/pub/aibuefd/issue/1496/18096#article_cite
- Pellerin, L. A. (2005). Applying Baumrind's parenting typology to high schools: Toward a middle-range theory of authoritative socialization. *Social Science Research, 34*(2), 283-303. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2004.02.003>
- Polat, O. (2000). *Çocukta cinsel istismar*. Adli Tıp Derneği Yayınları.
- Polat, O. (2007). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı tanımlar I*. Seçkin Yayıncılık.
- Postmus, J. L., Plummer, S., McMahon, S., Murshid, N. S., & Kim, M. S. (2012). Understanding economic abuse in the lives of survivors. *Journal of Interpersonal Violence, 27*, 411-430. <https://doi.org/10.1177/0886260511421669>
- Raby, K. L., Yarger, H. A., Lind, T., Fraley, R. C., Leerkes, E., & Dozier, M. (2017). Attachment states of mind among internationally adoptive and foster parents. *Developmental Psychopathology, 29*(2), 365-378. <https://doi.org/10.1017/S0954579417000049>

- Rai, A., & Agarwal, U. A. (2018). A review of literature on mediators and moderators of workplace bullying: Agenda for future research. *Management Research Review*, 41(7), 822-859. <https://doi.org/10.1108/MRR-05-2016-0111>
- Ridge, T. (2017). The “go-between”: Low-income children negotiating relationships of money and care with their separated parents. *Children & Society*, 31, 87-97. <https://doi.org/10.1111/chso.12168>
- Riggs, S. A., & Kaminski, P. (2010). Childhood emotional abuse, adult attachment, and depression as predictors of relational adjustment and psychological aggression. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(1), 75-104. <https://doi.org/10.1080/10926770903475976>
- Robinson, O. C., Lopez, F. G., & Ramos, K. (2014). Parental antipathy and neglect: Relations with Big Five personality traits, cross-context trait variability and authenticity. *Personality and Individual Differences*, 56, 180-185. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.09.004>
- Rodriguez, C. M. (2010). Parent-child aggression: Association with child abuse potential and parenting styles. *Violence and Victims*, 25(6), 728-741. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.25.6.728>
- Sachs-Ericsson, N., Verona, E., Joiner, T., & Preacher, K. J. (2006). Parental verbal abuse and the mediating role of self-criticism in adult internalizing disorders. *Journal of Affective Disorders*, 93(1-3), 71-78. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2006.02.014>
- Salzinger, S., Feldman, R. S., Ng-Mak, D. S., Mojica, E., & Stockhammer, T. F. (2001). The effect of physical abuse on children's social and affective status: A model of cognitive and behavioral processes explaining the association. *Development and Psychopathology*, 13(4), 805-825. <https://doi.org/10.1017/s0954579401004047>
- Sanders, C. K. (2015). Economic abuse in the lives of women abused by an intimate partner. *Violence Against Women*, 21(1), 3-29. <https://doi.org/10.1177/1077801214564167>
- Schimmenti, A. (2018). The trauma factor: Examining the relationships among different types of trauma, dissociation, and psychopathology. *Journal of Trauma & Dissociation*, 19(5), 552-571. <https://doi.org/10.1080/15299732.2017.1402400>
- Schimmenti, A., Maganuco, N. R., La Marca, L., Di Dio, N., Gelsomino, E., & Gervasi, A. M. (2015). “Why do I feel so bad?” Childhood experiences of emotional neglect, negative affectivity, and adult psychiatric symptoms. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), 256-265. <https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n6s1p259>
- Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005). Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8(16), 1-11. <https://psycnet.apa.org/record/2006-03696-001>
- Seyfeli, E. B. ve Şener, Ö. (2022). Yetişkinlerde madde bağımlılığı ile çocukluk çağı travmaları ve bağlanma stilleri arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi*, 23(4), 473-482. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1052077>
- Sezer, T., Sapancı, A., & Kuzgun, T. B. (2023). Çocukluk çağı ruhsal travma düzeyi ile savunma biçimleri arasındaki ilişkide bağlanma boyutlarının düzenleyici rolü. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 10(1), 57-82. <https://doi.org/10.31682/ayna.995061>
- Shane, E. (2006). Developmental systems self psychology. *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology*, 1(1), 23-45. https://doi.org/10.2513/s15551024ijpsp0101_3
- Shapiro, F. (2018). *Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures*. The Guilford Press.
- Slopen, N., Non, A., Williams, D. R., Roberts, A. L., & Albert, M. A. (2014). Childhood adversity, adult neighborhood context, and cumulative biological risk for chronic diseases in adulthood. *Psychosomatic Medicine*, 76(7), 481-489. <https://doi.org/10.1097/psy.0000000000000081>

- Spinhoven, P., Elzinga, B. M., Hovens, J. G., Roelofs, K., Zitman, F. G., Van Oppen, P., & Penninx, B. W. (2010). The specificity of childhood adversities and negative life events across the life span to anxiety and depressive disorders. *Journal of Affective Disorders*, 126(1–2), 103–112. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.02.132>
- Someya, T., Kitamura, H., Uehara, T., Sakado, K., Kaiya, H., Tang, S. W., & Takahashi, S. (2000). Panic disorder and perceived parental rearing behavior investigated by the Japanese version of the EMBU scale. *Depression and Anxiety*, 11(4), 158–62. [https://doi.org/10.1002/1520-6394\(2000\)11:4%3C158::AID-DA2%3E3.0.CO;2-4](https://doi.org/10.1002/1520-6394(2000)11:4%3C158::AID-DA2%3E3.0.CO;2-4)
- Spratt, E. G., Friedenberg, S., LaRosa, A., De Bellis, M. D., Macias, M. M., Summer, A. P., Hulsey, T. C., Runyan, D. K., & Brady, K. T. (2012). The effects of early neglect on cognitive, language, and behavioral functioning in childhood. *Psychology*, 3(2), 175–182. <https://doi.org/10.4236/psych.2012.32026>
- Steinberg, L. (2004). Risk taking in adolescence: What changes, and why? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021(1), 51–58. <https://doi.org/10.1196/annals.1308.005>
- Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 35, 82–86. <https://actamedica.org/index.php/actamedica/article/view/188>
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 57(3), 241–266. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12507>
- Thomson, P., & Jaque, S. V. (2018). Childhood adversity and the creative experience in adult professional performing artists. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00111>
- Toth, S. L., & Cicchetti, D. A. (2013). Developmental psychopathology perspective on child maltreatment. *Child Maltreatment*, 18(3), 135–139. <https://doi.org/10.1177/1077559513500380>
- Unger, J. a. M., & De Luca, R. V. (2014). The relationship between childhood physical abuse and adult attachment styles. *Journal of Family Violence*, 29(3), 223–234. <https://doi.org/10.1007/s10896-014-9588-3>
- Van Der Vegt, E. J. M., Van Der Ende, J., Ferdinand, R. F., Verhulst, F. C., & Tiemeier, H. (2009). Early childhood adversities and trajectories of psychiatric problems in adoptees: Evidence for long lasting effects. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(2), 239–249. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9272-2>
- VanMeter, F., Nivison, M. D., Englund, M. M., Carlson, E. A., & Roisman, G. I. (2021). Childhood abuse and neglect and self-reported symptoms of psychopathology through midlife. *Developmental Psychology*, 57(5), 824–836. <https://doi.org/10.1037/dev0001169>
- Wagaman, M. A. (2011). Social empathy as a framework for adolescent empowerment. *Journal of Social Service Research*, 37(3), 278–293. <https://doi.org/10.1080/01488376.2011.564045>
- Webb, J. (2020). Çocuklukta ihmalin izi: Boşluk hissi. Sola Unitas.
- World Health Organization (1999). Report of the Consultation on Child Abuse Prevention (Yayın No. WHO/HSC/PVI/99.1). <https://apps.who.int/iris/handle/10665/65900>
- Wright, M.O., Crawford, E., & Del Castillo, D. (2009). Childhood emotional maltreatment and later psychological distress among college students: The mediating role of maladaptive schemas. *Child Abuse & Neglect*, 33, 59–68. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.12.007>
- Yaffe, Y. (2021). Identifying the parenting styles and practices associated with high and Low self-esteem amongst middle to late adolescents from Hebrew-literate Bedouin families. *Current Psychology*, 42(19), 16131–16142. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01723-6>

- Yıldız, C. (2008). *Üniversite öğrencilerinin geçmişte yaşadıkları ayrılık kaygısı ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma* (Tez No. 218731) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Youell, B. (2006). *The learning relationship*. Karnac Books.
- Young, J. C., & Widom, C. S. (2014). Long-term effects of child abuse and neglect on emotion processing in adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 38(8), 1369–1381.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.03.008>